

T Ü R K S A N A Y İ C İ L E R İ V E İ Ş A D A M L A R I D E R N E Ğ İ

1 Ocak 2014 Tarihinde Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Hedefine Doğru:

**GÜÇLÜ DEMOKRASİ
GÜÇLÜ SOSYAL YAPI
GÜÇLÜ EKONOMİ**

**TÜSİAD SEÇİM TARTIŞMA PLATFORMU GÜNDEMİ
HAZİRAN 2007**

T Ü R K S A N A Y İ C İ L E R İ V E İ Ő A D A M L A R I D E R N E Ğ İ

1 OCAK 2014 TARİHİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK HEDEFİNE DOĞRU:

**GÜÇLÜ DEMOKRASİ
GÜÇLÜ SOSYAL YAPI
GÜÇLÜ EKONOMİ**

TÜSİAD SEÇİM PLATFORMU TARTIŞMA GÜNDEMİ

Haziran 2007

(Yayın No: T-2007-06-441)

MeŐrutiyet Caddesi, No: 46 34420 TepebaŐı / İstanbul
Telefon : (0212) 249 19 29 • Telefax: (0212) 249 13 50

© 2007, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSKE. uyarınca kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekilde ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN: 978-9944-405-15-7

MİKADO MATBAACILIK ve Tic. Ltd. Şti.
Oto Sanayi Mah. İmam Çeşme Cad. G/47 Sokak No:6 Seyrantepe - İstanbul
Tel: (0212) 289 27 93 Faks: (0212) 289 08 96

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelere sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

Bu alışma, 2007 yılı milletvekili genel seçimleri öncesinde yürütülecek olan seçim kampanyası döneminin tartışma noktalarını ve sonrasında kurulacak hükümetin gerçek gündemini oluşturması gerektiği düşünülen konular hakkında TÜSİAD görüşlerini içermektedir.

Bu rapor, 1 Mart 2007 tarihinde yapılan Olağanışt TÜSİAD Yüksek İştişare Konseyi toplantısında üyelerin görüşlerine sunulmuş ve ye görüşlerinin alınması ve derlenmesinden sonra, 8 Haziran 2007 tarihinde kamuoyunun bilgi ve kullanımına açılmıştır.

Haziran 2007

SUNUŞ

TÜRKİYE’NİN GERÇEK GÜNDEMİ: 1 OCAK 2014 TARİHİNDE AVRUPA BİRLİĞİ’NE TAM ÜYELİK

Küresel ve bölgesel gelişmeler stratejik yaklaşımı zorunlu kılıyor...

Gerek küresel, gerekse bölgesel gelişmeler, önümüzdeki yıllarda Türkiye’nin bugünden başlayarak, zamanını, toplumsal enerjisini ve kaynaklarını çok dikkatli kullanmasını gerekli hale getirmiş durumda. Bu gerekliliği karşılayabilmek için, doğru gündemi, uygun stratejiyle birleştirmek şart. 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleşecek olan Genel Seçimler bu anlamda bir fırsat olarak görülebilir. Türkiye, 1876- 2006 yıllarını kapsayan 130 yıllık “Türk Demokrasi Tarihi”ndeki¹ belki de en çetin sınavı bu seçimlerle verecek.

Bu sınav, sonuçlar kadar süreçlerle de ilgili. Çünkü, geçer notu alabilmemiz için, toplumsal uzlaşma içinde siyasal istikrarımızı güçlendirerek, küresel ekonomik rekabet gücümüzü artırarak, sosyal dengesizlikleri giderecek adımları atmaya başlayarak bu dönemi geride bırakmamız gerekiyor. Aynı zamanda, Avrupa Birliği’ne (AB) tam üyelik idealimizin toplumsal planda yeniden ve güçlü bir şekilde benimsenmesini sağlamak zorundayız. AB’ye uyumun, Türk insanı açısından anlamı, Türkiye’de daha katılımcı demokrasi ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşmaktır. AB’ye üyelik süreci Türkiye için gerekli reformlara uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle, Türk insanına, AB’ye uyum hedefinin ulusal çıkarlar aleyhinde olmadığı, bilakis lehinde olduğu etkin bir toplumsal iletişimle aktarılmalıdır.

Türkiye, tam üyelik perspektifi ile bölgesinde ayrıcalıklı bir konumdadır...

Henüz olgunlaşmakta olan siyasal bir yapıya sahip olsa da, AB, siyasi ve ekonomik etkileme gücüyle çevresinde bir manyetik çekim alanı oluşturmaktadır. Fikri mülkiyet, çevre standartları, teknolojik yenilikçilik, enerji ve ulaştırma ağları gibi birçok alanda AB politikaları dikkate alınmaktadır. Kuzey Afrika’dan Orta Doğu ve Karadeniz’e, “Komşu ve Çevre Ülkeler”, AB üyesi olamayacakları halde, kendilerini bu çekim ala-

¹ Zafer Üskül (2006), “Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876 - 2006) - Prof.Dr.Bülent Tanör Anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi”, TÜSIAD Raporu

nının içinde bulmakta ve bu ülkelerin en önemli ekonomik ortağı AB olmasına rağmen, AB üyeliği yolunda olmadıkları için, karar alma mekanizmasının dışında, ikincil bir konumda kalmaktadırlar. Türkiye, gümrük birliği ve tam üyelik perspektifi ile, içinde bulunduğu coğrafyadan ayrılmakta, kendine çok farklı ve ayrıcalıklı bir yer edinmektedir.

Avrupa'daki birçok ülkenin AB dışındaki bölgelerle özel ilişkileri vardır. Örneğin, İngiltere eski sömürgelerinden oluşan "İngiliz Uluslar Topluluğu (British Commonwealth)" ile; Fransa aynı şekilde eski sömürgelerinden oluşan "Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu (Pays de la Francophonie)" ile; İspanya Latin Amerika'yla; Almanya, Orta Avrupa, Polonya ve Ukrayna ile yakın ve derin ilişkiler içindedir. Türkiye'nin Balkanlar, Karadeniz, Orta Asya, Akdeniz ve Orta Doğu'da oluşturduğu ve ya geliştireceği siyasal ve ekonomik işbirlikleri, AB'ye tam üyelik sürecinde her zaman çok yararlı olacaktır. Bu ülkelerle ayrıcalıklı ilişkiler, Türkiye'nin konumunu Avrupa'da güçlendirecektir². Zaten, çevremizdeki ülkelerin gözünde de, AB sürecinde ilerleyen güçlü bir Türkiye daha etkili ve sözü dinlenir olmaktadır³.

AB'ye tam üyelik hedefi 1 Ocak 2014 olmalıdır...

Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde gelmiş olduğumuz noktada, artık, tam üyelik için bir tarih hedeflemeliyiz: bu tarih, AB'nin yeni bütçe dönemi ve Avrupa Parlamentosu seçimleri göz önüne alındığında "1 Ocak 2014" olmalıdır. Önümüzdeki 7 yıllık sürecin somut hedefler doğrultusunda daha iyi tanımlanması ve Türk kamuoyuna iyi anlatılması gereklidir.

AB'ye tam üyelik hedefi partiler üstü bir anlayışla ele alınmalıdır...

AB'ye 2014 yılında üye olma doğrultusunda partiler üstü toplumsal uzlaşma zamanı gelmiştir. Bu konuda duygusal, toplumu yanlış bilgilendirici, küresel gerçeklerden kopuk ve ulusal duyarlılık sahibi gibi gözükten bazı yaklaşımlar, Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurabilir. Avrupa'da ve dünyada, Türkiye'nin güçlenmesinden

² Aydın Sever, Güliden Ayman, Tülay Ayalp Kılıçdağı (2007), "Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar", TÜSİAD Raporu

³ TÜSİAD AB ülkeleri iş dünyası örgütlerini bir araya getiren, Brüksel merkezli, BusinessEurope'un yanı sıra Akdeniz ülkeleri iş dünyasını bir araya getiren, Tunus merkezli, UMCE (Akdeniz Girişimcileri Konfederasyonu Birliği) ve Karadeniz ve Hazar ülkeleri iş dünyasını bir araya getiren, İstanbul Merkezli, UBCCCE (Karadeniz ve Hazar Denizi Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonları Uluslararası Birliği) örgütlerine de üyedir. Bu 3 örgütün aynı anda üyesi olan sadece Türkiye olup, 3 örgüt arasında da zaman içerisinde bir ortak bilgilendirme platformu oluşmuş bulunmaktadır.

rahatsızlık duyanların tüm güçleriyle Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini engellemeye çalıştığı unutulmamalıdır. AB, dış ticaret, hizmet sektörleri, sanayi, yatırımlar, proje finansmanı, sermaye hareketleri, turizm, bilim, eğitim, ekoloji, teknoloji, enerji, ulaştırma altyapıları, kamu sağlığı, güvenlik, uluslararası örgütlü suç ve terörle mücadele gibi birçok alanda Türkiye'nin en önemli ortağı konumundadır. Bu alanlarda, Türkiye'nin, AB'ye yapabileceği katkılar, bizzat AB'nin önde gelen siyasetçileri⁴ ve düşünce kuruluşları⁵ tarafından kabul edilmekte ve sık sık vurgulanmaktadır.

2014 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin geride başarılı bir müzakere süreci bırakmış olması gerekmektedir...

Müzakerelerin amacı, AB'ye en yüksek düzeyde uyum sağlamak olmakla birlikte, Türkiye'nin kendine özgü gerçekleri, rekabet avantajları ve kırılganlıkları dikkate alındığında, belli konu başlıklarının gündeme getirilmesinde zamanlama çok önemli olup; bazen belli geçiş dönemleri dahilinde, gerekli ön hazırlıkların tamamlanmasının ardından bu başlıklara öncelik vermek daha doğru olacaktır. Doğu Avrupa ülkeleri hazırladıkları "Etki Analizi" raporları sayesinde müzakerelerden karlı çıkmayı başarmışlardır. Türkiye için müzakerelerde karşı tarafa sunulacak etki analizlerinin önceden belirlenmesi ve süratle hazırlanması gerekmektedir. Türkiye'nin müzakereler esnasında izleyeceği pozisyon belirlenirken Sivil Toplum Kuruluşları vasıtasıyla toplumun mümkün olan en geniş kesiminden görüş istenmesi büyük önem taşımaktadır.

---

⁴ Blair, Zapatero, Prodi, Barroso, Verbuegen, Bildt, Steinmeier gibi AB siyasi liderlerinin açıklamaları, gazete makaleleri, konferans konuşmaları, AB Komisyonu raporları, ayrıca "Report by the Independent Commission on Turkey: "Turkey in Europe: The Opening of Accession Negotiations with Turkey is Politically Imperative", www.soros.org/resources/articles_publications/publications/turkey_2004901/englishb.pdf

Joint report by:

* Martti Ahtisaari (Chairman), Former President of Finland

* Marcelino Oreja Aguirre, Former Foreign Minister of Spain, former Secretary General of the Council of Europe, former European Commissioner

* Kurt Biedenkopf, Former Prime Minister of Saxony, Germany

* Emma Bonino, Former European Commissioner, Member of the European Parliament

* Hans van den Broek, Former Foreign Minister of Netherlands, former European Commissioner

* Bronislaw Geremek, Former Foreign Minister of Poland, Member of the European Parliament

* Anthony Giddens, Former Director of the London School of Economics and Political Science

* Michel Rocard, Former Prime Minister of France, Member of the European Parliament

* Albert Rohan (Rapporteur), Former Secretary General of Foreign Affairs, Austria

⁵ AB'de etkin düşünce kuruluşları ve raporlarından örnekler:

* CEPS Türkiye raporları, 2004-2006, www.ceps.be

* The European Policy Center (EPC) Türkiye raporları, 2004-2006, www.theepc.be

* The Friends of Europe Türkiye raporları, Kirsty Huges, 2004, 2006, www.friendsofeurope.org

* Center for European Reform, "The Economics of Turkey's Accession", 2005, www.cer.org.uk

* European Round Table of Industrialists, "Turkey - A new corporate world for Europe", 2004, www.ert.be

* Chatbam House, The Alternative to EU Membership Is No Turkish Delight, www.chatbamhouse.org.uk

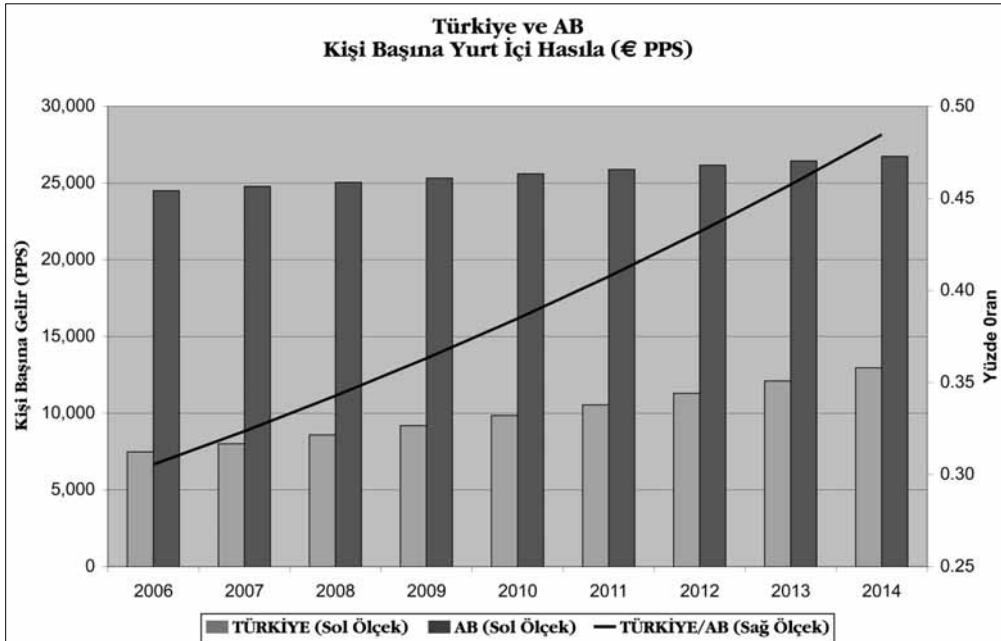

Aynı dönemde, AB’de kendi iç işleyiş mekanizmalarında ihtiyaç duyduğu reformları gerçekleştirmiş olmalıdır...

Bu çerçevede, gerçekçi olarak dikkate alınması gereken diğer bir etken ise AB’nin halen evrim içerisinde olmasıdır. AB içinde, küresel vizyon sahibi bir siyasal bakış açısının mı, yoksa içe kapanık, “eski Avrupa” zihniyetinin mi baskın çıkacağı henüz belli değildir. AB, bugün, küresel ekonomik rekabet gücü, kurumsal reform ve siyasal bütünlük alanlarında sorunlarını aşmaya çalışmaktadır. Türkiye, AB yolunda daha iyi bir demokrasi, daha rekabetçi bir ekonomi ve güçlü bir sosyal yapıya sahip toplum olarak güçlenirken, AB’nin evrimini de yakından takip etmelidir. Biz hazır olduğumuzda, AB de hazır olmalıdır.

Türkiye, ortalama yüzde 7’lik bir kalkınma hızıyla 2014 yılında AB ortalamasının yarısını yakalayabilir...

2006 yılında Türkiye’de kişi başına düşen milli gelir, satın alma gücü paritesine (Purchasing Parity Standard-PPS) göre 6900 Euro ile AB ortalaması olan 24.500 Euro’nun yüzde 28’ini oluşturmaktadır. Somut nihai hedef, 8 yıl içerisinde yıllık ortalama yüzde 7’lik bir ekonomik büyüme ve ulusal muhasebe sistemimizin Avrupa Muhasebe Sistemine (ESA95) uyarlanmasıyla birlikte gerçekleşecek olan bir kerelik artışla, 2014 yılında, AB ortalamasının yüzde 48’ini yakalamak olmalıdır. Bu şekilde, 2014 yılında, AB’nin kişi başına düşen yurtiçi hasılası 26.750 Euro’ya, Türkiye’nin kişi başına düşen hasılası ise 12.850 Euro’ya ulaşacaktır.

Güçlü bir demokrasiye, istikrarla büyümeye devam eden bir ekonomiye sahip olan ve eğitim reformu, kırsal kalkınma, kadın hakları gibi temel sosyal kalkınma atılımlarını başarmış bir Türkiye, AB sürecinde kaderine hükmedebilir. Demokratik, ekonomik ve toplumsal açıdan güçlü bir Türkiye, Avrupa'daki karşıt hareketleri etkisizleştirebilir.

Toplumsal hedeflere uygun bir gündem belirlenmelidir...

2014'teki bu hedefe nasıl varılacak? Türkiye'nin ve dolayısıyla seçimlerin ve seçimlerden sonra kurulacak Hükümet'in gerçek gündemi bu olmalıdır. Siyasetçilerin cevap araması gereken temel 12 soru TÜSİAD'a göre şöyle sıralanabilir:

1. 2007-2013 dönemi için öngörülen büyüme stratejisinin ana hatları nelerdir?

2007-2013 döneminde kesintisiz yüzde 7 civarında büyümek gerçekten son derecede iddialı ancak başarılması şart bir perspektif. Bu yeni büyüme stratejisinin temel niteliklerini ve tercihlerini öğrenmeyi arzu ediyoruz. Yüksek ve sürdürülebilir büyümeyi; kurumsal altyapı iyileştirmeleri, eğitim ve teknoloji altyapısı reformları ve rekabet koşullarının geliştirilmesi yoluyla elde edilecek olan verimlilik artışları ile sağlayabileceğiz. Tarım, turizm ve ulaştırma sektörlerindeki verimlilik/katma değer artışına yönelik reformlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Bugüne kadarki özelleştirme politika ve uygulamalarından memnun musunuz? Bundan sonrası için politikanız ne olacak ve özellikle havalimanları ve limanlar dışında kamu tekelinde olan hangi hizmet sektörlerini özelleştirmeyi veya rekabete açmayı düşünüyorsunuz? Burada uygulamayı düşündüğünüz model nedir? Ülkenin rekabet gücünün artırılmasının en sağlıklı ve kalıcı yolunun "Bilgi Ekonomisine Dönüşüm" olduğu ve bunun da gerektirdiği altyapı yatırımlarının eğitim, iletişim ve AR-GE olduğu düşüncesine katılıyor musunuz? Bu konuda bir projeniz var mı?

2. Enerji darboğazını nasıl aşacağız?

Türkiye'nin ciddi bir enerji darboğazına doğru ilerlediği görülüyor. Geçtiğimiz 5 yıl içinde, enerji piyasasında yatırım ortamı bu darboğazı aşmamızı sağlayacak biçimde geliştirilemedi. Gelişmiş ülkelerin, enerji arz güvenliği, küresel ısınma ve enerji piyasalarının yeniden düzenlenmesi çerçevesinde yeni arayışlar içine girdikle-

rini görüyoruz. Acaba Türkiye bu değişen koşullar karşısında enerji vizyonunu ve stratejisini nasıl yenilemeli? Enerji piyasalarının liberalizasyonu nasıl ilerleyecek; mevcut stratejideki eksiklikler nelerdir? Çok kısa dönemde enerji arz güvenliği sorunlarına nasıl çözüm bulunabilir?

3. Para ve maliye politikalarını nasıl şekillendireceksiniz?

Bütçe dengesinde yeniden bozulma eğilimleri ortaya çıkmış durumda. Vergi oranlarının azaltılması ve vergi tabanının genişletilmesi açısından istenilen ilerleme sağlanamıyor. Dolaylı vergilerin payı artarken, doğrudan vergilerin payı azalmaya devam ediyor. Son 4 yılda kayıtdışı ile mücadelede çok önemli adımların atıldığını söylemek zor. Kayıtdışı ile mücadelede işgücü piyasasındaki idari, hukuki ve mali katılık ve yüklerin kaldırılması/hafifletilmesini düşünüyor musunuz? Kayıtdışına müsamaha göstermenin bir sosyal politika tercihi olması hakkında ne düşünüyorsunuz? Kayıtdışı ile ciddi bir mücadele nasıl mümkün olacak? Kamu maliyesinin iyileştirilmesi, kayıtdışı ekonomi ile mücadele ve vergi reformu konusunda nasıl bir yöntem ve program uygulamayı düşünüyorsunuz? Merkez Bankası bağımsızlığı konusunda ne düşünüyorsunuz? Merkez Bankası tarafından uygulanmakta olan politikaları nasıl buluyorsunuz? Yeni dönem için önerileriniz olacak mı?

4. Makroekonomik istikrarı sürekli kılmak için politikalarınız nelerdir?

Makroekonomik performanstaki iyileşme süreci durma noktasına geldi. 2006 Mayıs finansal dalgalanması sonrasında, Türkiye ekonomisi, içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkeler grubunda en çok zarar gören ülke oldu. Türkiye'nin bir yandan makroekonomik istikrarı sağlarken bir yandan da hızlı büyüme sergilediği süreç durdu hatta enflasyon, reel faiz bütçe açığı gibi bazı göstergelerde gerileme başladı. Türkiye ekonomisindeki iyileşmelerde uluslararası ekonomik koşulların ve global likidite bolluğunun önemli bir katkısı olduğu biliniyor. Bu koşulların değişmesi durumunda, ekonomik dengelerin yeniden bozulması ihtimal dahilinde. Bu koşullar altında nasıl bir strateji düşünüyorsunuz? Uluslararası "likidite bolluğu" nun uzun süre devam etmeyeceği varsayımı ile ülke cazibesinin yüksek reel faiz nedeniyle "portföy yatırımcılarına" göre değil, orta ve uzun vadeli makro istikrar nedeniyle "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımcılarına" göre artırılması daha doğru olmaz mı? 2002-2007 dönemi yüksek büyüme süreci petrol fiyatlarının da artmasıyla bizi uluslararası

sı standartlara göre yüksek bir cari açıkla karşı karşıya bıraktı. Ekonomik programda GSMH'ya oran olarak yüzde 7'ye kilitlenmiş olan cari açığı da dikkate alacak bir revizyon ihtiyacı hissediyor musunuz?

5. Sosyal politika öncelikleriniz neler olacak?

Ülkemizde ekonomik ve sosyal göstergelerde, AB ortalamalarını yakalamamız kadınların ancak eğitim, çalışma yaşamı ve siyasete etkili katılımları ile mümkün olacaktır. Bu nedenle, kadın haklarının (eğitime erişim, istihdama katılım, siyasette kota) çeşitli uygulama yöntemleriyle geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu dönemde, yüzde 10'lara kilitlenmiş olan işsizlik oranını biraz daha aşağıya çekebilmek için geçtiğimiz döneme nazaran, büyüme sürecinin daha fazla iş yaratmasını sağlamak gerekecektir. Türkiye'de çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranının 2020'lere kadar artmaya devam edeceği beklenmektedir. Buna karşılık toplam iş gücüne katılma oranının %48 dolayında olması (kadınlar da %25) ciddi bir sosyal sorunun yanı sıra büyük bir israf oluşturmaktadır. Önümüzdeki 20 yılda gerek tarım gibi verimliliği düşük sektörlerden verimliliği yüksek sektörlerle geçiş, gerekse iş gücüne katılma oranlarındaki, başta kadınlar olmak, büyük artışlar sonucu hem toplam işgücü artışından hem de verimlilik artışından kaynaklanan potansiyel büyüme etkileri sağlayabilir. Öte yandan, kalifikasyon ve eğitim düzeyinin köklü biçimde artırılması sağlanmadıkça işgücünün artmasının işsizliği büsbütün çoğaltması kaçınılmaz olacaktır. Bu tespitlere katılıyor musunuz?

6. AB ile müzakere sürecini nasıl yönetmeyi düşünüyorsunuz? Son dönemde oluşan handikapları nasıl aşacağız?

2007-2013 AB Müktesebatına Uyum Programı girişimini, AB uyumu yolunda Türkiye'nin attığı en somut adım olarak değerlendirmek mümkündür. TÜSİAD, 2014 yılını Türkiye'nin AB'ye üyelik tarihi hedefi olarak benimsemiştir. Partinizin bu konudaki hedefi ve yaklaşımı nedir? Ayrıca, 8 başlıktaki yatay açılış kriteri ve AB'nin lider üye ülkelerinde Türkiye'nin tam üyeliğine karşı gelişen anlayış çerçevesinde, ülkemizin izlemesi gereken politikalar neler olmalıdır?

7. Kıbrıs konusunun çözümünde nasıl bir inisiyatif kullanmayı düşünüyorsunuz?

Sekiz başlıkta müzakerelerin açılması için Türkiye'nin önüne getirilen Gümrük Birliği protokolünün "Kıbrıs"ı da kapsayacak şekilde uygulanması şartı ile giderek kronik hale gelen Kıbrıs problemine, bazı çözüm önerileri geliştirilmişti. Öneriler, bazı limanların veya havaalanlarının, malların serbest dolaşımı bağlamında karşılıklı olarak açılmasını içeriyordu. Önümüzdeki dönemde, acaba bu alanda bir yeni açılım söz konusu olabilir mi? Böyle bir açılımın şartları neler olabilir?

8. Türkiye, AB'ye tam üyelik sürecinin iletişim boyutunu hep ihmal edegelmiştir. Bu konuda kapsamlı bir tanıtım ve iletişim programı düşünüyor musunuz?

Gerek içinde bulunduğumuz politik belirsizlik, gerekse AB üyesi ülke liderlerindeki değişiklik ve Türkiye ile ilgili söylemde meydana gelen farklılık, AB ile gerçekleştirilen "iletişim" konusunu önümüzdeki dönemde kritik bir öneme taşımaktadır. Bunun yanısıra, Türkiye kamuoyunda AB üyeliğinin çeşitli boyutları bugüne kadar yeteri derecede tartışılmamıştır. Yeni dönemin Türk ve AB kamuoylarındaki iletişim modeli nasıl olacaktır?

9. Seçim sistemimiz yönetimde istikrarı ön plana alırken, temsilde adaleti olağanüstü bozan bir yapıdadır. Seçim sistemini reforma tabi tutmayı düşünüyor musunuz? Nasıl bir seçim sistemi tasarınız mevcuttur?

Türkiye'de uygulanmakta olan seçim sistemi, temsilde adalet ilkesini kabul edilemez derecede ihlal etmektedir. Seçim sistemimiz aynı zamanda, yönetimde istikrarı da tesadüflere bırakmaktadır. Özellikle, % 10 düzeyindeki ulusal baraj geniş bir seçmen kitlesinin parlamentoda temsil edilememesi sonucunu doğurmakta ve temsil imkânı bulamayan partiler alternatif çözümler aramak zorunda kalmaktadır. Bu sorunları içeren seçim sistemine ilişkin partinizin çözüm önerisi nedir? Seçim sistemi, partiler kanunu ve dokunulmazlıklar konuları birlikte ele alınmalı mıdır?

10. Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkileri ile Cumhurbaşkanı'nın seçim yöntemi hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

Cumhurbaşkanı'nın halkoyu ile seçilmesi yönünde Meclis'te kabul edilen anayasa değişikliğini incelediğimizde cumhurbaşkanı'nın yetkileri ve statüsüne (sorumsuzlu-

ğu, tek başına yaptığı işlemler, görevden alınma mekanizması, dokunulmazlık) ilişkin bir açıklık göremiyoruz. Mevcut yetkiler ve statü ile halkoyuyla seçilecek bir cumhurbaşkanının, sistem açısından, yürütmenin iki başlı hale gelmesi gibi sakıncaları olacağına ilişkin görüşler hakkında düşünceniz nedir? Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin kapsamı ve seçilme yöntemi ile ilgili görüşleriniz nedir?

11. Türkiye bala bireysel ve kolektif özgürlükler açısından yasal düzenlemelere ve uygulama etkinliğine ihtiyaç duyuyor. Bu konuda öncelikleriniz nelerdir?

İfade özgürlüğü, mevzuat düzeyinde Kopenhag siyasi kriterlerine tam uyumun sağlanamadığı bir alandır. Özellikle TCK madde 301, hem açılan davalar hem de kamuoyunda yarattığı etkilerle beraber ciddi iç ve dış sorunlara neden olmaktadır. 301. maddenin bugüne kadarki uygulamasının, bu maddenin değişmesi gerektiğine işaret ettiği görüşünü paylaşıyor musunuz? Siyasi kriterlerin diğer alanlarında, örneğin toplantı ve gösteri yürüyüşleri konularında, yasa ve uygulama düzeylerinde, ne gibi değişiklikler öngörüyorsunuz?

12. Yargı alanında ne gibi reformlar öngörüyorsunuz?

Siyasi reformlar içinde en az ilerleme kaydedilen alan “hukuk devleti ve yargı” oldu. Seçim sonrası dönemde, yargının bağımsızlığını ve hukukun üstünlüğünü yerleştirecek ve giderek pekiştirecek ne gibi düzenlemeler getirmeyi düşünüyorsunuz?

Türkiye, dünya liginde başa güreşen bir ülke olmalıdır...

21. yüzyılda güçlü lider bir ülke olmak için, Türkiye, artık gündem saptırmaktan başka bir işlevi olmayan soyut tartışmalar yerine, yukarıda sorulan 12 soru örneğinde olduğu gibi, akılcılığın egemen olduğu somut bir siyasi, ekonomik ve sosyal gündeme odaklanmalıdır. Avrupa içindeki gelişmeleri, sorunları, çözüm arayışlarını, başta ABD ve Asya-Pasifik olmak üzere dünyanın diğer bölgeleriyle olan ilişkileri iyi takip etmelidir. Siyaset, temel sorunların çözümüne ve bu yönde en önemli itici güç olan ekonomik büyüme ve küresel rekabet gücü stratejilerine odaklanmalı ve çözüm üretmelidir. Uluslararası ekonomik ve kültürel çekim gücü olması nedeniyle, İstanbul, 21. yüzyılın “küresel rekabetçi büyük şehir” sınıflamasında yerini almalıdır⁶.

---

⁶ OECD Territorial Reviews: Competitive Cities in the Global Economy (2006)
OECD Territorial Reviews - Istanbul, Turkey (2007'de yayımlanacak)

Daha güçlü bir Türkiye için kolları sıvamalıyız...

Türkiye, seçim dönemini ülkenin gündemiyle gelecek ideallerini uyumlu hale getirme doğrultusunda kullanabilir ve AB sürecinden doğru biçimde yararlanabilirse, uygulayacağı yeni ulusal muhasebe sistemi uyumu ve yeni bir büyüme stratejisiyle ekonomik büyümesini ortalama yüzde 7'de tutabilir. İstihdam, eğitim, mali yapı, sektör dengeleri, tarım, bölgesel kalkınma, verimlilik ve sermaye birikimi gibi yamsal sorunlarında çözüm için gerekli kaynakları yaratabilir⁷.

Önümüzdeki yıllarda demokrasisi, ekonomisi ve toplumsal yapıları ile bazı ülkeler bu küresel ortamda yükselirken, bazıları potansiyellerine rağmen fırsatları değerlendiremeyecekler ve küresel refah artışından paylarını alamayacaklardır.

Toplumsal ilerleme, bireysel ve kolektif özgürlüklerin güvence altına alınmasını ve ekonomik refaha kavuşmayı amaçlar. Ülkemiz, bu alanlarda, 2001 krizine rağmen, önemli reformlara imza atmış ve siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan güçlenmiştir. Ekonomik refaha kavuşmak, küresel ekonominin kurallarına uymayı gerektirir. Bu uyum için açık ve demokratik bir toplumsal yapı şarttır. Bu yapının güçlenmesi, ülkedeki tüm sivil toplum kuruluşlarının, siyasal partilerin, kurumların ve bireylerin ortak hedefi ve kültürü olmalıdır. Bireysel özgürlüklerin güvencesi laiklik, ekonomik refahın güvencesi de katılımcı demokrasidir.

Türk seçmeninin beklentisi de kanımızca bu yöndedir.

TÜSİAD Yönetim Kurulu

8 Haziran 2007

---

⁷ TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No 1-8 (Bakınız kaynakça)

Ümit İzmen, Alpay Filiztekin, Kamil Yılmaz (2005), "Türkiye'de Büyüme Perspektifleri: Makroekonomik Çerçeve/Dinamikler/Strateji", TÜSİAD Raporu

Eren Ocakverdi (Derleyen) (2005), "Türkiye'de Yeniden Yapılanma Arayışları: Seçilmiş Sektör/Kurum/Politika Örnekleri", TÜSİAD Raporu

Gülşay Günlük Şenesen (2005), "Türkiye'nin Üretim Yapısı: Girdi-Çıktı Modeli ile Temel Bulgular", TÜSİAD Raporu

Lütfi Elvan, Nevin Sorguç, Leyla Bilen Kazancı, Abmet Öztürk (2005), "Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları: Sektör-Bölge Yığılımları", TÜSİAD Raporu

Cıban Yalçın, Olcay Yücel Çulba, Pınar Özbay Özlü (2005), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Mali Yapı: Mali Gelişmişlik/Firma Mali Yapısı", TÜSİAD Raporu

Şeref Saygılı, Cengiz Cıban, Hasan Yurtoğlu (2005), "Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972-2003)", TÜSİAD Raporu

Şeref Saygılı, Cengiz Cıban, Zafer Ali Yavan (2006), "Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme; Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar", TÜSİAD Raporu

Sinan Ülgen, Ulaş Öztürk (2006), "Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme", TÜSİAD Raporu

İÇİNDEKİLER

1. Güçlü Demokrasi.....	19
1.1. Giriş.....	21
1.2. Demokratik Yapının Güçlendirilmesi İçin Reform Öncelikleri	21
1.2.1. Parlamenter Sistem	22
1.2.1.1. Siyasal Partiler	23
1.2.1.2. Seçimler	24
1.2.1.3. Yasama Organı	26
1.2.1.4. Yürütme Organı.....	27
1.2.2. Kamu Yönetimi.....	28
1.2.2.1. Yerel Yönetimler	33
1.2.2.2. Kamu Personel Rejimi	36
1.2.2.3. Kamuda Etik	37
1.2.2.4. Ombudsmanlık	38
1.2.2.5. Düzenleyici Reformlar.....	39
1.2.3. İnsan Hakları.....	41
1.2.3.1. Anayasada Temel Hak ve Özgürlükler	43
1.2.3.2. Kişi Dokunulmazlığı, Özgürlüğü ve Güvenliği	
1.2.3.3. Düşünsel Özgürlükler	44
1.2.3.4. Kollektif Özgürlükler.....	46
1.2.4. Hukuk Devleti ve Yargı	47
1.2.4.1. Yargı Bağımsızlığı ve Hakim Teminatı.....	48
1.2.4.2. Yargılamada Kalite	50
1.2.4.3. Hukuk Güvenliği	53
1.3. Sonuç.....	55

2. Güçlü Sosyal Yapı.....	57
2.1. Giriş.....	59
2.2. Sosyal Yapının Güçlendirilmesi İçin Reform Öncelikleri.....	59
2.2.1. Eğitim.....	60
2.2.1.1. Eğitime Erişim ve Eğitime Ayrılan Kaynaklar	60
2.2.1.2. Eğitimin Kalitesi	61
2.2.1.3. Eğitim Kademeleri ve Yaşam Boyu Öğrenme	63
2.2.2. İşgücü Piyasası/İstihdam	67
2.2.2.1. Yasal Düzenlemelerde İşgücü Üzerindeki Yükler.....	70
2.2.2.2. Ücretlerin Belirlenme Süreçleri	73
2.2.2.3. İşgücü Piyasasında İş Arama ve Eşleşme	74
2.2.3. Kadın-Erkek Eşitliği	75
2.2.3.1. Eğitime ve İşgücüne/İstihdama Katılım	76
2.2.3.2. Siyasete Katılım	79
2.2.4. Bölgesel Kalkınma	81
2.2.4.1. Dünyada Bölgesel Kalkınma Yaklaşımında Değişim	81
2.2.4.2. Günümüzde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımının Temel Özellikleri	82
2.2.4.3. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Yaklaşımının Temel Özellikleri	84
2.3. Sonuç.....	86
3. Güçlü Ekonomi....	89
3.1. Giriş.....	91
3.2. Yeni Bir Sürdürülebilir Büyüme Stratejisi İhtiyacı	92
3.2.1. Ekonomik Sürdürülebilirlik	93

3.2.2. Sosyal Sürdürülebilirlik.....	96
3.2.3. Çevresel Sürdürülebilirlik	98
3.3. Üretim Yapılarındaki Dönüşümün Temel Mekanizmaları	101
3.3.1. Ürün Piyasalarında Rekabetin Önünün Açılması	103
3.3.1.1. Devlet Kontrolü	104
3.3.1.2. Girişimciliğin Önündeki Engeller	104
3.3.1.3. Dış Ticaret Ve Uluslararası Yatırımların Önündeki Engeller.....	105
3.3.2. Finansal Piyasaların Derinleştirilmesi	106
3.3.2.1. Finansal Piyasalardaki Öncelikler	107
3.3.2.2. Şirketlerin Yönetim Yapısı Açısından Öncelikler.....	110
3.3.3. İşgücü Piyasalarındaki Katılıkların Giderilmesi.....	110
3.3.4. İş ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesi.....	111
3.3.4.1. Hukuk Reformu	114
3.3.4.2. Adil Rekabet Ortamı/Rekabet Politikası	115
3.3.4.3. Devlet Yardımları	116
3.3.4.4. Fikri Haklar	117
3.3.4.5. Ar-Ge ve İnovasyon.....	119
3.3.4.6. Şirket Yapıları.....	120
3.3.4.7. Yatırım Stratejisi	122
3.3.5. Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele	123
3.3.6. Özelleştirmelerin Tamamlanması.....	126
3.4. Sonuç.....	128
KAYNAKÇA.....	131

B Ö L Ü M
1

GÜÇLÜ DEMOKRASİ

1.1. Giriş

Türkiye, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'den bu yana, 130 yıldır “anayasalı” sistemden “anayasal” sisteme doğru bir geçiş dönemi yaşamaktadır. Yazılı bir anayasaya sahip olan devletten, insan haklarının güvence altına alındığı, hukukun üstünlüğünün sağlandığı, demokratik, sivil, şeffaf bir kurumsal örgütlenmenin gerçekleştirildiği bir sisteme geçişte inişli çıkışlı bir yol izlenmiştir.

Mevzuatın evrensel demokrasi ölçütlerine yaklaştırılması konusunda özellikle son on yıllık dönemde önemli mesafe kat edilmesine rağmen, gelişen noktada halen bazı eksiklikler olduğu görülmektedir. Olağanüstü bir dönemin ürünü olan 1982 anayasası yeni bir anayasa ile değiştirilerek, daha gelişmiş bir demokratik yapının sağlanması, Türkiye’yi iç çatışmalardan uzaklaştırarak gereksiz enerji ve kaynak kaybını önleyecek, toplumsal uzlaşmayı tesis ederek siyasal ve ekonomik istikrarı kalıcı hale getirecektir. Çünkü bireyler de kurumlar da, kendi farklı ideallerini gerçekleştirme konusunda eşit fırsat sahibi olma imkânını, ancak her türlü fikre ve gelişmeye açık, uzlaşma kültürü olan bir toplumsal yapı içinde bulabileceklerdir. Uzlaşma kültürü olan bir toplumsal yapı aynı zamanda, bugün çözümsüz gibi gelen birçok sorunun da çözümünü beraberinde getirecektir. Bu çerçevede, Türkiye’de siyasal istikrar ve yargı reformu ile ilgili önceliklerin belirlenmesi ve daha gelişmiş bir demokrasi için hem mevzuat hem de uygulama açısından gerekli çalışmaların yapılması gündeme gelmelidir.

1.2. Demokratik Yapının Güçlendirilmesi İçin Öncelikler

Türkiye’nin siyasal yapısını değerlendirirken, konuyu temel olarak dört başlıkta ele almak uygun olacaktır: Parlamenter sistem, kamu yönetimi, insan hakları, hukuk devleti ve yargı. Bu başlıklar aynı zamanda, demokratik yapının güçlendirilmesi için öncelikleri oluşturmaktadır.

Türkiye’de parlamenter sistem Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yürürlükte kalmış, toplumca benimsenmiş ve kurumsallaşmıştır. Ancak sistemin yönetim etkinliğinin geliştirilmesi ve bu yapılırken, seçim sisteminin ve siyasal partiler mevzuatının da gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

Kamu yönetimi, bireylerin değişen ve çeşitlenen ihtiyaçlarına cevap vermek ve demokratikleşme sürecini derinleştirmek açısından bir reform alanını oluşturmaktadır. İçinde bulunduğumuz yasama döneminde, özellikle yerel yönetimlere ilişkin bazı kanun çalışmaları yapılmıştır. Yerel yönetimleri güçlendirecek bir reformun temel yaklaşımına uygun bir anayasa değişikliğinin yapılması ve merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin ve sivil toplumun eğitimi ile yerel düzeyde yeni görevler üstlenecek kurumların kapasitelerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

İnsan hakları alanında, mevzuatta önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Ölüm cezası tümenden kaldırılmış, temel hak ve özgürlüklerin güvenceleri artırılmış, genel sınırlama nedenleri Anayasadan çıkartılmış, idarenin yetkileri azaltılmaya çalışılarak bu yetkiler yargı organına aktarılmış, insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin iç hukukla çatışması halinde sözleşme hükümlerinin uygulanması zorunluluğu getirilmiştir. Ancak yeni mevzuat hükümlerinin iyi uygulanması, kanunların yapılmasından daha önemli bir husustur. İnsan haklarının güvence altına alınması konusunda, kanunların insan haklarına ilişkin ulusalüstü hukuk ve ulusalüstü yargı organlarının kararları çerçevesinde yorumlanması bakımından yargıca da önemli bir görev düşmektedir.

Hukuk devleti ve yargı alanında, hukukun üstünlüğünün sağlanmasında yaşanan sorunlar, bütün çabalara karşın, giderilememiştir. Yargı yolunun kapalı olduğu alanlar vardır. Hukuk devletinin olmazsa olmaz unsurlarından “anayasal güvencelere sahip, bağımsız ve tarafsız bir yargı denetimi”, hukuk devleti ilkesinin öteki öğelerinin de güvencesini oluşturur. Bu nedenle bağımsız ve tarafsız bir yargının nasıl gerçekleştirileceği irdelenmelidir.

Bu çerçevede, demokratik yapının güçlendirilmesi için öncelikler ile ilgili olarak temel tespitler, temel sorular ve bu sorulara ilişkin öneriler aşağıda ele alınmaktadır.

1.2.1. Parlamenter Sistem⁸

Demokratikleşmenin siyasal boyutu, millet iradesinin belirilişi ve iktidarın yapılışını kapsamaktadır. Burada ilk olarak demokrasinin işleyişinde son derece önem-

---

⁸ Zafer Üskül (2006), *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876 - 2006) - Prof.Dr.Bülent Tanör Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi, TÜSİAD Raporu*,
Seyfettin Gürsel, Erhan Bozdağ (2002), *Karma Seçim Sistemi ve Siyasal İstikrar, TÜSİAD Raporu*
Sübeyl Batum (2001), *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenbag Siyasi Kriterleri No:1 - Siyasi Partiler, TÜSİAD Raporu*

li rol oynayan “siyasal partiler”, ardından ulusal iradenin belirişii demek olan “seçimler” konusu ele alınacaktır. Her iki konudaki öneriler, siyasal yapının güçlendirilmesi için birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Temsili demokratik bir sistemde, halkın seçtiği temsilcilerden oluşan “yasama organı” ve parlamenter hükümet sistemi olarak “yürütme organı” da bu başlık altındaki diğer konulardır.

1.2.1.1. Siyasal Partiler

Siyasal partiler, temsili demokratik sistemin vazgeçilmez unsurlarıdır. Demokratik bir sistemde, toplumdaki çeşitlilik, siyasal alana çok partili bir düzen olarak yansır.

Siyasal partilerin, Anayasa ve yasayla düzenlenmesi ve bazı güvencelerle donatılması gerekir. Ancak, bu düzenleme, siyasal partilerin kendilerini düzenleme olanağını tümüyle ortadan kaldıracak bir ayrıntıda olmamalıdır. Demokratik bir sistemde, siyasal çoğulculuğun güvence altına alınması yani siyasal parti kurma özgürlüğünün sağlanması, siyasal parti yasağının demokratik ölçütlere uygun biçimde dar tutulması ve siyasal parti faaliyetlerinin ölçsüz bir biçimde sınırlandırılması gereklidir. Ayrıca siyasal partilerin kurumsallaşması sağlanmalı, siyasal partilere üye olma ve üyelikten ayrılma hakkı güvence altına alınmalı, siyasal partilerin propaganda yapma özgürlüğü korunmalıdır. Siyasal partilerin iç işleyişlerinin demokratik esaslara göre biçimlenerek parti içi demokrasinin sağlanması, demokratik kültürün de bu yönde gelişmesi önemlidir. Siyasal partilerin, şeffaf bir sistem ve işleyiş gerçekleştirmeleri için, siyasal parti hesaplarının ve seçim harcamalarının şeffaflığı ve bunların denetimi de etkin şekilde sağlanmalıdır.

Siyasal parti özgürlüğü ile parti yasakları arasında demokratik bir denge kuracak ve siyasal partilerin iç işleyişlerinin demokratik esaslara göre biçimlenmesini sağlayacak şekilde yeni bir Siyasi Partiler Kanunu kaleme alınmalıdır.

Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe girdiğinden bu yana on dokuz kez değiştirilmiş, Anayasa Mahkemesi tarafından bazı hüküm ve ibareleri iptal edilmiş olduğundan, iç tutarlılığını ve kendisi dışındaki mevzuatla bağlantılarını yitirmiş durumdadır. Ayrıca, demokratikleşme yönünde önemli değişikliklere uğramış olmakla birlikte, yeniden düzenlenmeyi bekleyen birçok maddesi (temel haklarla ilgili maddeleri (md.

3, 4, 5, 6, 10...), mali hükümleri, yasaklar ile ilgili maddeleri) de bulunmaktadır. Bu çerçevede, bir yandan siyasal parti özgürlüğüyle parti yasakları arasında demokratik bir denge kuran ve bunu siyasal partilerin kendilerini düzenleme alanına çok fazla müdahalede bulunmadan gerçekleştiren, diğer yandan parti üyelerinin haklarını güvence altına alan, parti üye kütüğünün sağlıklı ve güvenilir olmasını sağlayan, aday belirlemede parti üyelerinin rolünü güçlendiren, partilere devlet yardımını aldıkları oy ve topladıkları üye aidatları ile bağlantılandıran, seçim harcamalarına tavan ve denetim getiren yeni bir Siyasi Partiler Kanunu hazırlanmalıdır.

1.2.1.2. Seçimler

Seçimin demokratik olabilmesi için bazı ilkelerin uygulanıyor olması gerekir. Eşit oy ilkesi, tek dereceli seçim ilkesi, gizli oy-açık sayım ilkesi, seçimlerin yargı organının gözetim ve denetiminde yapılması ilkesi bakımından herhangi bir sorun yaşanmamaktadır.

Genel oy ilkesi bakımından, yurt dışında yaşayan yurttaşların, buldukları yerde oy kullanmalarını sağlayacak düzenleme yapılmalıdır.

Serbest ve eşit yarışma ilkesi bakımından, radyo/TV konuşmalarında TBMM'de temsil edilen partilere, iktidar partisine/partilerine ve ana muhalefet partisine tanınan ayrıcalık kaldırılmalıdır. Seçim ve propaganda faaliyetlerinin maliyetinin yüksekliği seçim yarışmasını pahalı bir yatırım haline dönüştürmüştür; seçim harcamalarının sınırlanması ve denetlenmesini sağlayacak yasa değişikliği yapılmalıdır. Milletvekili Seçimi Kanunu'nda değişiklik yapılarak seçim ittifaklarına imkan tanınmalıdır. Seçimlerin temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda değişiklik yapılarak, kamuoyu araştırmalarının yapılması ve seçimlerden makul bir süre öncesine kadar yayınlanması güvence altına alınmalıdır.

Seçimlerin dönemselliği ilkesi bakımından, 1982 Anayasası'nın 1924 ve 1961 Anayasalarından ayrılarak, TBMM ve yerel yönetimler için seçim dönemini 5 yıl olarak belirlemesine karşın, seçimlerin siyasal yaşamın kendine özgü gerçeklikleri nedeniyle genellikle 4 yıl civarında yapılmış olması göz önünde tutularak, Anayasada ve ilgili yasalarda yapılacak bir değişiklikle hem yasama hem de yerel yönetim seçimlerinin 4 yılda bir yapılması sağlanmalıdır.

Seçim mevzuatında demokratik seçimin ilkeleri bakımından eksiklikler giderilmeli; yönetimde istikrarı üretmeye yatkın ancak azınlık siyasal partilerin/görüşlerin parlamentoda temsil edilmesini engellemeyen bir seçim sistemi tasarlanmalıdır.

Seçim sistemi birçok kez değişikliğe uğramış olmakla beraber, adaletli sonuç vermediği konusunda genel bir kabul vardır. Yönetimde istikrar adına korunmakta olan % 10 ülke barajı, temsilde adaleti ortadan kaldırmaya ve böylece seçilenin meşruiyetini tartışmalı hale getirerek yönetimde istikrarı yok etmeye adaydır. Ayrıca, ülke barajını geçemeyen parti sayısına bağlı olarak bir partinin tek başına iktidar olması için gereken oy oranı düşmekte; bu ise, hangi oranda oy almış olursa olsun seçimden birinci çıkan fakat seçmenlerin çoğunluğu tarafından tercih edilmeyen bir partinin parlamentoda oy oranının çok üzerinde temsil edilmesine neden olabilmektedir. Sistemin ayrıca, küçük illerin aşırı temsili, seçmenin milletvekili adaylarıyla kopukluk yaratma ve tutarsız koalisyonlar üretme potansiyeli taşıması gibi sorunları vardır.

Seçim sistemi yönetimde istikrarı üretmeye yatkın olmalı ancak azınlık siyasal partilerin/görüşlerin parlamentoda temsil edilmesini engellememeli, temsilde adalet ilkesinden çok uzaklaşmamalıdır.

Siyasal partileri koalisyon hükümeti seçenekleri oluşturmak amacıyla seçim ittifakı yapmaya teşvik etmelidir.

Seçim sistemi seçmen çoğunluğunu arkasına almayan iktidarlara engel olmalıdır.

Seçmenin, adayları yakından tanınmasına ve seçilenlerin belirlenmesinde söz sahibi olmasına imkan tanıyacak bir sistem tasarlanmalıdır.

Ancak mevcut seçim sisteminin temsilde adalet ve yönetimde istikrar açısından tüm sorunlarını aynı anda gidermek oldukça güçtür. Eğer temsil adaleti daha çok önemseniyorsa ülke seçim barajının kademeli olarak önce kamuoyu desteği mevcut görünen % 7.5'e, sonra AB standartlarına daha uygun olan %5'e indirilmesi ve oy birleştirmesi şeklinde ittifaklara izin verilmesi, temsil adaletini büyük ölçüde sağlayabilir ve meşruiyet sorununu da çözebilir. Ancak, sistemin nisbiliğini arttıran değişiklikler yönetim istikrarı sorununa çözüm getiremeyecektir.

Eğer, yönetim istikrarı temsil adaletinden daha çok önemseniyorsa, ittifakları teşvik eden, seçmenlerin birinci tercihlerinin yanı sıra ikinci ya da üçüncü tercihlerini de hesaba katan, böylelikle seçmenlerin çoğunluk tercihinin ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir sistem tercih edilmelidir. Aynı zamanda temsil adaletsizliğinin de çok fazla artmaması isteniyorsa, sisteme nisbilik dahil edilmelidir. Bu temel ilkelere cevap veren seçim sisteminin karma nitelikli bir sistem (nisbi destekli iki turlu dar bölge seçim sistemi) olarak tasarlanması gerekmektedir. Bu durumda ülke barajının kademeli olarak indirileceği oranlar nispi bölge için geçerli olacak, dar bölgelerde uygulanmayacaktır.

1.2.1.3. Yasama Organı

Yasama organı, temsili demokratik bir sistemde, halkın seçtiği temsilcilerden oluşur. Halkın oylarıyla belirlenen parlamentonun, millete ya da halka ait olan egemenliği, en azından anayasada belirlenen bölümünü, kullanma yetkisine sahip olması demokratik bir yönetim sisteminin gereklerindedir.

Yasama organının demokratik bir yapıda olabilmesinin bir başka koşulu, parlamentonun kendi iç örgütlenmesine, iç işleyişine, çalışmalarına, muhalefet partilerinin de haklarını gözeterek, hakim olabilmesi, yetkilerini kendi alacağı kararlarla kullanabilmesi, görevlerini başka bir organın müdahalesi olmadan görebilmesidir.

Parlamento üyelerinin, görevlerini hiçbir baskı altında kalmadan kullanabilmelerini sağlamak üzere, sorumsuzluk ve dokunulmazlık kurumlarından yararlanmaları da demokrasinin gereklerindedir.

Anayasada yapılan değişikliklerle yasama organının demokratikleşmesi ve teknik açıdan daha etkili işleminin sağlanması bakımından bazı iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, seçilme hakkıyla ilgili sınırlama daraltılmış ve seçilme yaşı 25'e düşürülmüştür. Milletvekillerinin tümü boşalan seçim çevrelerinde, 90 gün sonra ara seçim yapılması öngörülmüştür. TBMM'nin af yetkisi genişletilmiş ancak af yasasının kabulü için nitelikli çoğunluk öngörülmüştür. TBMM Başkanının seçimi süreci kısaltılmıştır. Cumhurbaşkanı, yasaları kısmen geri gönderme yetkisi tanınmıştır. Meclis soruşturma komisyonu raporlarıyla ilgili süreler netleştirilmiştir. Ancak bu iyileştirmelerin dışında da yapılması gereken düzenlemeler vardır.

Yasama dokunulmazlığının kapsamı daraltılmalı, Meclis araştırma komisyonlarının etkin çalışmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.

Yasama dokunulmazlığının kapsamının yeniden tarif edilmesi gereklidir. Milletvekili gözaltına alınamamalı, tutuklanamamalı; fakat sorgulanabilmeli ve yargılanabilmelidir. Milletvekili seçilmeye engel suçlar dokunulmazlık kapsamından çıkarılmalıdır. Diğer yandan, kamuda etik konusunda, tüm kamu görevlileri ve siyasileri kapsayacak şekilde yapılması gerekenler, aşağıda “Kamu Yönetimi” başlığı altında ele alınacaktır.

Meclis araştırma komisyonları, kimi konularda kişilerin görüşlerine başvurmakta zorlanmaktadır. Araştırma komisyonlarına bilgi verme zorunluluğu getirilmeli; kişiler komisyonda söyledikleri sözlerden sorumlu tutulmamalıdır.

Seçimlerin geriye bırakılması, seçme ve seçilme hakları bakımından sınırlayıcı bir işlemdir. Bu nedenle TBMM kararına bağlı olmaktan çıkarılmalı ve kanunla düzenlenmelidir.

KHK'ların TBMM'de görüşülmesi kesin süre ve kurallara bağlanmalıdır. TBMM'de 6 aylık süre içinde görüşülmeyen KHK'nın kendiliğinden yürürlükten kalkması sağlanmalıdır.

1.2.1.4. Yürütme Organı

1982 Anayasası'nın kurduğu “Parlamber hükümet sistemi”nde, iki başlı bir yürütme söz konusudur: Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu.

1982 Anayasası, askeri dönemin Devlet Başkanının kullandığı yetkilerin önemli bir bölümünü Anayasada Cumhurbaşkanı'nın görevleri arasına aktarmakla, klasik parlamenter sistemin sembolik yetkilerle donatılmış devlet başkanından uzaklaştırmış, Cumhurbaşkanı'na gerçek yetkilerle donatmıştır.

Öte yandan, parlamenter sistemin doğası gereği, Cumhurbaşkanı, yaptığı işlemlerden sorumlu tutulamamaktadır. Karşı imza kuralı, Cumhurbaşkanı'nın kararlarının Başbakan ve ilgili bakanlar tarafından imzalanmasını gerektirir. Böylece bu kararların

sorumluluğunu Başbakan ve ilgili bakanlar üstlenirler. Sorumsuz Cumhurbaşkanının çok sayıda işlemi tek başına yapabilmesi, sistemin mantığıyla bağdaşmamaktadır.

Cumhurbaşkanı'nın görevlerinden ilgili olanlar yasama, yürütme ve yargı organına aktarılmalı, tek başına yapabileceği işlemler Anayasa'da tek tek sıralanmalıdır.

Anayasanın 104. maddesi ile Cumhurbaşkanına görev veren diğer maddeleri gözden geçirilmeli, 104. maddede yer alan görevlerin ilgili olanları yasama, yürütme ya da yargı organına aktarılmalı, Cumhurbaşkanının tek başına yapabileceği işlemler tek tek sayıldıktan sonra geri kalan işlemlerin Başbakan ve ilgili bakanlar tarafından imzalanması zorunluluğu getirilmelidir.

Anayasanın 108. maddesi, Cumhurbaşkanına, silahlı kuvvetler ve yargı organı dışında, Devletin tüm kurumlarını, hatta bazı özel hukuk tüzel kişilerini Devlet Denetleme Kurulu aracılığıyla denetletirme olanağı vermektedir. Tüm bu kurumların denetimi, aslında, ilgili yasalar uyarınca, değişik biçimlerde yapılmaktadır. Cumhurbaşkanının elinde, yaptırdığı denetimler sonucunda ortaya çıkabilecek olumsuzlukları giderme ya da cezalandırma konusunda bir yetki ve yaptırım bulunmamaktadır. Ancak, böylesi bir denetim yetkisi, etkili hukuki sonuç doğurma olanağına sahip olmasa da, Cumhurbaşkanına, yürütmenin siyasal kanadı üzerinde siyasal bir baskı aracı yaratma potansiyeli taşır. Dolayısıyla, yürütmenin iki kanadı arasında uyumlu çalışma yerine çatışma riski yaratır. Bu çerçevede, Anayasanın 108. maddesi kaldırılmalıdır.

1.2.2. Kamu Yönetimi⁹

Kamu yönetimi, bireylerin değişen ve çeşitlenen ihtiyaçlarına cevap vermek ve demokratikleşme sürecini derinleştirmek açısından bir reform alanını oluşturmaktadır. Kamu yönetiminin temel hedefinin vatandaş odaklı ve daha az bürokratik; hızlı, kaliteli, ucuz, verimli, değişen koşullara uyumlu hizmet veren; piyasalara müdahaleyi sadece denetleme ve düzenleme görevleri ile yerine getiren bir devlet anlayışı oluşturmak olduğu düşünülürse, kamu reformu çalışmalarının aşağıdaki ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereklidir.

⁹ Zafer Üskül (2006), *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876 - 2006) - Prof.Dr.Bülent Tanör Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*

10. Yıl Güncellemesi, TÜSİAD Raporu

Selçuk Yalçındağ, Fetbi Aytac, Ziya Çoker, Melib Celet (1997), Yerel Yönetimler Yasa Taslağı, Ocak 1997, TÜSİAD Raporu

Kamu reformunda yapısal konular ve yönetim anlayışı birlikte değerlendirilmelidir.

Dünyanın çeşitli ülkelerine bakıldığında, her ne kadar küçülmesi gündemde olsa da, kamu sektörünün ekonominin %30'unu oluşturduğu ve geri kalanı üzerinde de denetleyici ve düzenleyici etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gerçekçi olan hedefin “minimal devlet” değil, “etkin devlet” olduğu çıkmaktadır. Çünkü, böylesine belirleyici rolü olan bir yapının verimli işleyişi, toplum yaşamı açısından büyük önem taşımaktadır.

Burada yapısal olarak ortaya konulabilecek en önemli sorun kamu kurumlarının sayısı ve yapısıdır. Kamu kurumlarında gerçekleştirilecek yapısal değişiklikler belirlenirken kamunun ihtiyacı olan hizmetlerin büyüklüğünün ölçülmesi ve kurumların büyüklüğünün buna paralel olarak yapılandırılması, ölçek ekonomisi konusuna dikkat edilmesi, bir yandan merkezi yönetimde ve yerel idarelerde istihdam fazlasının önüne geçilirken diğer yandan eğitim, sağlık, adalet gibi alanlarda vasıflı işgücü ihtiyacının karşılanması, kamu yönetimi reformunun insan kaynakları boyutu ve vatanndaşa kaliteli hizmet sunulması bakımından önemlidir.

Bu konuda değerlendirilmesi gereken bir başka nokta da ülkemizde kamu yönetimi sisteminin sonuçları değil, girdileri ölçmekte olmasıdır. Oysa, örnek olarak, enerji bakanlığının başarısı, ne kadar yatırım yaptığıyla değil; elektrik kullanımını, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında en ucuza sağlayabilmesiyle ölçülmelidir.

Türk kamu yönetimi sistemi, sonuç üretmek üzere değil, kontrol etmek üzere kurulmuştur. Ama esas olan kaliteyi kontrol etmek değil, kaliteyi üretmektir. Kaliteyi üretmek verimliliği sağlamanın ön koşulu olduğuna göre, odaklanması gereken konu bu olmalıdır.

Yönetim kendi içinde ve topluma karşı saydam olmalı, kendisine emanet edilen yetki ve kaynakları nasıl kullandığının hesabını verebilmeli, politikalarını kamu yararını gözeterek şekilde oluşturulmalı, kamu kaynakları mali disiplini bozmayacak şekilde ve verimli kullanılmalı ve atamalarda ve terfilerde siyasi sadakat yerine, liyakat esas kıstas haline getirilmeli, tüm kurumlarda uzun vadeli düşünme ve stratejik yaklaşımlarla hareket edebilme kapasitesi geliştirilmelidir. Dolayısıyla, verimliliği

ve şeffaflığı artıran toplam kalite yönetimi felsefesi ve e-devlet uygulamaları kamu yönetimi reformunun ana araçları olmalıdır.

Kamu yönetiminde “iyi yönetim” esas alınmalıdır.

Kamu yönetiminde başarılı olmanın yolu, demokrasinin değişim sürecine paralel bir yaklaşım benimsemekten geçmektedir. Uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerinin toplumsal kararların alınmasında seçilmişlerle birlikte rol alınmasından hareketle, “temsili” demokrasiden “katılımcı” demokrasiye doğru bir geçiş olduğu gözlemlenmektedir. Burada karşımıza bir tarafın diğer tarafı yönettiği bir ilişkiden, karşılıklı etkileşimlerin öne çıktığı bir ilişkiler bütününe doğru dönüşümü ifade eden “yönetişim” kavramı çıkmaktadır.

İyi yönetişimin gerektirdiği temel öğeler, şeffaflık, açıklık, hesap verebilirlik, katılımcılık, etkililik, tutarlılık, orantılılık ve yerindenlik olarak özetlenebilir. Kamu yönetimi düzeyinde iyi yönetim, devlet organlarının ve kamu hizmeti veren kuruluşların şeffaf ve hesap verebilir olmasını gerektirmektedir.

Bugün toplum olarak karşılaşılan yolsuzluk, verimsizlik gibi sorunların, iyi yönetim ilkelerini benimsemek ve yaşama geçirmekle aşılabileceği unutulmamalıdır. Sivil toplum kuruluşları böyle bir süreçte çok önemli bir rol üstlenebilirler. Devletin, her biri alanında uzmanlaşmış sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği hem ulusal sorunları aşmaya yardımcı olacak, hem de katılımcı demokrasiyi geliştirerek devlete duyulan güveni artıracaktır. Çünkü uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri, uyulması gerekli standartların ortaya konulmasında, kararlara dayanak olacak bilgilerin toplanıp yayılmasında, çözümler üretilmesinde ve en önemlisi katılımcı demokrasinin hayata geçirilmesinde hem zorlayıcı, hem de yardımcı rol oynamaktadırlar. İyi yönetişimin temeli olan katılımcılığın artırılabilmesi için katılıma açık süreçlerin oluşturulması, etkin katılımı sağlayacak sivil toplum kuruluşlarının örgütlenmesinin sağlanması ve katılımcıların bilgiye erişiminin ve anlamlı bir katılım için gerekli eğitimin sağlanması şarttır.

Bu nedenle, kamu reformu sadece bir yasalaşma süreci olarak değil, aynı zamanda bir kültür değişimi projesi olarak algılanmalıdır. Kültür değişimi için gerek kamu çalışanlarının, gerekse toplumun eğitimine, yoğun iletişime ve başarıyı ödüllendirme konusuna kaynak ayrılması gereklidir.

Etkin bir kamu reformu politikası oluşturabilmek için, süreçler katılımcı bir şekilde düzenlenmelidir.

Ülkemizde önemli bir sorun, “politika üretmek” ve “politika yapmak” kavramlarının birbirleri ile karıştırılması ve hatta bu kavramların iç içe geçmiş olmasıdır. Bu nedenle politika üretmek seçilmişlerin görev ve yetki alanında görülmektedir. Oysa ki politikaların oluşturulmasında yönetimin ve yönetilenlerin birlikte çalışması toplumsal mutabakatı sağlamanın en kolay, en hızlı ve en ekonomik yoludur. Kamu politikalarının vatandaş odaklı ve etkili olabilmesi ancak bu şekilde sağlanabilir. Politikaların oluşturulmasında katılımcılığa, öngörülebilirliğe ve saydamlığa yer verilmesi, kamu politikalarının vatandaşın güvenini kazanmasına ve uygulanabilirliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Bu çerçevede öncelikle yasama sürecinin düzenlenmesi ve kapsamlı bir hukuk reformu yapılması gerekmektedir.

Politika üretme çalışmalarına bilimsel katkı sağlanması, bu amaçla bilimsel çalışmalara yeterince kaynak ayrılması ve halihazırda ortaya konmuş çalışmalardan daha fazla faydanılmasının sağlanması hiç kuşkusuz reformun niteliğini geliştirecektir. Bu nedenle, sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini belirleyen en önemli unsurlardan birisi de politika oluşturma sürecine katkı sağlayacak bilimsel çalışmalar hazırlamalarıdır.

Üretilen politikaların etkin olarak uygulanması için ise, bu politikalar düzenleyici mevzuat ile birlikte uygulamaya alınmalı, söz konusu mevzuat da uygulamaya alınmadan önce taslak metin olarak kamuoyu ile paylaşılmalıdır. Tebliğ, tüzük, yönetmelik gibi ikincil mevzuatın sadece bürokrasi tarafından tek taraflı olarak değil, sivil toplum kuruluşlarının da katılımıyla hazırlanması, uygulamanın etkinliğini artıracaktır.

Politikaların uygulanmasındaki en önemli konulardan birisi de hızlı ve etkin çalışan bir hukuk sistemidir. Yasal ve yapısal değişimlerin hukuk sisteminin işlerliğini sağlayan hakim, savcı ve avukatlar tarafından da özümsemesi için gerekli eğitim yatırımlarının yapılması uygulama etkinliği açısından önem taşımaktadır.

Politika üretenlerle politikalarından etkilenenlerin kaynaşmadığı, ayrı dünyalarda yaşadığı toplumlarda yönetim, hızla iktidara yakın ve/veya güce sahip zümrelerin güdümesine girer. Politikaların oluşumunda yönetimin ve yönetilenlerin birlikte çalışması

toplumsal mutabakatı sağlamanın da en kolay, en hızlı ve en ekonomik yoludur. Bu nedenle politikaların üretilmesi ve uygulanmasında katılım süreçleri ve araçları önem kazanmaktadır. Gerek yerel, gerekse ulusal düzeyde, başta sivil toplum örgütleri için olmak üzere, politika üretimine ve uygulamaya katılım araçları ve platformları oluşturmak, bunları çeşitlendirmek, kamu reformunun başarısı açısından zorunludur.

Sürekli gelişim için kamu reformunun sonuçları düzenli olarak irdelenmelidir.

Kamu yönetiminde reformun sonuçlarının analiz edilebilmesinin en doğru yolu düzenleyici etki analizleridir. Çünkü ölçülmeyen performans geliştirilemez. Bu nedenle, benimsenen politikalar ile ilgili olarak dönemsel etki analizlerinin yapılması ve sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılması önem taşımaktadır.

Düzenleyici etki analizi, tasarı halindeki veya yürürlükteki düzenlemelerin olumlu ve olumsuz etkilerinin sistematik bir şekilde değerlendirilmesidir. Devletin düzenleyici ve denetleyici yetkisi çerçevesinde, alınan kararların piyasada nasıl bir sonuç yarattığı önemlidir. Evrensel uygulamaya bakıldığında çeşitli ölçeklerde düzenleyici etki analizleri yapıldığı gözlemlenmektedir. Bazı ülkelerde düzenleyici etki analizinin kalitesini denetleyen ve bundan daha önemlisi etki analizi için kılavuz ilkeleri belirleyen daireler bulunmaktadır. Bu daireler aynı zamanda danışmanlık ve teknik destek sağlamakta, etki analizinin kalitesini denetlemekte ve etki analizine ne ölçüde riayet edildiğine dair rapor hazırlamaktadır.

Türkiye’de ise düzenleyici etki analizi sınırlı bir düzeyde uygulanmaktadır. 17 Şubat 2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik”, yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra başlamak üzere, tüm kanun taslaklarının bütçeye, mevzuata, sosyal, ekonomik ve ticari hayata, çevreye ve ilgili kesimlere etkilerinin ne olacağını göstermek üzere hazırlanan ön değerlendirme niteliğinde bir düzenleyici etki analizi yapılmasını şart koşmuştur. Düzenleyici etki analizinin mevzuat hazırlık sürecine dahil edilmesi memnuniyet verici olmakla beraber, nasıl uygulanacağı henüz görülmemiştir. Bu boyutta bir analizin çok ciddi bir kurumsal kapasite gerektireceği kuşkusuzdur.

Ülkemizde kuruluş kanunları ile çizilen sınırlar içinde ikincil düzenlemeler yapı-

rak ilgili oldukları sektörleri düzenleyen ve sektörde faaliyet gösteren işletmeleri denetleyen bağımsız düzenleyici kurumların, bu faaliyetlerinin verdiği “net” sonuç izlenememektedir. Oysa ki ülkemizdeki düzenleyici kurumların ilgili buldukları sektörler, bankacılıktan enerjiye, telekomünikasyondan alkollü içecek üretimine, radyo/TV yayıncılığında sermaye piyasalarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Söz konusu düzenleyici kurumların yayımladıkları faaliyet raporlarında ise, bu piyasalardaki düzenlemelerin ülke ekonomisine, sektördeki rekabete ve büyümeye veya bu sektörde üretilen mal veya hizmetin alıcı olan tüketiciye olan etkileri ele alınmamaktadır. Bir yıl boyunca ne yapıldığının alt alta sıralanması gerçek bir “hesap verme” olarak değerlendirilmemelidir; alt alta sıralanan bu faaliyetlerin verdiği neticenin düzenleyici etki analizleriyle ölçülmesi ile gerçek hesaba ulaşılabilecektir.

Reformun sonuçlarının başarılı olup olmadığının gözlemlenmesinde bir diğer yol da yasama sürecine girdi olarak araştırmaların ve pilot projelerin kullanılmasıdır. Reform uygulamalarının etkin ve adil olabilmesi için, tarafların uyum sağlayabileceği kadar uzun, fakat politikanın uygulanmasını geciktirmeyecek derecede kısa süreli bir geçiş döneminden sonra başlatılması faydalıdır. Bu sebeple özellikle toplumun her kesimini ilgilendiren reform çalışmalarının, mevzuat değişikliklerinin önce pilot bölgelerde veya kurumlarda uygulanması, oluşabilecek aksaklıkları önceden çözmek açısından önem kazanmaktadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde, kamu yönetimi reformu kapsamında yerel yönetimler, personel rejimi, etik altyapı, ombudsmanlık ve düzenleyici reformlar ele alınacaktır.

1.2.2.1. Yerel Yönetimler

Demokratik bir yerel yönetimi, seçme-seçilme hakkının en yaygın biçimde kullanılmasına fırsat veren, yerel yönetim organlarının seçilmesini öngören, yerel yönetim biriminin kurulması aşamasından başlayarak tüm karar süreçlerine halkın ve örgütlü toplumun katılmasına olanak sağlayan, yerel yönetimlerin denetimini demokratikleştiren, bütün bunların olabilmesi için bilgi edinme hakkını güvence altına alan bir yönetim anlayışının kabul edildiği ve gerekli mekanizmaların yaratıldığı bir yönetim olarak algılamak gerekir.

Etkin bir yerel yönetim yapısı yaratabilmek için ise, yerel yönetim biriminin op-

timal büyüklüğe sahip olması, yerel yönetimsiz toprak parçasının bırakılmaması, yerel yönetim kademelerinin etkin bir biçimde kurulması, yerel yönetim örgütlerinin özerkliklerini kullanabilir olmaları, örgütlenmelerine ve personeline hakim olmaları, yeterli gelir kaynaklarıyla donatılmaları ve gelir yaratma olanaklarının tanınması, şeffaf bir yönetim yapısının kurulması gibi unsurların gerçekleştirilmesi gerekir. Türkiye’de ise katı merkezîyetçi bir sistem vardır.

Son yasama döneminde yürürlüğe girmiş olan Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Belediyeler Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu, Büyükşehir Belediyeleri Kanunu ve Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile, merkeze ait yetkilerin bir bölümü yerel yönetimlere devredilmiş, vesayet denetiminin sınırlarını daraltılmış, şeffaflığın sağlanması yönünde yeni adımlar atılmıştır. Yine de merkezle yerel yönetimler arasında görevlerin yeniden dağılımı konusunda merkezîyetçi yaklaşımın etkisi altında kalınmış, yerel halkın yönetime katılma mekanizmaları (halk vetosu, halk girişimi, geri çağırma, vb.) öngörülmemiş, denetim mekanizmaları demokratikleştirilmemiş, yerel yönetimlerin kaynak yaratma sorunu çözülmemiş, il özel idarelerinin yürütme organı olarak merkez yönetiminin ildeki temsilcisi olan valinin varlığı korunmuş, kısacası demokratik ve etkin bir yerel yönetim yapısı kurulması başarılammıştır.

Kamu yönetiminin bütününe ilgilendiren ve bir tür “kamu yönetimi alt anayasası” olan Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, TBMM’de kabul edilmiş ancak Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilmiş, yeniden ele alınıp yürürlüğe konulamamıştır. Böylesi bir “alt anayasa”nın Anayasa değişikliği yapılmadan yürürlüğe konulması mümkün değildir.

Yerel yönetim reformu; yerel yönetimler ile merkezin taşra kuruluşları ortak yönetim anlayışı içinde ele alınarak, güçlü ve demokratik yerinden yönetim anlayışı doğrultusunda, karar süreçlerine halkın ve sivil toplum örgütlerinin katılmasına olanak sağlayacak ve yerel yönetimlerin denetimini demokratikleştirecek şekilde gerçekleştirilmelidir.

Yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılmasında benimsenmesi gereken temel ilkeler aşağıda belirtilmektedir.

Yerel yönetimler ile merkezin taşra kuruluşları ortak yönetim anlayışı içinde ele

alınarak, yönetim sistemi güçlü ve demokratik yerinden yönetim anlayışı doğrultusunda yeniden yapılandırılmalıdır.

Yerel düzeyde asıl hizmet birimleri yerel yönetimler olmalıdır.

Yerel yönetimler; geniş alanlarda il yerel yönetimi, ilçe yerel yönetimi; yerleşim yerlerinde köy yönetimi, belediye, büyükşehir belediyesi biçiminde örgütlenmelidir.

Yerelleşmenin ve buna bağlı olarak demokratikleşmenin önkoşullarından biri, halkın seçtiği yerel yönetimin o halk tarafından ödenen vergileri kullanabilmesidir. Kuşkusuz bir kent ya da il halkının ödediği tüm vergilerin, o insanların günlük ve ortak gereksinmelerini karşılayan yerel yönetimler tarafından kullanılması söz konusu olamaz. Bu kaynakların bir kısmı merkezi yönetim tarafından kullanılacak, bir kısmı da daha yoksul yörelerde ya da kentlerde yaşayan insanların yaşam düzeyini yükseltecek dayanışmacı bir anlayışla sarf edilecektir. Ama yine de kamu kaynakları ve özellikle vergiler halkın ekonomik faaliyetlerine bağlı olarak oluştuğundan, kent ya da il halkını temsil eden yerel yönetimlerin, o il ya da kent halkının ekonomik faaliyetleri sonucu ortaya çıkan vergi ile orantılı kaynak kullanması gerekmektedir. Bu, yerel demokrasinin “olmazsa olmaz” koşullarından biri sayılabilmektedir.

Çok büyük katma değer yaratan bir kent ya da ilin yerel yönetimleri, bu katkı ile belli oranda tutarlı ölçüde ortak gereksinmelerini karşılayacak kaynak kullanmalıdır. Örneğin her ilde ödenen toplam vergi gelirlerinin merkezce belirlenecek belli bir oranının doğrudan o ildeki yerel yönetimlere aktarılmasını öngörülebilir. Buna ek olarak emlak vergisi gibi bazı vergiler belirli limitler dahilinde doğrudan doğruya yerel yönetimlere bırakılabilir. Bu kaynak, il özel yönetimi ve nüfus esasına göre ildeki belediyeler arasında paylaşılacak; böylece demokrasi ve adalet ilkelerinin işlevliliği açısından mesafe alınmış olacaktır. Her yerel yönetim biriminin ürettiği kamusal gelire (özellikle vergi) orantılı kaynak kullanmasının, bölgeler ya da kentler arasındaki eşitsizliği derinleştirici etkisini gidermek için ise, her yerel yönetim biriminin toplam gelirlerinin bir bölümünün (örneğin % 2 ya da 3'ü) İller Bankası'nda bir hesapta toplanması ve bu fonun geri kalmış bölgelerde daha kaliteli kamu hizmeti üretmek için gereken yatırımlarda kullanılması önerilebilir.

Halkın hesap sorma mekanizmasını işletebilmesi amacıyla yerel yönetimlerce öz kaynakların daha yüksek oranda kullanılması önemlidir. Bunun için bir diğer yol,

yerel yönetimlere bir kısım vergilerin devredilmesi; bunların tavan-taban oranlarının merkezce yasa ile belirlendikten sonra, tahakkuk ve tahsilinin yerel yönetimlere bırakılmasıdır. Yerel yönetimlere, sınırları içinde merkez yönetimince tahsil edilen vergilere, yerel meclis kararı ile yüzde ekleme yetkisinin tanınması da düşünülebilir. Hizmetlere kaynakları yetişmeyen yerel yönetimlere, ülke çapında kurulacak bir "mali denge sistemi" aracılığıyla ve objektif ölçüler içinde yardım yapılmalıdır.

Merkez yönetimi, yerel yönetimlerin etkili-verimli ve hukuka uygun hizmet üretmeleri için destek sağlamalı, uyulması gereken hedef, ilke ve standartları hukuk kuralı olarak belirlemeli, yerel yönetimler üzerinde etkili bir hukuka uygunluk denetimi yürütmelidir. Yerel yönetimlerin harcamaları, kurulacak bir "Yerel Yönetimler Sayıştay" aracılığı ile denetlenmelidir. Yerel yönetimler üzerinde etkili bir halk denetimi gerçekleştirilmesi amacıyla halkın demokratik katılım olanakları geniş ölçüde artırılmalı, yönetimde açıklık ve saydamlık gerçekleştirilmelidir.

Yerel yönetimleri güçlendirecek bir reformun temel yaklaşımına uygun bir anayasa değişikliğinin yapılması ve merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin ve sivil toplumun eğitimi ile yerel düzeyde yeni görevler üstlenecek kurumların kapasitelerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Reform uygulamasının, süreleri kanunda belirtilecek kademeli bir geçiş planı ile nüfus büyüklüklerine göre seçilmiş illerde başlatılması, eksiklerin görülüp çözüm getirilmesi ve reformun etkinliği bakımından daha sağlıklı sonuç verecektir.

1.2.2.2. Kamu Personel Rejimi

Kamuda liyakat ilkesini hayat geçirecek ve kamuyu nitelikli insan gücü için cazip kılacak bir kamu personel rejimi hazırlanmalıdır.

Hazırlıkları uzun süredir devam eden ancak hala sonuç vermeyen Devlet Personel Kanunu çalışmaları, Türkiye’de kamu reformunun çok önemli bir konusunu ele almaktadır. Halen geçerli olan kamu personel sisteminin sürdürülemez olduğu, bu alanda köklü ve kapsamlı bir düzenlemeye acil gereksinim duyulduğu bilinmektedir.

Kamu personel yönetiminde yeterlik ilkesi, bir başka deyişle liyakat çökmüştür. Bu konu, üzerinde çok durulan, inceleme, araştırma ve yayınlara konu olan patro-

naj (clientalism) tipi siyaset yapma kalıbının siyasal yaşama egemen olmasından kaynaklanmaktadır. Kamuda siyasal kadrolaşma, siyaset yapmanın en belirgin vasfı haline gelmiştir. Bunun sonucunda atama ve yükseltme kararları, liyakat ilkesine göre değil, siyasi tercihlere göre verilmektedir.

Bir diğer sorun da, kamunun nitelikli insan gücü için cazibesini yitirmiş olmasıdır. Patronaj siyaseti ve kamu personelinin partizanlaştırılması, doğal olarak bir taraftan kadroların şişirilmesine neden olmakta, diğer taraftan yeterli parasal imkanlar sistem dışı kalmaktadır. Partizanlaşma ve düşük maaş gibi nedenlere bağlı olarak, kamu yönetimi, nitelikli insan gücünü istihdam edebilme imkanını yitirmekte, hizmet öncesi eğitim ve öğretimi ihtiyaç duyulan seviyede olmayan kişileri istihdam etmek durumunda kalmaktadır.

Bu çerçevede, liyakat ilkesinin nasıl işlevsellik kazanacağına nesnel ölçütler (eğitim, sınav, kıdem vb.) getiren ve kamuyu nitelikli insan gücü için cazip kılacak bir personel rejiminin planlanması gereklidir.

1.2.2.3. Kamuda Etik¹⁰

“Devlette Etik”, toplumun devlete olan güveninin artırılması ve hukukun üstünlüğüne olan inancının güçlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, devleti oluşturan tüm erkler ile ilgili mevcut etik altyapı standartlarının geliştirilmesi, öncelikle ele alınması gereken bir konudur. Devlette etik konusunun, kamu yönetiminden bağımsız bir konu olarak değerlendirilmesi düşünülemez. Burada aslolan, bütüncül bir yaklaşımla devletin her kademesinde etik uygulamanın hayata geçirilmesidir. Etik altyapının siyasi kararlılık, etkin yasal altyapı ve şeffaflık mekanizmaları gibi diğer unsurlarla sağlamlaştırılması, kamu yönetimi reformunun başarısı bakımından belirleyici bir unsur olacaktır.

Kamuda iyi işleyen bir etik sisteminin oluşturulması için, devleti meydana getiren yürütme, yasama ve yargı erklerinde etik ilkeler benimsenmeli, etkili yaptırım mekanizmalarıyla birlikte etik davranış kodları ve yasalar düzenlenmeli ve bunların uygulanması için etik kurul ve kurumlar kurulmalıdır.

Her ne kadar, 13 Nisan 2005 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe

¹⁰ Cüneyt Yüksel (2005), *Devlette Etikten, Etik Devlete: Kamu Yönetiminde Etik, Kavramsal Çerçeve ve Uluslararası Uygulamalar Cilt I, TÜSİAD Raporu*

giren “Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri Hakkında Yönetmelik” mevcutsa da, bütün kamu çalışanlarını kapsayan, “etik kodlara” ihtiyaç vardır. “Cumhurbaşkanı, TBMM üyeleri, Bakanlar Kurulu üyeleri, Türk Silahlı Kuvvetleri ve yargı mensupları ve üniversiteler”i kapsamı dışında bırakan mevcut etik yönetmeliği, kuşkusuz, devlette etik altyapının oluşturulmasında yetersiz kalacaktır.

Etik kuralların uygulanmasını sağlayacak ve bu konuda gerekli yasa çalışmalarına öncülük edecek olan “Kamu Görevlileri Etik Kurulu”, 8 Haziran 2004 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren kanun ile kurulmuştur. Kamuda etik politikasının eşgüdümünü sağlamak ve uygulamayı gözetmek, ancak bu kurulun etkin işlemesi halinde mümkün olacaktır. Şu anki düzenlemelere göre Kurul’un çalışma alanındaki istisnaların fazlalığı, etkin işleyişinin önüne geçer niteliktedir.

Anayasa’nın 129. maddesinde yer alan “Memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında işledikleri iddia edilen suçlardan ötürü ceza kovuşturması açılması, kanunla belirlenen istisnalar dışında, kanunun gösterdiği idari merciin iznine bağlıdır” ibaresi, Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun ve özel kanunlarda düzenlenen kamu görevlilerinin yargılanması için izin sistemi öngören maddeler ayrıcalık yaratmaktadır. Etik altyapının hayata geçirilmesi için, bu durumun sonlandırılması gerekmektedir.

Etik rejimi elbette sadece denetim ve yaptırım mekanizmalarıyla kuvvetlendirilemez. Bu nedenle kamu çalışanlarının, yöneticiler de dahil olmak üzere, her kademede periyodik olarak eğitime tabi tutulmaları şarttır. Etik kodları işlevsel hale getirecek olan, bu eğitim olacaktır.

Ülkemizde etikle ilgili sağlam bir yasal altyapı, kamu yönetiminin bütün birimlerinde saydamlık, ayrıcalıkların olmadığı etkili hesap verebilirlik mekanizmaları, etik sisteminin ödün verilmeden uygulanmasını sağlayacak sağlam bir siyasi irade ve kamu yönetiminde etiğin hayati öneminin tüm toplum tarafından kavranması, devletin yeniden yapılandırılması ve kamu reformu için atılmış en önemli adımlardan biri olacaktır.

1.2.2.4. Ombudsmanlık

“Kamu denetçisi” veya dünyada yaygın olarak kullanılan ismi ile “ombudsman”,

“kamu kuruluşları, yetkilileri veya çalışanları tarafından kendisine karşı bir haksızlık yapıldığını düşünen insanların başvuruları üzerine veya kendi inisiyatifi ile harekete geçen, konuyla ilgili inceleme ve araştırma yapma, açıklama yapma ve/veya rapor yayınlama, yakınma konusu duruma ilişkin değişiklik ya da soruşturma açılmasını önerme yetkisi olan” kişidir, kurumdur. Ombudsmanı, işleyişi ve başvuru mekanizmaları ile idare hukukuna ait uyuşmazlıkların çözüleceği bir merci gibi düşünmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Ombudsman, basit ve kolay bir benzetme ile, devlette bir “toplam kalite” kurumudur. Halkın avukatlığını yaparak devletteki yanlış bürokratik uygulamalara karşı, vatandaşın haklarını koruyup, gerekli iyileştirmelerin yapılmasını ve iyi örneklerin yayılmasını sağlayarak, devlette toplam kalite temel felsefesini uygulamaktadır. Kamu Denetçiliği (Ombudsman) Kurumu Kurulması Hakkında Kanun kabul edilmiştir, ancak kanun halen Anayasa Mahkemesi’nin gündemindedir ve hayata geçmemiştir.

Ombudsmanın seçimi ve atanması, parlamento tarafından, uzlaşmaya dayalı, ombudsmanın tarafsızlık, bağımsızlık ve saygınlığını muhafaza edecek şekilde düzenlenmelidir.

Ombudsmanın seçimi ve atanması yöntemi, kurumun saygınlığının yıpratmayacak şekilde düzenlenmelidir. Ombudsmanın ehliyet ve güvenilirliğinin yanı sıra, tarafsızlık ve bağımsızlığının, kamu kurumları ve kamuoyunda tartışma konusu yapılmamasının hedeflenmesi son derece önemlidir. Bunu sağlamak kolay olmadığı gibi, böyle bir sonuca hangi atama-seçme yöntemiyle ulaşılabileceğine dair kesin bir çözüm de yoktur. Ancak, ehliyet, itibar ve bağımsızlık temel vasıflarını temin ve tahkim edecek usul ve üslup arayışlarında, uzlaşma ve işbirliği temel çıkış noktaları olarak önem kazanmaktadır. Ombudsman, kanunda öngörüldüğü gibi, parlamento tarafından belirlenmelidir. Ancak ombudsmanın kim olacağının belirlenmesinde, TBMM’de temsil edilen siyasal partilerin Meclis Başkanlık Divanı’nda ya da bunun için kurulacak özel bir komisyonda uzlaşmasını sağlamaya dönük bir yaklaşım geliştirilmelidir. Parlamentoda, muhalefetin karşı çıkmasına rağmen iktidarın oy çokluğu ile seçilecek bir ombudsman, görevinden önce tartışılmaya başlanacak ve yıpranacaktır. Ombudsmanın belirlenmesinin en uygun yolu parlamentoda sağlanacak uzlaşma olacaktır. Uzlaşmanın sağlanamadığı durumlarda, kamu denetçisinin hem atanmasında hem de görevden alınmasında TBMM Genel Kurulu’nda nitelikli çoğunlukla (2/3 gibi) karar verilmesi şartı aranmalıdır. Uzlaşma sağlanamaması ve nite-

likli çoğunluğun sağlanamaması halinde ise, ombudsmanı, TBMM'de oya sunulan adaylar arasından Cumhurbaşkanı atamalıdır. Ayrıca kanunda “devlet sırrı ve ticari sır”ın sınırları belirgin olarak çizilmeli, kamu denetçisinin bilgi ve belge toplamasının önündeki engeller asgari düzeye indirilmelidir. Kamu denetçisinin inceleme ve araştırma sonrası görevi, başvurana araştırma sonucunu bildirmekle sınırlı olmamalıdır. Kamu denetçisinin önerileri yaptırım içermediğinden, başvuran vatandaşa, başvurusu üzerine yapılan araştırmanın sonuçları ile beraber, başvuru konusu işleme karşı kanun yolları da gösterilmelidir. Bu aynı zamanda, ombudsmanın, halkın avukatı olmasının bir gereğidir.

1.2.2.5. Düzenleyici Reformlar¹¹

Küreselleşen dünyada devletlerin hizmet verme tekellerinin kal(a)madığı, bunun yerine düzenleyici rollerinin ön plana çıktığı göz önüne alınması gereken bir olgudur. Piyasaların yetersiz kaldıkları ve yurttaşlar aleyhine koşulların oluştuğu alanların devlet tarafından düzenlenerek toplumun lehine çevrilmesi devletin düzenleyici görevlerinin başında gelmektedir. Bu çerçevede yurttaşların, şirketlerin, kamu kesiminin ve hükümetin uymakla zorunlu oldukları ve tüm merkezi ve yerel yönetim katmanlarınca ve bunların yetkilerinin devredildiği kurumlarca oluşturulan yasa ve diğer tüm mevzuat “düzenleyici” olarak tanımlanmaktadır.

Kamu yaşamını tanzim etmek amacıyla yürürlüğe konan “düzenleyici”leri oluşturma ve uygulama kapasitesi, yurttaşların ekonomik ve sosyal refahına katkıda bulunma amacına hizmet eder şekilde geliştirilmelidir.

Düzenleyicilerin, yurttaşların ekonomik ve sosyal refahına katkıyı hedef olarak oluşturulmaları esastır. Devletin düzenleyici görevleri, rekabeti geliştirerek hizmet ve ürünlerin fiyatlarındaki düşüşler ile tüketiciye ciddi faydalar sağlar, maliyet yapılarındaki iyileşme ile yerel ve küresel pazarlarda avantaj yaratır. Hizmet alanında yaptığı katkıyla etkin bir piyasa mekanizmasının toplum yararına hizmet vermesini sağlar, böylece piyasanın gelişmesine katkıda bulunur.

Bu çerçevede, etkin ve başarılı bir kamu reformunun vazgeçilmez bir aracı olarak “düzenleyici reformlar”, mevcut düzenleyicilerin ve uygulayıcı kurumların göz-

---

¹¹ Sosyal Araştırmalar Merkezi(SAM) (2002), TÜSİAD Görüşleri Dizisi No. 9: Kamu Reformu Projesi, TÜSİAD Raporu

den geçirilmesi, düzeltilmesi, kalitesinin geliştirilmesi, ihtiyaç olmayanların kaldırılması, gerekli görülen alanlarda yenilerinin oluşturulması ve düzenleyicilerin hazırlık süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Tüm bu süreç boyunca, yurttaşların ekonomik ve sosyal refahına katkıda bulunma amacını gözeterek ve bu amaca hizmet eder şekilde düzenleyicilerin oluşturulması ve uygulama kapasitesinin geliştirilmesi zorunludur.

1990'lı yıllarda, Türkiye'de devletin düzenleyici kapasitesini etkili kılmak adına idari ve mali özerkliğe sahip Bağımsız Düzenleyici Kurumlar (BDK)'lar kurulmuştur. Ancak, biraz da kuruluşları stratejik ve bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde gerçekleşmediğinden, BDK'ların görevleri, yetkileri, idari yapıları, karar alma süreçleri, bütçeleri ve nihayetinde bağımsızlıkları ve hesap verebilirlikleri konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Karar mekanizması hükümetlerin etki alanından çıkartılan BDK'lar meşruiyetini karar alma sürecindeki usul saydamlığı ve kararlarındaki teknik kalitesinden almaktadır. Bu çerçevede, BDK'ların işleyişini düzenleyecek çerçeve bir kanun ile bu kurumların hesap verebilirliğini ve dolayısıyla işleyişlerindeki etkinliği ve kararlarının uygulamasındaki etkililiği artırması sağlanmalıdır.¹² Kurul üyeliklerine atamalarda TBMM bünyesinde ilgili sivil toplum örgütlerinin soru sormak vasıtasıyla katılımının sağlanabileceği ve adayların "uzmanlık ve deneyim"lerinin sorgulandığı şeffaf bir atama sürecinin uygulanması, güven unsurunu da geliştirecektir.

Ülkemizde kuruluş kanunları ile çizilen sınırlar içinde ikincil düzenlemeler yaparak ilgili oldukları sektörleri düzenleyen ve sektörde faaliyet gösteren işletmeleri denetleyen bağımsız düzenleyici kurumların, bu faaliyetlerinin verdiği "net" sonuçların izlenebilir olması gereklidir. Oysa ki ülkemizdeki düzenleyici kurumların ilgili buldukları sektörler, bankacılıktan enerjiye, telekomünikasyondan alkollü içecek üretimine, radyo/TV yayıncılığından sermaye piyasalarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Söz konusu düzenleyici kurumların yayımladıkları faaliyet raporlarında ise, bu piyasalardaki düzenlemelerin ülke ekonomisine, sektördeki rekabete ve büyümeye veya bu sektörde üretilen mal veya hizmetin alıcı olan tüketiciye olan etkileri ele alınmamaktadır. Bir yıl boyunca ne yapıldığının alt alta sıralanması gerçek bir "hesap verme" olarak değerlendirilmemelidir; alt alta sıralanan bu faaliyetlerin verdiği neticenin düzenleyici etki analizleriyle ölçülmesi ile gerçek hesaba ulaşılacaktır.

---

¹² Uğur Emek, Ünal Zenginobuz, Mubittin Acar (2002), *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar Ve Türkiye Uygulaması*, TÜSİAD Raporu

1.2.3. İnsan Hakları¹³

İnsan hakları ile demokrasi kavramları arasında koparılması mümkün olmayan bir bağ vardır. İnsan haklarının hukuk metinlerinde tanınmadığı ve güvence altına alınmadığı bir yönetim biçimi “demokratik” olarak nitelenemez. Bireylerin oluşturduğu toplumun siyasal örgütlenmesi olan devletin işlevi, bireyin haklarını kullanabileceği bir kamusal düzeni kurmaktır. Temel hak ve özgürlükler, özgürlüklerin asıl, sınırlamaların istisna olduğu bir anlayışla ele alınmalıdır. Bu çerçevede, 1982 Anayasası’ndaki temel hak ve özgürlükler, kişi dokunulmazlığı, özgürlüğü ve güvenliği, düşünsel özgürlükler ve kolektif özgürlükler konuları irdelenecektir.

1.2.3.1. Anayasada Temel Hak ve Özgürlükler

Anayasanın 90. maddesinde yapılan değişiklikle, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmeler ile kanunlar arasında uyumsuzluk olması halinde uluslararası sözleşmenin uygulanacağını öngörümesi çok önemli bir gelişmedir. Ancak uygulamada, uluslararası andlaşma hükümlerinin açık ve ilgili uluslararası yargı organınca somutlaştırılmış olduğu durumlarda bile, mahkemelerin, iç hukuk düzenlemesi yapılmadığı gerekçesiyle andlaşma hükümlerini uygulamaktan kaçındığı görülebilmektedir. Bunun yanında, insan haklarıyla ilgili uluslararası sözleşmelerin hangileri olduğu açıkça belirlenmiş değildir; bunlarla ilgili yargı kararları ise Türkiye’nin her yerindeki yargıçlar tarafından ulaşılması çoğu zaman imkansız kararlardır. Savcı ve yargıçların insan haklarına ilişkin sözleşmeler ve yargı kararları konusunda eğitimlerinin daha da yaygınlaştırılması gereklidir. Bunun yapılması, elbette Anayasa ve yasa hükümlerinin usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalara uyumlaştırılması gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır. İç hukuk hükümlerinin, en kısa sürede, insan haklarıyla ilgili uluslararası andlaşmalara uyumunu sağlayacak düzenlemelerin yapılması gerekir.

1982 Anayasası’nda, temel hak ve özgürlükleri güçlendirmeye yönelik olarak. 14. ve 15. maddeler ele alınmalıdır.

“Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması” başlıklı 14. madde, temel

---

¹³ Zafer Üskül (2006), *Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876 - 2006) - Prof.Dr.Bülent Tanör Anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi, TÜSİAD Raporu*

hak ve özgürlüklere aşırı sınırlamalar getirilmesine dayanak olma potansiyeli taşımaktadır. Hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması zaten hukukun genel ilkele-ri arasındadır. 14. madde ise, yalnız bilinen ve metne konmasına da gerek olmayan bir ilkeyi pozitifleştirmekle kalmamakta, yaşamaya yeni bir talimat daha vermekte, onu bir kez daha sınırlayıcı önlemleri alması için yetkilendirmektedir. Bu nedenle, 14. madde yürürlükten kaldırılmalıdır.

“Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması” başlıklı 15. madde, olağanüstü yönetim usulleri altında temel hak ve özgürlükler rejimine getirilecek kısıtlamalarla ilgilidir. Madde ve kenar başlığı, olağanüstü yönetimler altında temel hak ve özgürlüklerin tamamen durdurulabileceği anlamına gelmektedir ki, bunun "ölçülülük" ilkesiyle bağdaşmazlığı açıktır. Madde kenar başlığındaki ifadeye "kısmen" sözcüğü eklenmeli, metinde geçen "veya tamamen" (durdurulabilir) ibaresi de çıkartılmalıdır. Aynı maddede yer alan "veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir" ibaresi de kaldırılmalıdır. Bu hüküm yargı denetimini dışlayıcı çağrışımlarla doludur. Böyle bir olasılığın önünü kapatmak için, maddeye yargı denetiminin varolduğunu açıklayacak bir ekleme yapılabilir. Son olarak, olağanüstü yönetimler altında bile dokunulamayacak hak ve özgürlükler listesi genişletilmelidir. Düşünceyi açıklama, bilim ve sanat, hak arama, savunma, dilekçe hakkı gibi hak ve özgürlükler de bu çerçeve içinde yer almalıdır.

1.2.3.2. Kişi Dokunulmazlığı, Özgürlüğü ve Güvenliği

Türkiye, ölüm cezası, işkence ve kötü muamele, yakalama ve gözaltı ile tutukluluk konularında mevzuatta önemli iyileştirmeler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda, ölüm cezası barışta ve savaşta kaldırılmış ve bu alanda uluslararası sözleşmelere taraf olunmuş; işkence ve kötü muamele yapanlara verilecek cezalar artırılmış ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde tazminata yol açan kamu görevlilerine rücu edilmesi öngörülmüş; gözaltı süresi ile ilgili sorunlar anayasa değişikliği ile ortadan kaldırılmış ve gözaltına alınan kişinin durumunun derhal yakınlarına bildirilmesi öngörülmüş; yargıcın tutukluluk süresiyle ilgili takdir hakkı sınırlanmış ve tutukluluk kararı verilecek hallerle ilişkin hüküm iyileştirilmiştir.

Mevzuatta ve kurumsal yapılanmada kişi dokunulmazlığı, özgürlüğü ve güvenliğini güçlendirecek düzenlemeler yapılmalıdır.

5681 sayılı yasa ile polisin zor ve silah kullanımına ilişkin yetkilerinde yapılan değişiklik kişi dokunulmazlığı ve güvenliği çerçevesinde düşünöldüğünde, polise “bedeni kuvvet ve maddi güç kullanarak etkisiz hale getiremediği direniş karşısında” silah kullanma ve "direnmenin mahiyeti ve derecesi"ne göre ihtar yapılmadan zor kullanma yetkisi verilmesi açısından uygulamada sorunlara yol ağabilecektir.

İşkence ve kötü muamele vakalarının tıbbi takibi için ek tedbirler alınmalıdır. Adli Tıp Kurumu'nun özerkliği sağlanmalı; hükümet tabiplerinin teknik olanakları artırılmalıdır.

Adli Kolluk Yönetmeliği'ne rağmen, adli kolluk, genel kolluktan ayrılmamış, bazı kolluk görevlilerinin, genel kolluk vazifeleri yanında adli kolluk vazifesi de görmesi öngörölmüştür. Adli kolluk, genel kolluktan ayrı olarak, yasayla kurulmalıdır.

Tutukluk süresi istisnai suçlar bakımından, kanunda öngörölen sınırların ötesinde uzayabilmektedir. Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun tutukluluk süresinin iki kat olarak uygulanmasını öngören 252/2 hükmü yürürlükten kaldırılmalıdır.

1.2.3.3. Düşünsel Özgürlükler

Düşünce özgürlüğünü evrensel demokratik ölçütlere göre düzenleyecek şekilde Anayasal ve yasal değişiklikler yapılmalı, demokrasinin işleyişini çok yakından ilgilendiren bu özgürlük sürekli tartışma konusu edilmekten çıkarılmalıdır.

Düşünce özgürlüğü, yani düşüncenin ifadesi özgürlüğü, demokrasinin “olmazsa olmaz”larındandır. İfade özgürlüğünün güvence altına alınmadığı bir devlet, demokratik sayılamaz. İfade özgürlüğü, yalnızca hoşa giden, aykırı olmayan, kabul gören düşüncelerin açıklanmasını kapsamaz, aynı zamanda hoşa gitmeyen, sarsan, şoke eden düşüncelerin ifade edilmesini de kapsar.

Anayasanın “Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti” başlıklı 26. maddesi daha önce değiştirilmesine rağmen, düşünce özgürlüğünün anayasal güvencesi halen sağlanabilmiş değildir. Anayasanın 26. maddesi yeniden kaleme alınarak, hürriyetlerin kullanılmasının maddede belirtilen amaçlarla ancak kanunla sınırlanabileceği ve kamu düzeni bakımından yakın ve açık bir tehlike oluşturmayan ve eleştiri nite-

liğindeki düşünce ifadelerinin suç oluşturmayacağı belirtilmelidir.

Yine yapılan tüm değişikliklere rağmen ceza mevzuatı, düşünce özgürlüğünü kısıtlar niteliktedir. Başta 220/8, 288 ve 301. maddeler olmak üzere TCK'nın ilgili hükümleri gözden geçirilmelidir. Bu çerçevede, gündemde olan 301. maddede yanlış anlamalara ya da tereddütlere neden olan, teknik olarak uygulama sorunları yaratan "Türklüğü" kelimesi, "Türk milletine" ibaresi ile değiştirilebilir. Maddede geçen "aşağılayan" kelimesi, yargı kararları ile sınırı belirlenmiş olan "hakaret eden" ibaresi ile değiştirilebilir. Maddeye ayrıca, hakaret eyleminin "kamu güvenini ve bu kurumların saygınlığını tehlikeye düşürmek" özel kastıyla yapılması unsuru eklenmelidir.

Ayrıca altını çizmek gerekir ki ceza hükmü taşıyan yasaların neyin suç olması gerektiğini doğru olarak saptamasının ardından, bu hükümler çerçevesinde "neyin suç oluşturduğunu" doğru olarak belirlemek de önem taşımaktadır. Bu çerçevede, yargıcın, ifade özgürlüğünü ilgilendiren fiillerin suç oluşturup oluşturmadığına karar verirken, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararların iç hukukta da geçerli olduğunu unutmaması gerekmektedir. Düşüncenin ifadesi özgürlüğünün korunmasında yasal düzenlemeler kadar, hatta belki daha fazla yargıca rol düşmektedir.

Anadilde radyo-TV yayınları alanında, bu yayınları düzenleyen yönetmeliklerle getirilen kısıtlamalar son derece ağır ve bu hakkın kullanılmasını zorlaştırıcı niteliktedir. Sırf yayın dili farklı olduğu için bu yayınlara getirilen sıkı süre, içerik ve biçim kısıtlamaları ortadan kaldırılmalıdır.

Dinsel özgürlükler bakımından, inancı ya da inançsızlığı nedeniyle kişiler arasında ayırım yapılmaması ve hiç kimsenin inancını açıklamaya zorlanmamasına yönelik düzenlemeler yapılmalı; din öğretimi ise bir yandan öğrenim özgürlüğü, öte yandan laiklik ilkesi açısından ele alınmalıdır.

İnanç özgürlüğü, bir yandan kişinin istediği dini inanca sahip olabilmesi, diğer yandan da herhangi bir dini inanca sahip olmama özgürlüğünü kapsar. Kişiler arasında, inancı ya da inançsızlığı nedeniyle ayırım yapılmaması ve hiç kimsenin inancını açıklamaya zorlanmaması, bu özgürlüğün zorunlu gereklerindedir.

Dinsel özgürlükler ile ilgili olarak, hiç kimsenin inancını açıklamaya zorlanmaması açısından, nüfus kayıtlarında "din" hanesinin kaldırılması gereklidir. Din öğretimi-ne bir yandan öğrenim özgürlüğü, öte yandan da laiklik ilkesi açısından bakıldığında

da ise iki konu öne çıkmaktadır: Zorunlu din dersi ve imam hatip liseleri. Din dersi zorunlu olmaktan çıkarmalı; nota ve sınava tabi olmadan isteğe bağlı olarak sunulmalıdır. Bu hizmet, yalnızca belirli bir dine inananlar için değil, eğer talep varsa, farklı inançtan kişilere, farklı dersler düzenlenerek, verilebilmelidir. Kuruluş amacının dışına çıkmış olan imam hatip liseleri de, meslek lisesi olarak ihtiyacı karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Anayasa’da ve Yükseköğretim Kanunu’nda bilim ve sanat özgürlüğü ile ilgili maddeler yeniden düzenlenmelidir.

Bilim ve sanatların insanlık tarihindeki ayrıcalıklı yeri, bu alandaki yaratıların mutlak bir özgürlük rejiminden yararlanmalarını gerektirmiştir. Örneğin, bazı propagandalar (faşizm, ırkçılık, ayrımcılık, savaş kışkırtıcılığı, vb), müstehcenlik ya da suça kışkırtma şeklindeki ifadeler hukuk koruması altında değildir ama, bilimsel-sanatsal yaratılarla bu tür suçların işlenmiş olması düşünülemez. Bilim ve sanat özgürlüğü bu anlamda mutlak, sadece kendi kural ve eleştirilerine tabidir.

Anayasanın bilim ve sanat özgürlüğünü düzenleyen 27. maddesi, 2. fıkrasında, bilim ve sanatı “yayma hakkı, Anayasanın 1’inci, 2’inci ve 3’üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz” sınırlamasını getirmiştir. Anayasanın 1. maddesi devletin şeklini, 2. maddesi cumhuriyetin niteliklerini, 3. maddesi de devletin bütünlüğünü, resmi dilini, bayrağını, milli marşını ve başkentini göstermektedir. Bu sınırlama, bilim ve sanat özgürlüğünün niteliğiyle bağdaşmadığından yürürlükten kaldırılmalıdır. Öte yandan, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 4. ve 5. maddeleri de, bilim özgürlüğünü daraltıcı düzenlemeler öngörmektedir. Yükseköğretimin amacını belirleyen 4. madde, öğrencilere bilimsel bilgilerin aktarılmasına değil, belirli bir tip insan yetiştirilmesine; yükseköğretimin ana ilkelerini belirleyen 5. madde ise, yükseköğretimin belirli bir ideolojik çerçevede planlanması, programlanması ve düzenlenmesine ilişkindir. Bu maddelerin bilim özgürlüğüne uygun şekilde kökten değiştirilmesi gereklidir. Sanat özgürlüğü ile ilgili olarak ise, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu’nun 7, 8 ve 11. maddeleri gözden geçirilmelidir.

1.2.3.4. Kollektif Özgürlükler

Kollektif özgürlükler, insan hak ve özgürlüklerinin toplu olarak kullanılanlarını

kapsamaktadır. Burada bunlardan dernek özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü ve sendikal özgürlüğe yer verilecektir. Her üç özgürlük alanı ile ilgili olarak son on yıl içinde anayasal ve yasal değişiklikler yapılmış olmasına karşın, halen mevzuatta bazı antidemokratik hükümler bulunmaktadır.

Kollektif özgürlükler çerçevesinde dernek, toplantı ve gösteri yürüyüşü ve sendikal özgürlükler alanında Anayasal ve yasal değişiklikler yapılmalıdır.

Anayasanın 33. maddesi değişikliğiyle, kamu görevlilerinin dernek hakkının yasaklanması imkanı ortadan kaldırılmıştır. Ancak, kamu görevlilerinin dernek kurma hakkının sınırlanmasında uygulanması gereken “görevlerinin gerektirdiği ölçüde” ölçütünün silahlı kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensupları için de geçerli kılınması gereklidir. Yeni Dernekler Kanunu ise, getirdiği birçok yenilikle olumlu özellikler taşımakla beraber sorunsuz değildir. Derneğin amacı yanında, amaca ulaşmak için kullanılacak araçların da tüzükte öngörülmesi zorunluluğu, dernek özgürlüğünü sınırlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Kurulması yasak dernekleri düzenleyen 30/b. madde, Anayasa ve yasalarca açıkça yasaklanan ve suç oluşturan “eylemler”i değil yasaklanan “amaçlar”ı güden derneklerin kurulamayacağını belirterek, ifade özgürlüğünün sınırlarını daraltmaktadır. Dernekler, yasayla, birçok konuda mülki idare amirlerine bilgi ve belge vermek zorunda bırakılmaktadır. Oysa, İçişleri Bakanlığı ve mülki idare, dernekleri denetleme yetkisine zaten sahiptir ve denetimleri sırasında istediği belgeleri görme olanağı vardır. Bu nedenle, “bildirim yükümlülüğü” kaldırılmalıdır. Derneklerle ilgili olarak tarif edilen suç ve cezaların ise Türk Ceza Kanunu’na taşınması gereklidir.

Anayasanın 34. maddesinde öngörülen sınırlama nedenleri, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının niteliğiyle bağdaşmayacak ölçüde fazladır. Madde, ayrıntılı sınırlama nedenlerine yer verilmeden yeniden kaleme alınmalıdır. Güzergah tespitinin de, yürüyüşü etkisiz kılmayacak şekilde belirlenmesini öngören bir değişiklik yapılmalıdır.

Sendikaların faaliyet alanlarına ilişkin anayasal kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir. Sendikaların, katılımcı bir demokrasi anlayışı içinde, üyelerini “çalışma ilişkileri içindeki hak ve menfaatlerinin” dışındaki alanlarda da ilgilendiren konularda faaliyette bulunmaları, toplumun sorunlarına çözüm üretmeleri ve bir baskı grubu olarak bu çözümleri siyasal iktidara kabul ettirmeye çalışmaları demokrasinin en temel gereklerindedir. Bu nedenle Anayasanın 51/1. maddesinde faaliyet alanını daraltıcı hüküm çı-

karılmalıdır. Ayrıca, 51/2. maddede sendika kurma hakkının sınırlanması nedenleri, bu nedenlere dayanarak sendika kurulmasını yasaklama olanağı yaratmaktadır. Sendikaların faaliyetlerine makul sınırlamalar getirilebilir ama sendika özgürlüğüne dokunulamaz. Zaten, sendikal faaliyet özgürlüğünün sınırlanabilmesi için makul sayılabilecek ölçüler, 51. maddenin son fıkrasında mevcuttur. Bu nedenle 51/2. madde kaldırılmalıdır. Sendikalar Kanunu'nun 1, 3, 5, 10, 14, 37 ve 58. maddelerindeki kısıtlayıcı hükümler de gözden geçirilmelidir. Bazı kamu görevlilerinin sendikal hakları ise, antidemokratik bir biçimde sınırlanmış bulunmaktadır. Kamu görevlileri sendikalarına ilişkin mevzuat da, Sendikalar Kanunu'nun esasları dikkate alınarak değiştirilmelidir.

1.2.4. Hukuk Devleti ve Yargı¹⁴

Hukuk devleti ilkesi Anayasa Mahkemesi kararlarında da yer aldığı tanımla, insan haklarına saygılı, kişi haklarını teminat altına alan ve devletin bütün faaliyetlerinde hukuka ve Anayasa'ya uygun davrandığı bir sistemi ifade etmektedir. Ülkemizde "hukuk devleti"nin tüm kurumları ile yerleşmesi ve kaliteli bir yargılama düzeninin varlığı, çağdaş bir hukuk sistemine sahip olmamız sonucunu doğuracak; Türkiye'nin tezlerini uluslararası alanda savunmasını da kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede, yargı bağımsızlığı ve hakim teminatı, yargılamada kalite ve hukuk güvenliği konuları ele alınacaktır.

1.2.4.1. Yargı Bağımsızlığı ve Hakim Teminatı

Hukuk devletinin olmazsa olmaz unsurlarından “anayasal güvencelere sahip, bağımsız ve tarafsız bir yargı denetimi”, hukuk devleti ilkesinin öteki öğelerinin de güvencesini oluşturur. Bu nedenle öncelikle bağımsız ve tarafsız bir yargının nasıl gerçekleşeceği irdelenmelidir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi, bağımsız ve tarafsız mahkeme-yi adil yargılanmanın bir koşulu olarak belirlemiştir. Anayasanın çeşitli maddeleri (138., 139., 140., 159.) bağımsız ve tarafsız bir yargının gerçekleştirilmesi amacına

---

¹⁴ Erdoğan Teziç, Yıldızhan Yayla, Köksal Bayraktar, Erdener Yurtcan, Selçuk Öztekin, S.Batum, Necmi Yüzbaşıoğlu (1998), *Yargılama Düzeninde Kalite, TÜSİAD Raporu*
Sübeyl Batum, Feridun Yenisey, Celal Erkut, Sibel İnceoğlu (2003), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu, TÜSİAD Raporu*,
Zafer Üskül (2006), *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876 - 2006) - Prof.Dr.Bülent Tanör Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*
10. Yıl Güncellemesi, TÜSİAD Raporu

yönelik düzenlemeler içermektedir. Türkiye’de yargı bağımsızlığının sağlanmasının önündeki engeller ve bu engellerin anayasal, yasal ve kurumsal değişikliklerle nasıl çözülebileceği ele alınmalıdır.

Yargının mutlak bağımsızlığa kavuşturulması gerektiğinden hareketle, HSYK yeniden yapılandırılarak özerkliğe kavuşturulmalıdır.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK), yapısı ve işleyişi bakımından yargı bağımsızlığını zedeleyici unsurlar taşımaktadır. HSYK’da, yargıç üyelerin Yargıtay ve Danıştay’ın göstereceği adaylar arasından yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanınca seçilip atanması, HSYK’nın başkanlığını Adalet Bakanı’nın yapması, müsteşarının da doğal üye sayılması, yürütmenin Kurul içindeki inisiyatifini ve yargı üzerindeki etkisini artırmaktadır. HSYK’nın ayrı bir örgütü, özerk bütçesi, binası, hatta sekreteryası bile bulunmamaktadır. HSYK’nın çalışmalarında aleniyet ve saydamlık yoktur. Ayrıca, Kurulun kararları yargı denetimi dışında tutulmuştur.

HSYK’nın statüsü 1961 Anayasası’ndaki sistem örnek alınarak yeniden düzenlenmeli; bu bağlamda, HSYK üyelerinin seçimi yargı organlarına (Yargıtay ve Danıştay) bırakılmalı, Kurul kendi başkanını kendi seçmeli, Adalet Bakanı gerekli gördükçe kurul toplantılarına oy hakkı olmadan katılabilmeli, Bakanlık Müsteşarı’nın doğal üyeliğine son verilmeli, Kurulun kararları yargı denetimine açılmalıdır. Ayrıca, yargıç ve savcılar idari yönden Adalet Bakanlığı’na değil, Kurula bağlı olmalıdırlar.

Her ne kadar, HSYK konusunda tartışmalar zaman zaman, Kurulun Adalet Bakanı başkanlığında çalışması konusunda düğümlense de; bağımsız, kendi genel sekreterine, örgütüne ve özerk bütçesine sahip, hakim ve savcılarının tüm özlük dosyalarını bünyesinde barındıran, adli yargı ve idari yargı hakim ve savcılarını ile ilgili işleri ayrı ayrı yürütmek üzere kurulmuş iki dairesel, üyeleri Yargıtay ve Danıştay tarafından kendi üyeleri içinden ve tam zamanlı çalışmak üzere seçilen, çalışmalarını şeffaf olarak yürüten ve kararları yargı denetimine tabi, yani her detayı ile ideal olarak yapılandırılmış ve faaliyet gösteren bir Kurula, Adalet Bakanı’nın başkanlık etmesinde bir sakınca bulunmayabilir.

Hâkimin şahsi bağımsızlığı ve hakim teminatı konusunda gerekli teminatlar hayata geçirilmelidir.

Hâkimin şahsi bağımsızlığı ve hâkim teminatı konusunda ele alınması gereken iki husus vardır. Bunlardan ilki HSYK'nın yapısı ile doğrudan ilgilidir. HSYK'nın siyasi etkilere açık yapısı nedeniyle, zaman zaman siyasi nitelikte yer değiştirme kararlarının önüne geçilmelidir. Aynı sebepten ötürü “geçici yetki” ile hâkimlerin yerlerinin Adalet Bakanlığı tarafından değiştirilmesi uygulaması da sonlandırılmalıdır. Hâkim teminatı ile ilgili bir diğer konu, mali teminattır. Hâkimlik mesleğini bir “fedakarlık” mesleği olmaktan çıkararak, hakimin, başta davanın tarafları olmak üzere, herkese karşı bağımsızlığını güçlendirecek şekilde, gelir düzeylerinde iyileştirme yapılmalıdır.

Yüksek mahkemelerin üye seçimi ve atanmasında bu kurumların söz sahibi olması sağlanmalıdır.

Yüksek mahkemelerin üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından seçilip atanması, cumhurbaşkanlarının “partisiz şahsiyetler” olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Oysa demokratik düzenin bir sonucu olarak, cumhurbaşkanının parti kökenli olması halinde, bu “tek seçici” olma durumu yargı bağımsızlığını engelleyecek sakıncalar yaratmaktadır. Bu durumda, yüksek mahkeme üyelerinin seçiminde siyasi etkiden uzak kalınması için düzenlemelere ihtiyaç olduğu açıktır. Yargıtay, Danıştay ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeleri, Yargıtay ve Danıştay tarafından seçilmelidir. Anayasa Mahkemesi üyeleri, kendilerine tanınacak kontenjanlar içinde, Cumhurbaşkanı, TBMM, Yargıtay, Danıştay ve üniversiteler tarafından seçilmelidir.

Yargıda etik ile ilgili kodlar oluşturulmalıdır.

“1.2.2.3. Kamuda Etik” bölümünde belirtildiği gibi, toplumun devlete olan güveninin artırılması ve hukukun üstünlüğüne olan inancının güçlendirilmesi bakımından devlette etik altyapının sağlamlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Kamuda iyi işleyen bir etik sisteminin oluşturulması kapsamında, yargı erki için de etik ilkeler belirlenmeli, etik davranış kodları etkili yaptırım mekanizmalarıyla desteklenmelidir.

1.2.4.2. Yargılamada Kalite

Yargı bağımsızlığı, eğer etkin bir yargılama yoksa, tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Yargının etkinliğinin sağlanması için yargılamanın ve sonucunda çıkan

kararın niteliği kadar, yargılamanın fiziki şartlarının da önemi vardır.

Adil yargılanma hakkını ihlal eder nitelikte uzun olan yargılama süresi, yasal ve kurumsal tedbirlerle kısaltılmalı; yargı kararlarının gerekçeli ve tutarlı olması sağlanmalıdır.

Yargılamanın çağdaş yargılama düzeyinin gerektirdiği standartlarda olabilmesi için, her şeyden önce “hızlı” olması gerekmektedir. Oysa Türkiye’de yargılama süresinin uzunluğu, adil yargılanma hakkını ihlal eder niteliktedir. Dosya sayısının çokluğu kadar, ceza davalarında hazırlık soruşturmasının iyi yapılmamasının, hukuk davalarında ise bilirkişilik kurumunun ve tebligat sisteminin de bu süreye olumsuz etkileri vardır.

Yargılamanın hızlandırılması için, öncelikle, Anayasa’nın 141. maddesinin son fıkrasında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin “makul sürede yargılama” ilkesine paralel olarak şu değişiklik yapılmalı ve Anayasa’da bu hakka dayanak oluşturulmalıdır: “Davaların en az giderle ve her davada makul süreyi aşmayacak biçimde sonuçlandırılması, yargının görevidir.”

Hem ceza, hem hukuk, hem de idari yargılama alanındaki tüm kurumlar (bilirkişilik, tebligat gibi) yeniden düzenlenmeli, Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu, İdari Yargılama Usulü Kanunu, Avukatlık Kanunu ve Tebligat Kanunu’nda yargılamanın olağan akışının dışındaki gecikmeleri ortadan kaldıracak değişiklikler yapılmalıdır. Özellikle bilirkişilik müessesesindeki aksaklıklar giderilmeli; hakim bilirkişiyeye başvurma ihtiyacını azaltacak tedbirler alınmalıdır.

Adalet pulu ihdas edilmelidir. Yargılamanın çeşitli aşamalarında dosyaların çoğunda posta pulu eksikliğinin tespit edilerek, bu eksikliğin giderilmesi için yargılamaya ara verildiği bilinmektedir. Ciddi aksaklıklar yaratan bu sorunun, Adalet Bakanlığı ile ilgili idare arasında varılacak bir mutabakatla, posta ücretlerine gelen zamlardan etkilenmeyen ve posta dağıtımında öncelik taşıyan özel bir “adalet pulu” ihdası suretiyle çözülmesi mümkündür.

Davalarda tahkikat aşaması duruşmadan önce tamamlanmalıdır. Özellikle delillerin sunulmasının duruşma aşamasına kalması, davaların sonuçlanmasını geciktiren

nedenlerdendir. Usulde değişiklik yapılarak tahkikat aşamasının duruşmadan önce tamamlanmasını sağlayacak yasal tedbirler alınmalıdır.

e-Yargı, yargılamanın hızlandırılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Mahkemelerin, yargı haricindeki kamu kurumları ile sürekli ve etkin bir bağlantıya kavuşması, yargılamadaki gecikmeleri azaltacaktır.

Yargılama sonucunda verilen kararların gerekçeli olması, yargılamada kalitenin önemli bir parçasıdır. Mahkeme, kararlarının dayanaklarını yeteri kadar açık bir biçimde belirtmeli, sadece ilgili hukuk maddesinde yer alan içeriği belirsiz olan bir kavrama (kamu yararı gibi) atıf yaparak konu geçiştirilmemelidir. Gerekçe her şeyden önce akla, hukuka ve dosyadaki olaya uygun olmalı, matbu gerekçeden kaçınılmalıdır.

Başta yüksek yargı olmak üzere, yargı kararlarının tutarlı olması gereklidir. Bu durum ancak yüksek yargı kararlarının tamamının yayımlanması ile mümkün olabilir. İster Resmi Gazete'ye benzer bir "yargı kararları dergisi", ister bir internet sitesi vasıtası ile olsun; bu kararların yayımlanması bilgi akışını artıracaktır. Ayrıca yargı mensuplarının düzenli ve sürekli olarak meslek içi eğitimler alması ile uygulamada karşılaşılan "vicdani kanaat" ölçütünü aşan bazı yorum ve yaklaşım sorunları da çözülecek, bu anlamda da tutarlılık sağlanacaktır.

Af ve şartlı salıverme kanunları, hakimlerin bakmakta oldukları davaların sonuçlarını etkilemekte, yargının istikrarını zedelemekte ve kamu vicdanında rahatsızlık yaratmaktadır. Bu çerçevede, af kanunlarına stisnai olarak başvurulmasına özen gösterilmelidir.

Yargı sisteminde insan kaynaklarının meslek öncesi ve meslek içi eğitimine ağırlık verilmeli ve mali kaynak ve kadro sıkıntısı giderilmelidir.

Yargılamanın unsurlarında kalitenin yükseltilmesi bakımından ise, kuşkusuz, iyi yetişmiş personel büyük önem taşımaktadır. Bu durum meslek öncesi eğitim kadar, meslek içi eğitimi de kapsamaktadır. Burada üç aşamalı bir yaklaşım öngörülmelidir. Öncelikle meslek öncesi eğitimin alındığı hukuk fakültelerinin programlarının genişletilmesine ve iyileştirilmesine, uygulamalı derslere yer verilmesine gerek vardır. Hukuk derslerinin yanı sıra, yabancı dil eğitiminin, kültür derslerinin, elektronik ortamda iş yapma alışkanlığı geliştirecek derslerin önemi unutulmamalıdır. Da-

ha sonra, bu fakültelerden mezun olmuş en iyi hukukçuların hâkimlik mesleğine girmelerini ve bu meslekte kalmalarını sağlayacak tedbirler alınmalıdır. Bu, doğrudan maaş artışı kadar; hâkimlerin yer değiştirme ve güvenlik içinde yaşama endişelerinin bertaraf edilmesi, görev yapılan yerlerde ulaşım ve ikamet konularının kolaylaştırılması, içinde çalışılan binaların bilgiye ulaşma ve çağdaş yargılama düzeyinin gerektirdiği standartlar dahilinde yapılandırılması şeklinde de olabilir. Nihayetinde hakimlerin meslek içi eğitimleri dahilinde, bilimsel ve yargısal içtihatları, uluslararası gelişmeleri takip etmeleri sağlanmalı, tartışmalı bilimsel toplantılar düzenlenmeli, bunun sorumluluğunu Adalet Bakanlığı üstlenmelidir. Uygulamada bazı yargı mensuplarının genel yaklaşımı ile uluslararası hukukun çağdaş normları ve Türk hukukunun ulaştığı yeni anlayış arasında meydana gelen uyumsuzluklar, ancak düzenli meslek içi eğitim ile sona erdirebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hayata geçirilmiş ve meyvelerini 1950'li yıllarda vermiş olan, genç hukukçuların yurtdışına eğitime gönderilmeleri ve eğitimlerini tamamladıklarında yargı teşkilatında görev almaları uygulaması incelenmeli ve tekrarı için çalışmalar başlatılmalıdır.

Yargının mali kaynak ve kadro sıkıntısı sonlandırılmalıdır. Hakim ve savcılarının maddi durumlarının iyileştirilmesi kadar, mahkeme kalemlerindeki personel açığının nitelikli elemanlarla kapatılması ve adliyelerin fiziki altyapı şartlarının iyileştirilmesi de gerekmektedir.

Kuşkusuz, yargının bütçeden aldığı payın önemli ölçüde artırılması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, dava harç ve masrafı olarak tahsil edilen meblağ, bütçeden yargıya ayrılan payın beşte birine yakındır. Eldeki verilere göre, yargı harçlarından elde edilen gelir 2005 yılında yaklaşık % 80 oranında artmıştır. Yargıya genel bütçeden ayrılan pay, 2002'den itibaren artma eğilimine girerek 2005 yılında % 1.08'e (1997 yılındaki seviyeye) ulaşmakla birlikte, özellikle yargı harçlarından elde edilen gelirdeki artış karşısında, tatminkar değildir ve yükseltilmelidir.

1.2.4.3. Hukuk Güvenliği

Hukuk devleti ilkesi ile doğrudan bağlantılı olan bir başka kavram da "hukuk güvenliği"dir. Hukuk güvenliği kavramı, çağdaş kamu yönetiminde istikrar olgusu ile doğrudan bağlantılıdır.

Devletin tek taraflı olarak geçmişe yönelik sonuç doğuran işlemleri, yerli ve yabancı sermayeyi yatırımdan uzaklaştırdığı gibi, toplumda da güvensizlik duygusu yaratmaktadır. Bu bağlamda Anayasadaki kamu yararı ilkesinin de, hukuk güvenliği ilkesini zayıflatmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi yerinde olacaktır.

Hukuk güvenliği çerçevesinde, idari işlemler sonucunda doğan hakların geri alınabilmesi ya da geleceğe yönelik kaldırılabilmesi yönünde idareye bırakılan takdir yetkisi kısıtlanmalıdır.

Hukuksal ilişkilerde devlete yüklenen en önemli ödev, hukuk düzeninde istikrarın sağlanması yönünde gerekli düzenlemelerin yapılması ve hak doğuran statülerin belirli kurallar içinde korunmasının teminat altına alınmasıdır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarında¹⁵, son dönemlerde ağırlık vermiş olduğu önemli yaklaşımlardan biri, "idari işlemlerde hukuk güvenliğinin öncelikle gözetilmesi" gereğidir. Bu yaklaşım çerçevesinde, idari işlemler sonucunda doğan hakların geri alınabilmesi ya da geleceğe yönelik kaldırılabilmesi yönünde idareye bırakılan takdir yetkisini kısıtlayacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizde idari işlemler, doğurdukları kazanılmış haklar korunmaksızın değiştirilebilmekte veya kaldırılabilir. İdarenin, idari yargı organlarınca da korunan bu tutumu, hukuk düzenimizde istikrarsızlığa yol açmaktadır. Bu arada özel hukuk kişileri, örneğin yatırımcılar, idarenin sonradan iptal edilen ya da değiştirilen işlemine güvenerek aldıkları kararlar ve üstlendikleri yükümlülüklerle başbaşa kalmaktadırlar.

İdarenin hak doğuran işlemlerinin sağladığı meşru statüler, belirli kurallar çerçevesinde korunmalı ve kişiler, idarenin işlemlerindeki değişikliklerin doğuracağı kayıplardan etkilenmemelidir. Bu güvencenin sağlanması amacıyla Anayasanın 13'üncü ve İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 11'inci maddesinin değiştirilmesine yönelik kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmelidir.

---

¹⁵ *Brumarescu v. Romania (1999)*, Ser. A No.62, para. 61-62.

1.3. Sonuç

Demokratik yapının güçlendirilmesi için, parlamenter sistem, kamu yönetimi, insan hakları ile hukuk devleti ve yargı, öncelikle ele alınması gereken konular olarak belirlenmiştir.

Parlamenter sistemin işleyişinde, Anayasadan kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Yasama ve yürütme arasında olması gereken denge, yürütme lehine bozulmuştur. Bu çerçevede, özellikle Cumhurbaşkanının yetkileri, parlamenter sistemde olağan dışı sayılabilecek derecede geniştir. Parlamenter sistemin işleyişindeki sorunların diğer bir kaynağı siyasi partiler ve seçim sistemidir. Bu alan bütüncül bir şekilde ele alınmalı; yasama-yürütme arasında denge sağlanmalı ve yasamanın işleyişinde kalitenin artırılması için siyasi partiler ve seçim sisteminde reform yapılmalıdır.

Kamu yönetimi alanında reforma yönelik kanun çalışmaları yürütülmüş olmasına karşın esaslı bir yerel yönetim reformu için gerekli anayasal dayanak sağlanmadığından, bu çalışmalar amacına ulaşamamıştır. Öncelikle atılması gereken adım, sorunların yerinde çözülmesini öngören, halkın demokratik katılımını, şeffaflığı ve demokratik denetimi sağlayan köklü bir reformun anayasal zeminini oluşturmaktır. Ayrıca kamu personel rejiminin liyakatı temel alan bir modelde yeniden oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Toplumun devlete olan güveninin artırılması ve hukukun üstünlüğüne inancının güçlendirilmesi açısından “kamuda etik altyapı”nın yerleştirilmesi öncelikli bir gündem maddesi olmalıdır. “Düzenleyici reformlar”, mevcut düzenleyicilerin ve uygulayıcı kurumların gözden geçirilmesi, düzeltilmesi/kaldırılması, kalitesinin geliştirilmesi ve hazırlık süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması bağlamında ele alınmalıdır. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun (ombudsman) teşkilat kanununun Anayasa Mahkemesi’nin gündeminde bulunması, kanunun, özellikle Kurumun faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması yönünde yeniden ele alınması için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

İnsan hakları alanında sağlanan ilerlemeye rağmen, uygulamanın mevzuatı takip edemediği gözlenmektedir. Yargı ve idare teşkilatındaki görevliler, yeni mevzuatı içselleştirememiştir. Uygulamadaki sorunların ötesinde, Anayasa’daki temel hak ve özgürlükler, düşünsel özgürlükler ve kolektif özgürlükler alanlarında, mevzuat düzeyinde de sorunlar varlığını sürdürmektedir.

Yargı düzeni ve hukuk devleti ilkesi, en kısıtlı ilerlemenin sağlandığı alanlardır. Yargının bağımsızlığı ihlal eden uygulamalara zemin olabilecek olan teşkilat yapısının değiştirilmesi yönünde çaba gösterilmemiştir. Bunun gibi, anayasa yargısından ilk derece mahkemelerine varıncaya dek, tüm kademelerde, personel, altyapı ve kaynak sorunları alabildiğine yaşanmaktadır. Tüm bu sorunlar, yargılamanın kalitesini olumsuz etkilemektedir. Yatırım ortamının iyileştirilmesi açısından büyük önemi olan hukuk güvenliği prensibinde de uygulama ihlal edilmekte, kazanılmış haklar korunmamaktadır. Bu konularda mevzuat düzeyinde ilave tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Demokratik yapının güçlendirilmesi için yapılacak mevzuat değişiklikleri ve bunların amacına uygun şekilde hayata geçirilmesi sayesinde, “sorunları çözme yöntemi” olan demokratik sistemin uzlaşma mekanizmaları daha etkin işletilebilecektir.

B Ö L Ü M
2

GÜÇLÜ SOSYAL YAPI

2.1. Giriş

Türkiye’de sosyal yapının güçlendirilmesi, eğitimden işgücü piyasasına, sosyal güvenlikten sosyal dışlanmaya, cinsiyet eşitliğinden bilgi toplumuna, bölgesel kalkınmadan gelir dağılımı ve yoksulluğa kadar çok geniş bir alanı ilgilendirmektedir. Bu geniş alanda ilerleme kaydedilmesi için politika önceliklerinin belirlenmesi, kaynakların belirli noktalara yoğunlaştırılmasını ve bu alanlarda sağlanacak gelişmelerin, hem birbirleri hem de sosyal yapının diğer unsurları üzerinde olumlu etkilerde bulunmasını sağlayacaktır.

2.2. Sosyal Yapının Güçlendirilmesi İçin Reform Öncelikleri

Sosyal yapının güçlendirilmesi konusunda, öncelikle politika üretilmesi ve uygulanması gereken alanlar olarak, eğitim, işgücü piyasası/istihdam, kadın-erkek eşitliği ve bölgesel kalkınma ele alınmıştır.

Eğitim, beşeri gelişmenin en önemli unsuru olarak, sürekli izlenmesi, değerlendirilmesi, açık fikirli, yaratıcı ve çağdaş nesiller yetiştirmeye yönelik politika oluşturulması gereken bir alandır. Türkiye’de genel olarak eğitime erişim ve eğitimin kalitesi açılarından yetersizliklerin yanı sıra okul öncesinden yükseköğretime kadar eğitim kademelerinde yapılanma sorunları kapsamlı bir reform çerçevesinde ele alınmalıdır.

İşgücü piyasası/istihdamdaki gelişmeler, ekonomik büyüme performansının yanı sıra mikro ölçekli reformlardan da etkilenmektedir. Büyüme oranları istikrarlı olduğu ve potansiyeline yakın düzeylerde seyrettiği sürece tarım dışı sektörlerde istihdam artışı eğilimin devam etmesi beklenmektedir. Ancak uygulanmakta olan makro politikaların istihdam olanaklarını daha ileri götürebilmesi için işgücü piyasasının, vasıf uyumu, ücret üzerindeki vergi-prim yükü, iş arama-eşleşme ve ücret düzeyini belirleyen pazarlık süreci alanlarında mikro reformlarla desteklenmesi gereklidir.

Hem eğitim ve işgücü piyasasındaki temel sorunlar hem de demokrasinin gelişmişlik düzeyi ile yakın ilgisi nedeniyle ülkemizde kadın-erkek eşitliği konusu öncelikle ele alınmalıdır. Kadınların eğitime, çalışma hayatına ve siyasete katılımlarının önündeki engellerin tespit edilmesi ve bu engellerin aşılması için çözüm önerilerinin hayata geçirilmesi gereklidir.

Sosyal yapının güçlendirilmesi bakımından bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının ele alınması zorunludur. Kalkınmada merkezîyetçi yaklaşımın yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar ve dünyada giderek benimsenen yeni bölgesel kalkınma anlayışı dikkate alınarak, bölgelerin cazibesinin topyekun yükseltilmesi üzerine kurulu bir bölgesel kalkınma politikası hazırlanmasına ihtiyaç vardır.

Bu çerçevede, sosyal yapının güçlendirilmesi için öncelikler ile ilgili olarak temel tespitler, sorunlar ve bu sorunlara ilişkin öneriler aşağıda ele alınmaktadır.

2.2.1. Eğitim

AB üyesi olmayı amaçlayan, ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda gelişmiş ülkeler arasında yerini almayı arzu eden ülkemizde, çocukların ve gençlerin fırsat eşitliği sağlanarak çağdaş normlara göre eğitilmeleri zorunludur. Burada ilk olarak, eğitime erişim ve eğitim için ayrılan kaynaklar, ardından eğitimin kalitesi ile eğitim kademeleri ve yaşam boyu öğrenme konuları ele alınacaktır.

2.2.1.1. Eğitime Erişim Ve Eğitime Ayrılan Kaynaklar

İnsani Gelişim Endeksi'nde (2004) eğitim alanında yapılan derecelendirmelerde temel alınan göstergeler, okuryazarlık durumu, eğitim kademelerine katılım oranı ve kamu harcamalarından eğitime ayrılan pay olarak sıralanmaktadır. Eğitime ayrılan kamu harcamaları bakımından Türkiye orta gelişmişlik düzeyinde ve 177 ülke arasında 92. sırada bulunurken, GSYİH'nın % 3,7'sinin 2002-2004 döneminde bu alana ayrıldığı belirtilmektedir. Okuryazar yetişkinler 15 ve üzeri yaş grubunun % 87,4'ünü oluşturmakta ve Türkiye bu oranla 67. sırada yer almaktadır. İlk, orta ve yükseköğrenime katılım oranları bileşik olarak değerlendirildiğinde ise, Türkiye % 69,1'lik oranla 103. sıradadır.

2005-2006 döneminde ise bazı göstergelerde ilerlemeler kaydedilmiştir. Örneğin, eğitime ayrılan kamu harcamaları 2006 yılında GSYİH'nın % 4,33'üne (tahmin) yükselmiştir. Yine de bu oran 2003 yılı AB-25 ortalaması olan % 5,24 ile 2005 yılı OECD ortalaması olan % 4,96'nın altındadır.¹⁶

Toplam eğitim harcamaları (kamu ve özel) ise, 2002 verilerine göre, GSYİH'nın

---

¹⁶ Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) 2007 Yılı Programı

yaklaşık olarak % 7'si ile birçok AB ülkesinden yüksektir. Bu oranın % 2.46'sı özel sektör harcamalarına aittir ve tüm harcamaların % 36'sını oluşturmaktadır. Özel sektör eğitim harcamalarının % 35'i üniversitelere aktarılmaktadır ve vakıf üniversiteleri bu oranın büyük bölümünü oluşturmaktadır. Üniversitelerin ardından % 32'lik bir oranla ilköğretim okulları (devlet) ve % 15'lik bir oranla genel liseler (devlet) gelmektedir. Eğitimin çeşitli kademelerinde uygulanan özel hazırlık programları (dershaneler gibi), özel sektör harcamalarının % 11.4'üne ve toplam eğitim harcamalarının % 4.2'sine eşdeğerdir¹⁷. Eğitimde özel sektörün payının artırılması amacıyla özel eğitim kurumları vergi muafiyeti-indirimi, uzun vadeli yatırım kredisi ve arsa tahsisi gibi düzenlemelerle teşvik edilmelidir.

2005-2006 öğretim yılında, ilköğretimde geç kayıt ve erken terk sorunlarının etkisiyle 1 puanlık düşüş hariç (%95.6) olmak üzere, okul öncesi eğitim (% 19.9), ortaöğretim (% 85.2) ve yüksek öğretimde (örgün % 27.5) okullaşma oranları artış göstermiştir. Bunlar içinde, halen AB-25 ortalamasının çok altında kalmakla beraber, okul öncesi eğitimde iki yıl öncesine göre 6 puanlık yükselme dikkat çekicidir. Ancak, kızların okullaşma oranlarının, eğitimin her kademesinde erkeklere kıyasla halen geride bulunması, sistemde çok temel bir sorun teşkil etmeyi sürdürmektedir (ilköğretimde % 6, ortaöğretimde % 20, yükseköğretimde % 10 fark).

Kız çocukların eğitimin her kademesine eşit ulaşımını ve devam etmelerini sağlayacak altyapı ve özel önlemler, bütüncül bir politika eşliğinde gündeme getirilmelidir.

Eğitime erişim bakımından kız-erkek arasındaki farkı giderici çalışmalara ağırlık verilmesi gereklidir. Kızların eğitime erişiminin artırılması konusunda devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği içinde hayata geçirdiği proje ve kampanyalar önemli olmakla beraber, eğitime erişimde eşitsizliğin sürmesi, sorunun parçalı çabalarla sürdürülemeyeceğini göstermektedir. Kız çocukların eğitimin her kademesine eşit ulaşımını ve devam etmelerini sağlayacak altyapı ve özel önlemler, bütüncül bir politika eşliğinde gündeme getirilmelidir.

2.2.1.2. Eğitimin Kalitesi

Eğitimin kalitesinin belirleyicileri arasında müfredat, öğrenci/derslik ve öğren-

---

¹⁷ Dünya Bankası (2005), "Eğitim Sektörü Çalışması 2005" Raporu

ci/öğretmen sayıları, bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanma, eğitimcilerin eğitimi ve mesleki eğitimin işgücü piyasası bağlantısı sayılabilir.

Yeni müfredat ilköğretim 1-5 sınıfları için 2005-2006, ilköğretim 6. sınıf için ise 2006-2007 öğretim yılında uygulanmaya başlanmıştır. Yenilenen müfredat doğrultusunda ders kitapları, öğrenci çalışma kitapları ve öğretmen kılavuz kitapları hazırlanmış olup, öğretmenlerin yeni müfredata daha yüksek düzeyde uyumunu sağlamak amacıyla hizmetiçi eğitim faaliyetlerine devam edilmektedir. Ayrıca, Mesleki Eğitimin Güçlendirilmesi Projesi kapsamında geliştirilen ve pilot okullarda uygulamaya konulan geniş tabanlı ve modüler programlar 2006-2007 öğretim yılından itibaren 10. sınıflardan başlamak üzere tüm mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında uygulanmaktadır. İlköğretimde öğrenci/derslik sayısı kentlerde 42, kırdada 23 iken diğer eğitim kademelerinde 29-31 arasındadır. Öğrenci/öğretmen sayısı ise ilköğretimde 27 olup diğer eğitim kademelerinde 13 ila 18 arasında değişmektedir. Son dört yılda yaklaşık 85.000 yeni derslik yapılmasına rağmen derslik başına düşen öğrenci sayısının yeteri kadar azaltılamamasının temel nedeni, 43.173 dersliğin bilgi teknolojisi (BT) sınıfı, laboratuvar, kütüphane, ana sınıfı gibi derslik dışı eğitim hizmetlerinde kullanılması ve yenilerinin yapılması amacıyla depreme karşı dayanıksız olduğu tespit edilen okullar ile prefabrik okulların yıkılmasıdır¹⁸.

Eğitimin kalitesinin geliştirilmesi amacıyla, başta gençlerin hayat felsefesinin ve dünya görüşünün olduğu, ortaöğretim olmak üzere, tüm eğitim kademelerindeki müfredat elden geçirilmeli; eğitimcinin yeni müfredata göre eğitilmesine ve mesleki eğitimin işgücü piyasasıyla bağlantısına, etkin bir mesleki rehberlik sistemi eşliğinde, ağırlık verilmelidir.

Müfredat güncelleme çalışması 1-6. sınıfların dışında da yaygınlaştırılmalı, tüm eğitim kademelerindeki müfredat dogmatik ve ayrımcı yargılardan arındırılarak gençlerin çağdaş dünyadaki yeni yapılanmaları (küreselleşme, Türkiye ve AB, yükselen ülkeler...) analitik bir bakış açısıyla değerlendirebilmesi sağlanmalıdır¹⁹. Uluslararası rekabet şartları, gençlerimizin de uluslararası standartlara göre yetiştirilmesi-

¹⁸ Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) 2007 Yılı Programı

¹⁹ Füsün Üstel, Engin Akyürek, Rahmi Nuran Çelik, Dilek Durgunay, Edhem Eldem, Lütfi Elvan, Umut Ergezer, Serbat Güvenç, Oğuz Işık, Mubarem Kesik, Tuba Akıncılar Onmuş, Mibriban Özbaşaran, İbrahim Tolunay, Sinan Türkyılmaz (2002), Coğrafya 2002, TÜSİAD Raporu
Ahmet Kuyuş, Ayça Akarçay-Gürbüz, Ahmet İnsel, Asım Karaömerlioğlu, Ferhat Kentel, Esra Kuyuş, Ali Yaşar Sarıbay (2002), Tarih 2002, TÜSİAD Raporu
Tülin Bumin, Ahmet Arslan, İlhami Güler, Kenan Gürsoy, Zerrin Kurtoglu, Ahmet Cevizci, Murat Belge, Seyfi Ögün, Ali Yaşar Sarıbay, Mustafa Erdoğan, Mete Tunçay (2002), Felsefe 2002, TÜSİAD Raporu

ni zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan, okullarda, başta İngilizce olmak üzere yabancı dil eğitimi etkinleştirilmeli, yurtdışı öğrenci değişim programları ile desteklenmelidir.

Ezberciliğe dayanmayan, tam aksine, eleştirel düşünmeyi ve araştırmayı ön plana çıkaran bir eğitim sistemi, yenilikçi düşüncenin önündeki engelleri kaldırarak toplumsal ilerlemeyi de hızlandıracak ve bilgi toplumuna geçişte önemli bir rol oynayacaktır. Eğitimde bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılması ve internet kullanımının yaygınlaştırılması da, eğitimde öğrenci merkezli, araştırmaya teşvik eden yaklaşımla beraber, gençlere, bilgi edinme ve bu bilgiyi işleyerek yeni bilgiler üretme yeteneğinin kazandırılmasını destekleyecektir.

İhtiyaç duyulan alanlarda yeterli sayıda ve nitelikte öğretmen istihdam edilmesine ve hizmet içi eğitimi ile niteliklerinin artırılmasına özel önem verilmelidir. Etkin bir rehberlik ve danışmanlık sisteminin kurulmasının yanı sıra mesleki eğitimin işgücü piyasasıyla uyumunun sağlanması gereklidir. Bu amaçla, okullar ile işletmeler arasında işbirliği sağlanmalı ve programlar geliştirilirken meslek standartları-eğitim-istihdam olanakları arasındaki dengeler iyi kurulmalıdır.

2.2.1.3. Eğitim Kademeleri Ve Yaşam Boyu Öğrenme

Eğitim sisteminde, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim/mesleki ve teknik eğitim ile yüksek öğretimi kapsayan, yaşam boyu öğrenme ile desteklenen, kapsamlı bir reform ihtiyacı bulunmaktadır.

Okul öncesi eğitim 6 yaş için 1 yıl zorunlu olmalı, bunun için gerekli idari, mali ve teknik çalışmalar yapılmalıdır.

Türkiye’de erken çocukluk gelişimi programlarına sadece ilköğretime hazırlık açısından bakılmakta ve tüm sistem buna göre planlanmaktadır. Oysa okula hazırlanmanın yanı sıra risk altında yaşayan çocuklara yönelik sunulması gereken “müdahale” ve “risk önleyici” yaklaşımlar eksik kalmıştır. Diğer sorunlar arasında ise, hizmetin sadece kurum merkezli olması, eğitim programları hazırlanırken çocukların gelişim düzeyleri hedef alınarak bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulmaması, eğitim kurumlarının çoğunun büyük illerde ve ülkenin batısında yer alması, özel ve ücretli olan hizmetlerden görece daha az kalkınmış kesimlerdeki çocukların ya-

rarlanamaması, eğitiminin içeriği, kapsamı ve uygulamaları ile ilgili (fiziksel ortam haricinde) temel standartların eksikliği sıralanabilir.

Türkiye’de, okul öncesi eğitim yerine “erken çocukluk eğitimi” anlayışı benimsenmeli ve uygulanmalıdır. Ekonomik olanaklara bağlı olarak, erken çocukluk eğitiminin kademeli şekilde genişletilmesi gerekmektedir. İlk aşamada, erken çocukluk eğitiminin 6 yaş grubu çocuklara kamu tarafından ücretsiz olarak sunumu zorunlu hale getirilmeli ve bu yaş grubunda eğitim hizmetlerine ulaşma ve kullanma oranınının 2010 yılında %100’e çıkarılması hedeflenmelidir. Orta vadede ikinci öncelik 4-5 yaş grubuna verilmeli, 6 yaş için uygulama sonuçlarına bağlı olarak 4 ve 5 yaş grupları için eğitim zorunlu hale getirilmeli ve yine okullaşma oranı hedefleri belirlenmelidir. Üçüncü öncelikli hedef kitle 0-3 yaş grubu olmalı, birinci ve ikinci öncelikli grupların uygulama sonuçlarına göre, aile eğitimi kapsamında orta-uzun vadeli hizmet sunumu hedeflenmelidir. Erken çocukluk eğitimi hizmetlerinin ve finansman olanaklarının genişletilmesi konusunda kurumsal temelli hizmetlere ek olarak ev temelli modellerin geliştirilmesi; daha düşük maliyet, büyük ölçek, esneklik ve STK’ların katılımı bakımlarından avantajlar taşıdığından, önem kazanmaktadır. Özel sektör erken çocukluk eğitimi ile ilgili olarak bilgilendirilmeli, bilinçlendirilmeli ve özellikle yatırım aşamasında özendirilmelidir. Okulöncesi eğitimin yaygınlaştırılması konusunda gerekli politikaları ve finansman ihtiyacını ortaya koyan çalışmalar yapılmalı ve gerek yasal düzeyde gerekse uygulama alanında gerekli düzenlemeler hayata geçirilmelidir²⁰.

Zorunlu eğitim 12 yıla yükseltilmelidir.

Eğitimde çağı yakalamamanın ilk ve en önemli adımı temel eğitimidir. Kişilere ilgi, yetenek ve eğilimleri doğrultusunda becerilerin kazandırılmaya başlandığı yer temel eğitim kurumlarıdır. Bireylerle iletişim kurabilme, öğrenmeyi öğrenme, temel kavramları anlama, yorumlama, uygulama, girişimci olma, ekip halinde çalışma, iş yapma ve sonuçlandırma becerileri ilk olarak temel eğitim sürecinde verilmeye başlanmaktadır. İlköğretimde, 1997 yılında yapılan düzenlemeyle zorunlu eğitimin 8 yıla çıkması, okullaşma oranlarını olumlu etkilemiştir. Dünyada son yıllarda ivme kazanan hızlı değişim ve toplumların bu değişimlere uyum gösterme ihtiyacı, temel eğitim için öngörülen sürenin uzamasına sebep olmuştur. Bu süre Avrupa Birliği ülkelerinde 9 ila 13 yıl arasında değişmektedir. 8 yıla çıkarılan zorunlu temel eğitimin

---

²⁰ Sevdâ Bekman, Can Fuat Gürlelel (2005), *Doğru Başlangıç: Türkiye’de okul öncesi eğitim, TÜSİAD Raporu*

10 yıllık tecrübesinin kazanımları ve eksiklikleri değerlendirilmeli, 4 yıllık orta öğretimle birlikte, zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması için çalışmalar yapılmalıdır.

Ortaöğretimde mesleki ve teknik eğitim reformu, geniş tabanlı sektörel eğitim sunulabilecek, modüler kredili sistemle esneklik özelliğine sahip olacak ve işgücü piyasası ile yakın işbirliği yapılacak şekilde gerçekleştirilmelidir.

Ortaöğretimde mesleki ve teknik lisenin payının genel liseye oranla artırılması hedeflenmekle beraber, halen arada genel lise lehine önemli bir fark vardır. Mesleki ve teknik eğitimin cazip kılınmamasının sebepleri arasında yer alan, eğitimin kalitesindeki sorunlar, katı program anlayışı, eğitimin çalışma yaşamından kopukluğu, maliyetlerin yüksekliği, programlarda aşırı çeşitlenme, yatay ve dikey geçişlerin düzensizliği, meslek yüksekokullarının rollerindeki belirsizlik ve yöneltme hizmetlerinin yetersizliği, bu okullara talebin artmasının önündeki en büyük engellerdir.

Mesleki ve teknik eğitim sisteminin, sanayi ve hizmet sektörlerinin ihtiyaç duyduğu yüksek nitelikli ara kademe insan gücünü yetiştirmesi ve uluslararası rekabet gücümüzü artırma ve ekonomik kalkınmayı hızlandırma görevini etkin bir şekilde yerine getirmesi gereklidir. Dar meslek alanları yerine geniş tabanlı sektörel eğitimin verildiği, modüler kredili sistemle esneklik özelliğine sahip ve çalışma yaşamının ihtiyaçlarına cevap verebilen bir model hayata geçirilmelidir²¹. Okullar ile işletmeler arasında işbirliği sağlanmalı ve programlar geliştirilirken meslek standartları-eğitim-istihdam olanakları arasındaki dengeler iyi kurulmalıdır. Bu noktada yerel düzeyde idari merciler, okullar ve işletmeler arasındaki sosyal diyalog ön plana çıkmalıdır. Meslek okulu-istihdam ilişkisinin etkin şekilde kurulması ile, mezunların iş hayatına atılmalarının desteklenmesi, üniversiteye girmek isteyenlerin ise öncelikle mezun oldukları alanda devam etmeye yönlendirilmesi gereklidir. Ulusal mesleki yeterlilik sisteminin oluşturulması da; gerek Türk çalışma hayatı, gerekse Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde mevzuat uyumu ve serbest dolaşım süreci içinde yurt dışına gidecek yurttaşlarımızın AB ülkelerinde çalışma olanağı bulabilmesi açısından son derece önemlidir. Kanunu yürürlüğe giren kurumun altyapı çalışmaları hızla tamamlanarak etkin işletilmesi sağlanmalıdır.

---

²¹ Ali Şimşek (1999), *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması*, TÜSİAD Raporu

Yükseköğretim sisteminde çeşitliliği vurgulayan, ademi merkezîyetçi, üniversitelerin birbirleri ile rekabet edebilmelerine fırsat tanıyan bir reformun tasarlanması ve sistemin ana unsurlarının “çerçeve yasa” anlayışı ile düzenlenmesi gereklidir.

Yükseköğretim sistemi, demografik baskı altındadır; mesleki eğitimin yeterince yaygınlaştırılmamış olması ve öğrencileri iş alanlarına hazırlayabilecek, onları yönlendirebilecek bir sistemin kurulamaması, üniversitelere olan talebin her yıl artarak devam etmesine sebep olmakta, ancak bu talepte bulunan gençlerin sadece belli bir kısmına üniversitede okuma imkanı sunulabilmektedir. Yükseköğretim sistemi, uluslararası standart ve normlarda eğitim verebilmek, evrensel ölçülerde bilgi üretebilmek ve artan rekabet ortamında bu sürece kolaylıkla uyum sağlayabilecek insan kaynağını yetiştirebilmek amaçlarına yeterli ölçüde hizmet edememektedir. Sistemin 1982’den bugüne kadar yönetildiği, merkezîyetçi bir anlayışla kaleme alınmış 2547 sayılı yasa, yükseköğretim hayatımızın gelişen dinamikleri ile giderek daha çok bağdaşmaz hale gelmiştir. Merkezîyetçi sistem, okullaşma oranlarını artırmak ve belirli bir asgari standart getirmek bakımından işlev görmüş olsa da, özellikle 1990’lı yıllarda yükseköğretim hayatımızın çeşitlenmesi ve farklılaşması nedeniyle “YÖK elbisesi” sisteme dar gelmeye başlamıştır.

Yükseköğretim sisteminde çeşitliliği vurgulayan, ademi merkezîyetçi, kurumların yaratıcılığını ve kimliklerini ön plana çıkaran ve dolayısıyla karşılaşılan sorunlara esnek tepkiler verebilen, üniversitelerin birbirleri ile rekabet edebilmelerine fırsat tanıyan bir sistemin tasarlanması gereklidir. Üniversiteler teknolojik yenilikleri takip eden, yapılacak yeni düzenlemelere ve yatırımlara en kısa sürede cevap verebilen, evrensel normlarda bilgi üretebilen, rekabet gücünün artmasına katkıda bulunacak yaratıcı insan gücünü yetiştirmeyi hedefleyen çağdaş kurumlar haline getirilmelidir. Bu yapılırken, bugüne kadar uygulanan sistemin kazanımları göz ardı edilmemeli, gelecek vizyonundan hareket edilerek gelişmiş ülkelerin sistemleri tahlil edilmelidir. Bu çerçevede, “Üst kurullar, üniversitelerin yönetimi, mali konular, yükseköğretimde personel rejimi, toplumla ilişkiler, hesap verebilirlik” gibi konular bir “çerçeve yasası” anlayışı içinde ele alınmalıdır²².

---

²² Üstün Ergüder (2003), *Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması: Temel İlkeler, TÜSİAD Raporu*.

Yaşam boyu öğrenme paydaşlarını birbirlerine bağlayacak ve yaşam boyu öğrenmenin yararlarını, önceliklerini, uygulama yöntemlerini, sertifikasyonunu, finansmanını ve yasal düzenlemelerini, iletişim boyutu dahil, kapsayacak bir strateji hazırlanmalıdır.

Yaşam boyu öğrenme, sadece okullarla, eğitim kurum ve kuruluşlarıyla ve bunların bütçeleriyle sınırlı olmayan bir kavramdır. Yaşam boyu öğrenme, kesintisiz öğrenme istek ve kararlılığının bir toplumsal farkındalık olarak yerleşmesiyle bağlantılıdır. Aile içi eğitimden başlayarak, okul öncesi eğitim ve sonraki tüm eğitim kurumlarında edinilmesi gereken sürekli öğrenme yaklaşımı, bu farkındalığın itici gücü olacaktır. Yaşam boyu öğrenmenin fertlere kazandırdığı en önemli özellikler, yeniliklere açık olmak, bilim ve teknolojinin sağladığı olanaklardan en geniş biçimde yararlanmak ve bilginin toplumsal faydaya dönüştürülmesi yeteneğini sürekli olarak geliştirmektir. Yaşam boyu eğitimin örgün eğitim dışında mesleki gelişim imkânları sunma işlevi, işgücü piyasasının değişen/gelişen taleplerini karşılayacak niteliklerin kısa vadeli programlarla bireylere kazandırılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda, çalışan nüfusun mesleki gelişimi için kamu-özel sektör işbirliği ile projeler uygulanabilir. Ayrıca, demografik eğilimler çerçevesinde, önümüzdeki 25-30 yıllık dönemde 65 yaş üstü nüfusun payının artacağı düşünüldüğünde, yaşlanan nüfusun işgücüne katılımının artırılmasında da yaşam boyu eğitim imkanlarından yararlanılması gerekecektir.

Türkiye’de yaşam boyu eğitime ilişkin olarak bütüncül bir strateji henüz hayata geçirilememiştir. Bu alanda çeşitli programlar bazı kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve üniversiteler tarafından sunulmaktadır. Yaşam boyu öğrenme paydaşlarını birbirlerine bağlayacak ve yaşam boyu öğrenmenin yararlarını, önceliklerini, uygulama yöntemlerini, sertifikasyonunu, finansmanını ve yasal düzenlemelerini, iletişim boyutu dahil, kapsayacak bir strateji hazırlanmalıdır. Sertifikasyon konusunda, kanunu yürürlüğe giren Mesleki Yeterlilik Kurumu ile gerekli bağlantılar kurulmalıdır.

2.2.2. İşgücü Piyasası/İstihdam

Tarım dışı sektörlerde yaratılan istihdam artış eğilimine girmiştir. 2006 yılının üçüncü döneminde tarım dışı istihdam, geçen yılın aynı dönemine oranla 622 bin kişi artış göstermiştir. Bununla birlikte aynı dönemde işgücüne katılım 521 bin kişi

artarken; işsiz sayısı 101 bin kişi azalmıştır. Yılın üçüncü döneminde tarım dışı işsizlik oranı, geçen senenin aynı dönemine oranla 0,9 puan gerileyerek yüzde 12 olarak gerçekleşmiştir. Tarım dışı istihdam rakamları ekonomik faaliyete göre incelendiğinde, sanayi ve hizmet sektörlerinde yaratılan istihdam artışının yılın üçüncü çeyreğinde yavaşladığı görülmektedir. Geçen yılın aynı dönemine oranla sanayi sektöründeki artış %3 (126 bin kişi), hizmetler sektöründeki artış ise %4 (496 bin kişi) olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde tarım dışı işsizlik oranının aşağı çekilebilmesi için yılda ortalama en az 550 bin kişilik yeni istihdam yaratılması gerekliliği göz önüne alındığında, önümüzdeki dönemde işsizlik oranının gerilemesi güç görünmektedir. Bununla birlikte, ekonomik koşullardaki iyileşmeyle birlikte, işgücüne katılımın son yıllarda canlandığı ve ekonominin istihdam yaratma kapasitesini zorlayacak boyutlarda arttığı görülmektedir. 1990-2000 döneminde tarım dışında işgücüne katılım artışı yılda ortalama yüzde 2,5 iken, bu oran son iki yılda ortalama yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir. Tarım dışındaki işgücünün 19 milyona yaklaştığı dikkate alındığında, söz konusu eğilimin devamı halinde tarım dışındaki işsizliğin aşağıya çekilebilmesi için yaratılması gereken istihdamın boyutunun bir milyona yaklaşması kaçınılmaz olacaktır.

2005 yılının ardından, tarım sektöründe geri dönüş yaşandığı gözlenmektedir. 2005 yılında tarım sektöründeki istihdamın 1,3 milyon kişi azalmasının ardından, 2006 yılında işgücü piyasasına geri dönüşün yaşandığı görülmektedir. 2006 yılının üçüncü çeyreği itibariyle, söz konusu 1,3 milyon kişinin 1,1 milyonu tarım sektörüne geri dönmüştür. Buna rağmen, 2006'nın üçüncü üç aylık döneminde tarım üretiminin azalması sektördeki verimlilik seviyesinin gerilediğine işaret etmektedir.

İşgücüne katılım oranı OECD ülkeleri ortalamasının oldukça altındadır. Yılın üçüncü çeyreğinde işsizlik oranı geçen senenin aynı döneminde göre yüzde 9,4'ten yüzde 9,1'e gerileyerek AB ortalamasına yaklaşmıştır. Ancak, işgücüne katılım oranı AB ülkelerinde ortalama %70 iken Türkiye'de bu oranın %50 seviyelerinde olduğu unutulmamalıdır. Türkiye'nin nüfus artışı göz önüne alındığında, işgücüne katılan kişi sayısı oldukça düşük kalmaktadır. Son 6 yılda çalışma çağındaki nüfus ortalama yüzde 2, işgücüne katılan kişi sayısı ise ortalama yüzde 1 artmıştır. Türkiye, OECD ülkeleri içerisinde en düşük işgücüne katılım oranına sahip ülkedir. Türkiye'de, çalışma çağındaki çok sayıdaki insan işgücü piyasasının dışında kalmayı tercih etmekte ya da tercih etmek zorunda kalmaktadır.

Kadınlarda işgücüne katılım oranı düşüktür. İşgücü içerisinde yer almayan, 26 milyon kişinin yaklaşık yarısı, kendisini “ev işleriyle meşgul” olarak tanımlayan kadınlardan oluşmaktadır. Söz konusu grubun tamamına yakınının lise ve altında eğitim görmüş olmasının yanı sıra, sosyal ve kültürel yapı, işgücüne katılımı kısıtlamaktadır. Son yıllarda işgücüne katılmayanlar içindeki payı azalsa da, ev kadınlarının kısa dönemde işgücüne katılımı olanaksız görünmektedir.

Uygulanmakta olan makro politikaların istihdam olanaklarını daha ileri götürebilmesi için işgücü piyasası mikro reformlarla desteklenmeli; işgücü piyasasındaki katılımların ortadan kaldırılması suretiyle ekonominin istihdam yaratma kapasitesi ve istihdam kalitesi artırılmalıdır.

İşgücü piyasasının, mikro ölçekli reformlarla desteklenmesi gereklidir. Türkiye’de işsizlikle etkili bir mücadelenin yolu sürdürülebilir ve yüksek ekonomik büyümeden geçmektedir. Son üç yıllık süreçte, büyüme performansına paralel olarak tarım dışı sektörlerde istihdam artışının devam ettiği gözlenmektedir. Büyüme oranları istikrarlı olduğu ve potansiyeline yakın düzeylerde seyrettiği sürece bu eğilimin devam etmesi beklenmektedir. Ancak, işgücü piyasası mikro reformlarla desteklenmediği sürece, uygulanmakta olan makro politikaların, istihdam olanaklarını daha da ileri götürebilecek nitelikte olmadığı düşünülmektedir. Önümüzdeki dönemde işgücü piyasasında, mevcut işsizlere iş imkânı sağlamanın yanı sıra, işgücüne yeni katılımı beklenen kesimlere de iş olanaklarının yaratılması gerekecektir. Son yıllarda, tarım dışında yaratılan istihdam, işgücü arzını ancak karşılayabilmekte ve işsizlik oranının istenilen seviyeye gerilemesi mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte, iş olanaklarına yönelik beklentilerin olumlu devam etmesi önümüzdeki dönemde işgücüne katılımın yükselmesini sağlayacaktır. Özellikle kadınların çalışma yaşamına daha fazla dâhil olmasıyla birlikte, üçüncü çeyrek itibarıyla %49,5 olan işgücüne katılım oranı giderek yükselecektir.

Türkiye’de istihdam olanaklarının artırılması gerekliliğinin yanı sıra, yaratılan istihdamın niteliği de geliştirilmelidir. Türkiye’de 23 milyona ulaşan toplam istihdamın neredeyse yarısı, esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayan çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışma imkânı bulabilen bir kişi kayıtdışı olarak kalarak, bugünkü sorununu çözmüş olsa da, geleceğe ilişkin kendisini güvende hissedememektedir. Kayıtdışı istihdam edilenlerin yarısı (6 milyon kişi) ta-

rım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründeki istihdamın 6.8 milyon olduğu göz önüne alındığında, tarım istihdamının %88'inin kayıtdışı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, tarım sektöründe yaratılan katma değer istihdam rakamlarına göre oldukça düşük olması, sektördeki verimlilik seviyesinin oldukça düşük olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, verimlilik seviyesinin oldukça düşük olduğu, kayıtlı istihdamın yok denecek kadar az gerçekleştiği sektörde, istihdam artışı sağlansa dahi, bu durumu olumlu karşılamak mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, kurumsallaşmanın bir göstergesi olarak "ücretli" çalışanların toplam istihdam içindeki payı, Türkiye'de düşüktür. Bu oran AB-15 ülkelerinde ortalama % 84 iken Türkiye'de % 55 seviyesindedir.

Tüm bu nedenlerden ötürü, işgücü piyasasındaki katılıkların ortadan kaldırılması suretiyle ekonominin istihdam yaratma kapasitesinin ve istihdam kalitesinin artırılmasının gerekliliği ortadadır. Bu bağlamda, vergi ve primlerin neden olduğu yüksek işgücü maliyetleri, aksak ücret belirlenme mekanizmaları, etkin olmayan iş arama süreçleri ve vasıf uyumsuzluğu, işsizlik tazminat düzeni gibi etkenler başta olmak üzere, işgücü piyasasına yönelik yapısal düzenlemelere hız verilmesi gerekmektedir.

2.2.2.1. Yasal Düzenlemelerde İşgücü Üzerindeki Yükler

İşgücü üzerindeki prim ve vergi yükü, zorunlu istihdam ve esnek çalışma ile ilgili yasal düzenlemeler, istihdamı geliştirecek ve kayıtdışılığı teşvik etmeyecek şekilde ele alınmalı; kapsamlı bir sosyal güvenlik reformu ile desteklenmelidir.

Çalışma hayatını düzenleyen yasaların iş yaşamının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ele alınması; rekabetçi bir piyasa düzeni, girişimciliğin ve istihdamın gelişmesi ve uluslararası rekabet gücümüz açısından önemlidir. 2003 yılında yenilenerek yürürlüğe giren İş Kanunu, çalışma yaşamının temel düzenleyicilerindedir. Kanunun iş güvencesi başta olmak üzere hükümlerinin uygulamasında yorum hatalarının engellenmesi için, işçi ve işveren kesimleri ile yargı mensuplarının bilinçlendirilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye halen Avrupa Birliği ülkeleri arasında görece olarak en yüksek işgücü maliyetine sahip ülkelerden biridir. Oysa yüksek işgücü maliyetinin düşürülmesinin istihdama yapacağı olumlu katkı dikkate değerdir. İmalat sanayiinde istihdam vergi-

lerinin oluşturduğu maliyette yapılacak 10 puanlık bir indirim istihdamda uzun dönemde 2 puanlık artışa yol açacaktır²³. Buna önemli miktarda istihdam sağlayan hizmetler sektörü de dahil edilirse, istihdam vergileri yükünün hafifletilmesinin istihdam üzerinde imalat sanayine kıyasla daha büyük etki yapması beklenmelidir. Bu çerçevede, sosyal sigorta, sağlık, işsizlik prim oranları ile kıdem tazminatı sistemi bütüncül olarak gözden geçirilmelidir.

Ücret dışı işgücü maliyetlerinin düşürülmesi mutlaka kayıtdışılıkla mücadele ile birlikte ele alınmalıdır. Kayıtdışılıkla mücadelenin gündeme getirdiği istihdam kayıpları riskini asgariye indirebilmek için, mutlaka işgücü maliyetleri üzerindeki vergi ve prim yükü azaltılmalı, kayıt altına alma girişimleri eşanlı olarak yapılmalıdır.

Vergilerin azalmasıyla oluşan gelir kayıplarının telafisinde devreye sokulabilecek bir strateji de sosyal güvenlik reformudur. Sosyal güvenlik sistemi, derin finansman sorunlarıyla ve dağınık kurumsal yapısıyla ülkemizin öncelikli reform alanlarından birisini oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminde finansman sorunu, 1999 yılında yapılan düzenlemelerle çözülmeye çalışılmasına rağmen, sosyal güvenlik kurumlarına Hazine'den yapılması gereken transferlerin hem miktarı, hem de milli gelire oranı artış eğilimini sürdürmüştür. Emeklilik ve sağlık alanlarında düzenlemeler içeren “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu”, köklü bir reform özelliği taşımasa da, farklı sosyal sigorta kurumlarına tabi sigortalıları tek bir yasa kapsamına alması, genel sağlık sigortasını getirmesi ve sosyal güvenlik sisteminde açıkları kapatmayı amaçlayan hükümleri bakımından önem taşımaktadır. Ancak Anayasa Mahkemesi, Kanun’un emeklilik yaşı, prim gün sayısı vb. temel düzenlemelerini “kamu görevlileri” açısından iptal etmiştir. Kanunun temel esaslarından geri adım atılmadan, TBMM’de yeniden ele alınması sağlanmalıdır.

Sosyal güvenlik reformu, işgücü maliyetini hafifletme politikasıyla birlikte ele alındığı takdirde, istihdam üzerinde önemli etkileri olacaktır. Bu alanda köklü bir reform için, uluslararası alandaki dağıtım esaslı sistemlerden bireysel hesaplara dayanan fonlu sistemlere geçiş yönündeki eğilimlerle tutarlı bir gelişme sağlanması beklenmelidir. Doğru modellendirilmiş bir emeklilik sisteminin hayata geçirilmesi ile bir yandan uzun vadede sürdürülebilir bir sosyal güvenlik yapısının garantilenmesi, diğer yandan da ekonomi ve sosyal yapı üzerinde bir takım olumlu etkilerin ortaya çıkması

---

²³ Seyfettin Gürsel (2004), *Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik*, TÜSİAD raporu

mümkündür. Bu çerçevede, bir “çok ayaklı model” çerçevesinde; 1. ayak mevcut sistemin revizyonu ve daha düşük prim oranlarıyla devam etmeli, dağıtım esaslı finansman metoduna göre çalışmalı ve asgari düzeyde emeklilik gelirini garantilemeli, 2. ayak ise “zorunlu” bireysel hesaplara dayanan emeklilik kurumlarından oluşmalıdır. 2001 yılında getirilen ve “gönüllülük” esasına dayanan Bireysel Emeklilik Sistemi’nin de aynen devam etmesi ve 3. ayak kurumları oluşturması öngörülmelidir. Bu yaklaşımın, ekonomik açıdan öngörülen olumlu sonuçları; bireysel hesaplarda biriken uzun vadeli tasarrufların sermaye piyasalarının gelişip derinleşmesine yol açması, artan yurt içi tasarrufların yatırım ve gelir düzeyini yükseltmesi, prim oranlarındaki düşüşün kayıtdışı ekonominin cazibesini azaltarak kayıtlı çalışmayı teşvik etmesi, uzun dönemde daha düşük bir kesinti oranı ile mevcut sisteme göre daha yüksek düzeyde bir emeklilik gelirinin sağlanması olarak sıralanabilir²⁴.

50’den çok işçi çalıştıran işletmelerde özürlü, terör mağduru ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu, işletmeleri zorlaması ya da idari para cezaları ile karşı karşıya bırakmasının yanı sıra mağdur kesimlerin yararlanması amacına da hizmet edememektedir. Zorunlu istihdam imkanının, işin niteliği ve çalıştırılan işçi sayısının büyüklüğü ile yakından ilgili olduğu unutulmamalıdır. Bu çerçevede, zorunlu istihdamda kanunla tespit edilecek oranların çalıştırılan işçi sayısı (örneğin 50-150 arası % 1, 150-üzeri için % 2 gibi) ve iş kollarına göre ayarlanması bir yönetmelik ile belirlenebilir. Bu sistem, vergi, prim indirimleri gibi işvereni teşvik edici düzenlemelerle etkinleştirilebilir. İşletmelere, çalıştırılan işçi sayısına bağlı olarak getirilen diğer sosyal yükümlülükler de rekabet gücü ve istihdam yaratma hedefleri gözetilerek, teşvik edici bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

İş Kanunu ile getirilen yarı zamanlı çalışma gibi esnek çalışma yöntemlerinin Türkiye’de yaygın bir uygulama alanı bulabildiğini söylemek güçtür. İstihdam artışına, kayıtdışı çalışmanın azaltılmasına ve dezavantajlı kesimlerin istihdamının sağlanmasına destek olabilecek bu imkandan neden yeterince yararlanılamadığını sorgulamak ve uygulamada yaşanan, sosyal güvenlikle ilgili bağlantı kurulması vb. sorunları giderici tedbirler almak gereklidir.

---

²⁴ Selabattin İmraboroğlu, Yusuf Alper, Serdar Sayan (2004), *Türk Emeklilik Sisteminde Reform: Mevcut Durum, Alternatif Stratejiler, TÜSİAD Raporu*

2.2.2.2. Ücretlerin Belirlenme Süreçleri

İmalat sanayi verilerini kullanarak yapılan analizler Türkiye’de işgücü piyasasının ücret belirleme süreci açısından nispeten esnek olduğunu göstermektedir. Artan işsizlik ücretler üzerinde dikkate değer bir baskı oluşturmaktadır. İşsizlik azaldığında ise aksi yönde bir baskı ortaya çıkmaktadır. İstihdam açısından önemli olan, genel olarak ücret düzeyini belirleyen pazarlık sürecinin nasıl gerçekleştiğidir.

AB’ye üyelik perspektifi doğrultusunda toplu pazarlık uygulamasının yaygınlaşması ve merkezileşmesi, istihdamın istikrarlılığına ve makroekonomik performansa olumlu katkı yapacaktır.

Uluslararası çerçevede yapılan değerlendirmeler, AB ülkelerinin önemli bir kısmında ulusal düzeyde ücret pazarlıklarının yapıldığını ve toplu pazarlık uygulamalarının işçi-işveren-hükümet arasındaki uzlaştırma işlevinin vurgulandığını göstermektedir. Ekonomik araştırmalar alternatif ücret belirlenme süreçleri arasında en uygun, diğer bir ifadeyle en fazla katılık yaratan sürecin, rekabetçi ademi merkeziyetçi süreç ile ulusal merkeziyetçi süreç arasında kalan, sektörler, hatta firmalar düzeyinde ayrı ayrı toplu sözleşme süreci olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni olumsuz konjonktürden az ya da hiç etkilenmeyen, ya da yüksek konjonktür olsa dahi çeşitli nedenlerle, örneğin teknolojik yenilik, tekel gücü gibi, yüksek ücret artışları verebilen firmaların kıyas yoluyla diğer firma ya da sektörleri etkilemeleridir. Uluslararası karşılaştırmalarda Türkiye’de işgücü piyasasında etkin olan ücret belirleme sisteminin, genelde merkezi ve koordineli bir sisteme sahip olan AB ülkelerinden çok, işgücü piyasasında rekabet koşullarına sadık ve en az merkezi/koordineli ücret belirleme sistemlerine sahip olan ABD, Kanada ve İngiltere ile benzeştiği; ancak AB’ye yeni üye ülkelerin bazılarında da çok farklılık göstermediği görülmektedir. Bulgular, AB’ye üyelik perspektifi doğrultusunda toplu pazarlık uygulamasının yaygınlaşmasının ve merkezileşmesinin istihdamın istikrarlılığına ve makroekonomik performansa olumlu katkı yapacağını göstermektedir. Bu noktada Ekonomik ve Sosyal Konsey’in işlevi ve Türkiye’ye uygun bir toplu pazarlık modelinin nasıl geliştirilebileceği, inceleme ve tartışma konusu edilmelidir.

2.2.2.3. İşgücü Piyasasında İş Arama Ve Eşleşme

İşgücü piyasasında iş aramanın etkinliğinin artırılması ve vasıf uyumunun sağlanması amacıyla, işsizlik sigortasının kapsamı genişletilmeli, işsizler ile firmaları etkin bir şekilde buluşturacak mekanizmalar işletilmeli ve mesleki ve teknik eğitim ile işgücü piyasası bağlantısı g¼c¼lendirilmelidir.

Yapısal işsizliğin başlıca g¼stergelerinden biri olan uzun d¼nemli işsizlik (bir yıl ve daha fazla s¼redir işsiz olanlar) AB'ye kıyasla T¼rkiye'de oldukça d¼ř¼kt¼r. Bu aııdan T¼rk iřg¼c¼ piyasası hayli esnektir. Bu esnekliğin başlıca nedeni de işsizlik sigortasının ancak kısa s¼re ¼nce uygulanmaya başlamasıdır. İşsizlik sigortasının kapsamı ve yararlanma koşulları ¼ok dar tutulmuştur. Bunun sonucunda İşsizlik Sigortası Fonu'nda ¼ok y¼ksek miktarda birikim elde edilmiştir. T¼rkiye, iřg¼c¼ piyasasında katılığın başlıca etmenleri arasında g¼sterilen aşırı c¼mert işsizlik tazminatı sistemlerinden ¼ok uzaktadır. İşsizlik sigortası kapsamının ve yararlanma koşullarının bir miktar genişlemesi, teminat alma s¼resinin biraz uzatılması, işsizlerin daha fazla b¼l¼m¼n¼n İşKUR'da kayıt altına alınması, İşKUR'un iş bulmada ve işsizlere eğitim yoluyla aranan vasıfları kazandırmada etkinleşmesi ve bu konudaki projelerini (örneğin, tarımdan aıığa ¼ıkan iřg¼c¼ i¼in projeler) yaygınlaştırması ile birleştiğinde, işsizlerle işçi arayan firmaların bir araya getirilmesini daha etkin kılacaktır.

İřg¼c¼ piyasasında, işsizler ile firmaları etkin bir şekilde buluşturacak mekanizmaların işletilmesi b¼y¼k ¼nem taşımaktadır. Oysa ¼lkemizde iş arama tekniklerinin ¼ok yetersiz d¼zeyde olduğu, iş arayanların ¼ođunun ya kendi başına ya da tanıdık vasıtasıyla iş bulmaya ¼alıřtıđı bilinmektedir. Bu durumun iş aramanın etkinliğini d¼ř¼rmesi, yani iş bulma s¼resini artırması kaıınılmazdır. Bu nedenle İşKUR'un daha işlevsel hale getirilmesi ve işsizlerin İşKUR ile ¼zel istihdam b¼rolarını kullanmalarını teşvik edici d¼zenlemelerin d¼ř¼n¼lmesi yararlı olacaktır.

T¼rkiye'de işsiz sayısını artıran ¼nemli bir diğer yapısal etken, ¼zellikle eğitimi gen¼er arasında işsizlik oranının y¼ksek olmasıdır. Gen¼er, eğitimi olanlar da dahil, ilk işlerini bulmakta zorlanmaktadır. Bu g¼zlem, iş arama sisteminin etkin ¼alıřmamasına işaret ettiği kadar, mesleki aııdan uyumsuzluğu da g¼stermektedir. Bu noktada eğitim reformunun ve ¼zellikle mesleki eğitim-iřg¼c¼ piyasası bağlantısının kurulmasının ¼nemi ortaya ¼ıkmaktadır. Mesleki eğitimde dar meslek alanları yerine geniş tabanlı sekt¼rel eğitimin verildiği, dual (ikili) ¼đretim temeline dayalı, mo-

düer kredili sistemle esneklik özelliğine sahip ve çalışma yaşamının ihtiyaçlarına cevap verebilen bir model hayata geçirilmelidir²⁵. Okullar ile işletmeler arasında iş-birliği sağlanmalı ve programlar geliştirilirken meslek standartları-eğitim-istihdam olanakları arasındaki dengeler iyi kurulmalıdır. Bu noktada yerel düzeyde idari merciler, okullar ve işletmeler arasındaki sosyal diyalog ön plana çıkmalıdır.

2.2.3. Kadın-Erkek Eşitliği

Türkiye’de toplumsal yapının gelişimi için, kadınların, temel toplumsal güçlenme alanları olan eğitim, çalışma hayatı ve siyasette karar alma süreçlerine eşit katılmalarının önündeki engellerin tespit edilmesi ve bu engellerin aşılması için çözüm önerilerinin hayata geçirilmesi gereklidir.

İnsani Gelişim Endeksi’nde (2004)²⁶ kadın-erkek eşitliği alanında altı temel gösterge göz önünde bulundurulmaktadır: cinsiyete dayalı gelişmişlik göstergesi, cinsiyet yetkilendirme ölçüsü, eğitimde cinsiyet eşitsizliği, ekonomik faaliyetlerde cinsiyet eşitsizliği, cinsiyet; iş yükü ve zaman tahsisi ve kadınların siyasete katılımı. Türkiye bu alanda orta gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasındadır. Cinsiyete dayalı gelişmişlik göstergesinde 0.745’lik bir değer ile 136 ülke içerisinde 71. sırada yer alırken, cinsiyet yetkilendirme ölçüsüne göre 0.289’luk bir değer ile 75 ülke içerisinde ancak 72. sıradadır. Parlatentonun sadece % 4.4’ünü kadınların oluşturduğu ve genel olarak kadınların kazanılmış gelirinin erkeklerinkine oranının yaklaşık 0.35 olduğu belirtilmektedir. Kadınların okuryazarlık oranı % 79.6 olmakla birlikte bu oran genç nüfusta % 93.3’e çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetlere bakıldığında Türkiye’de 15 yaş ve üzeri kadınların % 27.8’inin çalışmakta olduğu ve en yüksek katılım sağlanan alanın % 56 ile tarım olduğu görülmektedir.

Türkiye ayrıca, Cinsiyet Uçurumu Endeksi’nde²⁷ 115 ülke arasında 105. sıradadır. Tüm bu veriler, bu alanda kapsamlı bir politika üretmenin aciliyetini de ortaya koymaktadır.

---

²⁵ Ali Şimşek (1999), *Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması*, TÜSİAD Raporu.

²⁶ United Nations (2004), *Human Development Index*

²⁷ World Economic Forum (2006), *Gender Gap Index*.

2.2.3.1. Eğitime ve İşgücüne/İstihdama Katılım

Türkiye’de kadınların eğitime erişimi önemli bir sorun alanıdır. Türkiye, Pekin taahhütleri arasında yer alan, 2000 yılına kadar kadın okuryazarlığını % 100’e ulaştırma hedefini yakalayamamıştır. Yetişkin kadınların okuma yazma oranının % 79.6²⁸ olması, yani % 20’sinin okuma yazma bilmemesi hem sosyal hem de ekonomik açıdan endişe verici bir durumdur. 8 yıllık eğitimin okullaşma oranlarında belirli bir ilerleme sağlanmasına karşın, kızların okullaşma oranları, eğitimin her kademesinde erkeklere kıyasla geridedir (ilköğretimde % 6, ortaöğretimde % 20, yükseköğretimde % 10 fark). Kırsal alanda eğitime erişimle ilgili genel sorunlardan kızların daha çok etkilenmesi, aile içi sorumluluklar, erken evlilik vb. etkenler kızların okullaşma oranlarının yeterince artmamasının sebeplerindedir. Eğitime erişim sağlanamayınca kadınların işgücü piyasasında kendilerine yer bulmaları da güçleşmektedir. Henüz AB ortalamalarına kıyasla oldukça düşük seviyede olmakla beraber, kadınların okullaşma oranları yükseldikçe işgücüne katılım oranlarında önemli bir artış olduğu görülmektedir (lise altı eğitilmişler % 22.1, lise ve dengi % 32.1, yükseköğretim % 69.5)²⁹. Bu da eğitimin, kadınların işgücü piyasasına katılımlarında etkili rolünün altını çizmektedir.

Eğitim eksikliği yanında işgücüne düşük oranda katılıma yol açan bir diğer etken sosyal dönüşümler ve özellikle köylerden kentlere göçtür. Kırsal bölgelerde kadınların işgücüne katılımları en yoğun olarak gerçekleşmeye devam etmektedir. Kente göç ise, işgücü piyasasının talep ettiği niteliklere ve donanımına sahip olmayan kadını ya ücretsiz aile işçisi olma statüsünden çıkarıp ev kadınlığı statüsüne ya da kayıtdışı sektöre itmektir. Bu durumda da birçok kadın kayıtdışı sektörde çalıştığı için sosyal güvenlik kapsamında yer alamamaktadır.

Kadınların kırsal alanlarda ücretsiz aile işçisi statüsünde çalışıyor olmaları, onların işgücü hesaplamasına dâhil edilmesine olanak verse de, toplumsal statülerinin yükselmesine veya ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarına fazla bir katkıda bulunamamaktadır. Kentlerde kadın işsizliği ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

Burada, toplumda kadına biçilen roller ve bunun etrafında şekillenen aile ve sosyal ortamın kadının bu noktada bulunmasında etkili olduğunu belirtmek gerekir.

---

²⁸ TÜİK (2004), *Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri*

²⁹ TÜİK, *İşgücü İstatistikler, Ekim 2006*.

Çocuk ve yaşlı bakımını geleneksel olarak kadına yakıştıran, erkekleri ise ailenin geçimini sağlayan kişi olarak kabul eden bakış açısı, kadınların işgücüne katılımı önünde bir engeldir. Okul öncesi eğitimin zorunlu olmaması ve yuva, kreş ve bakım evlerinin yaygınlaşmaması da, erken yaştaki çocukların bakımını kaçınılmaz olarak annelerin sorumluluğuna bırakmaktadır.

Kız çocukların eğitimin her kademesine eşit ulaşımını ve devam etmelerini sağlayacak altyapı ve özel önlemler, bütüncül bir politika eşliğinde gündeme getirilmelidir.

Eğitime erişim bakımından kız-erkek arasındaki farkı giderici çalışmalara ağırlık verilmesi gereklidir. Bu konuda devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği içinde hayata geçirdiği proje ve kampanyalar önemli olmakla beraber, eğitime erişimde eşitsizliğin sürmesi, sorunun parçalı çabalarla sürdürülemeyeceğini göstermektedir. Kız çocukların eğitimin her kademesine eşit ulaşımını ve devam etmelerini sağlayacak altyapı ve özel önlemler, bütüncül bir politika eşliğinde gündeme getirilmelidir.

Hedefleri, kilometre taşları, eylem ve izleme yöntemleri belirli bir ulusal kadın istihdam politikası hazırlanmalıdır.

9. beş yıllık kalkınma planı, kadınların işgücüne katılım oranının 2013 yılında kadar %29.6'ya çıkarılmasını, bunun yanı sıra, kadınları çok yakından ilgilendiren tarım sektöründe çalışanlarla ilgili olarak da tarımda çalışanların toplam istihdam içindeki payının %29'dan 19'a indirilmesini hedeflemektedir. Bu hedeflerin belirlenen sürelerde gerçeğe dönüşmesi için hükümet, işveren ve işçi kesimlerinin yanı sıra, ilgili sosyal paydaşların da katılımıyla, ulusal kadın istihdam politikasının acilen oluşturulması gerekmektedir. İstihdam konusu; eğitim durumu ve kültürel etkenler ile bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal uçurum dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Tarım sektöründeki kadının durumu, tarım istihdamında devam etmesi beklenen çözüme dikkate alınarak özel olarak ele alınmalıdır. Türkiye'nin demografik ve sosyal koşullarını dikkate alan, hedefleri, kilometre taşları, eylem ve izleme yöntemleri belirli bir "ulusal kadın istihdam politikası" olmadığı sürece, ekonomi büyüme devam etse de, kadın istihdamında beklenen artışın olması güç görünmektedir.

Toplumun yarısını oluşturan kadınların potansiyel girişimci gücünü ortaya çıkarmak ve değerlendirmek, hem yeni istihdam kapıları açarak ekonomiyi destekleyecek hem de kadının toplum içindeki rolünü ve statüsünü güçlendirerek daha nitelikli ve sağlıklı bir toplumsal yapının oluşmasına katkıda bulunacaktır. Kadın girişimcilerin özellikle başlangıç aşamasında finansmana erişim konusunda desteğe ihtiyacı vardır.

İş ve aile yaşamını dengeleyici politikalar da kadınların işgücü piyasasında yer almasını destekleyecektir. Çalışanların çocuklarının kreş hizmetlerinden yararlanabilmesi için, çocuk bakım sorumluluğunu sadece kadınların sorumluluğundan çıkararak bir anlayış benimsenmeli, baba olan erkeğin de eşit hakka sahip olması sağlanmalı ve sadece işverenleri değil yerel yönetimleri de bu hizmetin sunumuyla yükümlü tutan düzenlemeler yapılmalıdır. Yaşlı ve özürllüler gibi bakıma muhtaç aile fertlerinin bakımlarının, sağlıkla ilgili gereksinimlerinin çağdaş ölçülerde karşılanabileceği kurumların tesisi konusunda gerekli önlemlerin alınması kadın istihdamını artırıcı bir unsur olabilir.

Yasada yer almasına karşın uygulamada önemli sorunlardan biri olarak devam eden, eşit işe kadınlar aleyhine farklı ücret uygulamasının ortadan kaldırılması için (UNDP, 2005 İnsani Kalkınma Raporuna göre ücretlerde cinsiyet farkı %46'dır), işe alma kriterlerinin, ücretlendirme ve terfi sistemlerinin şeffaflaştırılması, performans değerlendirme sistemlerinin standardizasyonu ve cinsiyete dayalı iş bölümü yaklaşımını ortadan kaldıracak önlemlerin alınması gerekmektedir.

Yarı-zamanlı işlerde çalışmak özellikle kadınların işgücü piyasasında kalmaları için bir alternatif sunmakla birlikte henüz Türkiye'de yaygın bir çalışma biçimi değildir. Bir yandan daha fazla insanın işgücüne katılması için yarı-zamanlı işlerin Türkiye'de yaygınlaştırılması için girişimlerde bulunulması gerekirken, diğer yandan bu tarz çalışma biçimlerinin ağırlıklı olarak kadınlara özgü bir seçenek olarak algılandığı ve kadınların kariyer basamaklarını çıkmalarında dezavantajlı konuma geldikleri Avrupa örneği de göz önünde bulundurulmalı, esnek çalışma biçimlerinin kadın ve erkek çalışanlar tarafından dengeli kullanılabilmesi bir ortamın tesisine özen gösterilmelidir.

Özetle, Türkiye'nin, AB'ne uyum çalışmaları çerçevesinde, toplum özellik ve ihtiyaçlarına uygun, kadın istihdamına duyarlı bir ulusal istihdam stratejisi ve bu çerçevede tüm sosyal tarafların katılımı ile hazırlanacak bir eylem planına gereksinim vardır.

2.2.3.2. Siyasete Katılım³⁰

Türkiye'nin de imzaladığı Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda kadınların erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmalarını garanti etmek ve kadınların tam gelişimini ve ilerlemesini sağlamak için taraf devletlere yasal düzenleme dahil bütün uygun önlemleri alma zorunluluğunu getirmiştir. Buna göre, taraf devletler eşitliği fiilen sağlamak için geçici özel önlemler alacaklar ve bu önlemler ayrımcılık olarak nitelendirilmeyecektir.

Avrupa Birliği Konseyi de, 22.10.1999 tarihli kararında, kadınların siyasal katılımını ve temsiliyi gerçekleştirecek araçlar arasında “hedef saptama ve olumlu eylem politikalarının uygulanması”, “seçim sisteminde yapılacak düzenlemeler” ve “atama ya da seçimle gelinen yerlerdeki aday listelerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması”nı belirtmektedir.

Bugün dünyanın pek çok ülkesinde, kadınların siyasal karar süreçlerine eşit katılımını sağlamak için çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Kadın-erkek eşitliğini sağlayabilmek amacıyla siyasal karar organlarına seçilecek kişilerin belirlenmesinde uygulanan seçim usullerine “özel hükümler” eklemek, bu alanda en çok önerilen araçların başında gelir. Kadınlara belli oranda yer ayırarak, bu yere gelecek kadınların seçilmesinde özel yöntemler uygulanması esasına dayanan bu tür yasal düzenlemeler “olumlu ayrımcılık” veya “kota” olarak adlandırılmaktadır. Kota sisteminin amacı, temelde, siyasal karar organlarında yer alan kadın sayısının en az % 30-% 40 oranlarına ulaşmasını garantileyebilmektir. Seçim ve atama usullerini düzenleyen kota hükümleri, anayasaya, siyasal partiler yasasına, seçim yasasına ve yerel yönetimler yasasına uygulanabilmektedir.

Inter Parliamentary Union verilerine göre, ülkemizde kadınların parlamentodaki oranı % 4.4 ile 187 ülke arasında 127. sıradadır. Bu oran, Avrupa ortalaması olan % 19'un oldukça gerisinde; Cezayir, Nijerya, Ürdün gibi ülkelerin de altındadır. Yerel yönetimlerde de durum pek farklı değildir. Belediye başkanlarının sadece %0.6'sı, il genel meclisi üyelerinin %1.7'si ve belediye meclisi üyelerinin %2.5'i kadındır.

---

³⁰ Mine G. Tan, Yıldız Ecevit, Serpil S. Üşür (2000), *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, TÜSİAD Raporu

Anayasa'da 2004 yılında yapılan değişiklikle, "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür." ibaresi eklenmiştir. Siyasete katılımı fiilen eşitliğin sağlanması yolunda henüz etkili bir girişim gerçekleştirilmemiştir.

Türkiye'de kadınların seçime ve atama ile oluşan karar organlarına katılımını artırmak için, çok sayıda ülkede uygulanmış olan "kota" sisteminden yararlanılmalıdır.

Birçok ülkede, ya anayasal/yasal düzeyde ya da siyasi partilerin tüzüklerinde değişiklik yapılarak kadın katılımı için kotalar getirilmiştir. Anayasal veya yasal düzeyde kota düzenlemesi yapan ülkelere Belçika, Fransa, Arjantin, Brezilya; siyasi partilerin iç düzenlemelerinde kota bulunan ülkelere İspanya, Almanya, Norveç, İngiltere; atama ile oluşan karar organlarında kota uygulayan ülkelere Belçika, Danimarka, Finlandiya, Almanya örnek verilebilir.

Kota uygulaması, kadınların siyasi arenadaki söz hakkını engelleyen nedenlerle mücadele etmeye ve siyasal karar organlarındaki kadın-erkek temsilini dengelemeye yönelik bir araç olarak değerlendirilmelidir. Gerek kadınların erkeklerle eşit temsil hakkına sahip olduğu; gerekse siyasal yaşamda ve karar noktalarında kadın deneyiminin yararlı olacağı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Kota sistemi uygulanan ülkelerde görüldüğü gibi, zamanla benimsenecek, düzene girecek ve olumlu etkilerini göstermeye başlayacaktır. Seçim yasalarındaki değişikliklerin hayata geçirilebilmesi için, seçim tarihinden en az 1 yıl önce yapılması gerektiğinden yasal olarak düzenlenen kotaların 2007 seçimlerinde uygulanması mümkün olmayacaktır. Ancak siyasi partilerin, milletvekili aday listelerinde kadınlara, seçilebilecekleri konumda yer vermelerinin önünde yasal bir engel yoktur. Türkiye'de, bundan sonraki seçimler için siyasal karar süreçlerinde kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla yapılacak etkili değişiklik, kotanın yasal hale getirilmesidir. Kota sistemini kabul eden diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de kota uygulamasının yasallaşmasını sağlamak için anayasada, seçim, siyasi partiler ve yerel yönetimler yasalarında gerekli düzenlemelerin gündeme getirilmesi zorunludur.

Ayrıca, TBMM'de eşitlik komisyonu kurularak yasaların bu bakış açısıyla ele alınması sağlanmalıdır.

2.2.4. Bölgesel Kalkınma

1980'li yıllarda serbest piyasa ekonomisi ve demokratikleşme yönünde ülkemizde yeni bir reform süreci başlamıştı. Ancak bu süreçte şimdiye kadar en az mesafe katedilen alan bölgesel kalkınma olmuştur. Bu amaçla, bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasının yolunu açan kanun çıkmış, İzmir ve Adana ile ajansların kurulmasına başlanmıştır³¹. Ancak bölgesel kalkınma yaklaşımında henüz reform nitelikli bir değişimden söz etmek mümkün görünmemektedir.

2.2.4.1. Dünyada Bölgesel Kalkınma Yaklaşımında Değişim

Günümüzde bölgesel kalkınmada vurgu, geri kalmış bölgelere dönük bir yeniden dağıtım ve teşvik sisteminden, bölgelerin rekabet gücünün artırılmasına dönmüştür.

Bölgenin mevcut sorunlarını göz ardı eden, sorunları parasal teşvik tedbirleri ile dengelemeye çalışan anlayış yerini öncelikli olarak sorunların saptanıp ortadan kaldırılmasına bırakmıştır. Sadece teşvik tedbirleri ve vergi kolaylıkları gibi önlemlerin, sermaye, kalifiye olmayan işgücü ve temel teknoloji ve standartlar gibi hareket kabiliyeti bulunan üretim faktörlerini dahi, geri kalmış bölgelere çekmekte yetersiz kaldıkları anlaşılmıştır. Hatta merkezi hükümetin yüklü parasal yardımları üzerine kurulu bu tür politikaların bir kez uygulanmaya başlandıktan sonra bağımlılık yaratıp, bölgenin kendi kaynaklarının gelişimini engellediği ortaya çıkmıştır.

Bu politikaların uygulanmasının yarattığı yerel idare ile merkezi idare arasındaki hiyerarşik ilişki ve bu ilişkinin doğası gereği ortaya çıkan patronaj ilişkileri, yerel aktörler arası etkileşimi zayıflatmış, bölge içinde etkin bir sivil hareketin ve özel sektörün gelişimini sınırlamış, yerel uyumu ve dayanışmayı zedelemiş, hatta zaman içinde yerel gelenekler ve kimliğin de erozyona uğramasına neden olmuştur. Merkezi hükümetin istihdam içindeki ağırlığı işgücü mobilitesini olumsuz etkilemiş, bürokratik ve devletçi yaklaşım girişimcilik kültürünü öldürmüş, teşviklere bağlı olarak bölgeye gelmiş olan büyük bir kaç firma yerel sanayilerin çözülmesine, geleneksel faaliyetlerin tükenmesine ve yerel girişimcilerin tasfiyesine yol açmıştır. Böl-

---

³¹ Danıştay 10. Dairesi, Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği'nin yürütmesini durdurmuş, yönetmeliğin dayanağı olan 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun'un bazı hükümlerinin iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur.

gesel girişimcinin içine düştüğü zafiyet, üretim, verimlilik ve istihdamın giderek gerilemesi, şirketler arasında ticari işbirliklerini engellemiş, yerel düzeyde kurulabilecek örgütlenmeleri, dayanışma mekanizmalarını zorlaştırmış, izolasyonu kaçınılmaz kılmıştır. Merkezi hükümetin belirleyici rolü ve gücü, birbirine komşu bölgeler arasındaki ilişkileri ve işbirliklerini de zayıflatmış, bölgelerin giderek daha fazla kendi içlerine kapanmalarına neden olmuştur.

Hareket kabiliyeti olan üretim faktörlerini bölgeye çekebilmek için fiziki altyapı, kalifiye işgücü, teknik ve organizasyonel “know-how”, girişimci kapasitesi, sosyal ve kurumsal yapı, yerel kimlik gibi hareketli olmayan faktörlerin nitelik ve niceliğinin de belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, bölgesel kalkınmada stratejik amaç bölgenin hem niceliksel hem de niteliksel gelişimi ve yerel kaynakların etkin kullanımı olmaya başlamıştır. Bu amacın yerine getirilebilmesi, ikili bir yaklaşım gerektirir. Öncelikle bölgedeki iş ve yatırım ortamının cazip hale gelmesi ve rekabet gücünün artması için yerel kaynaklara ağırlık verilmesi gerekir. Yerel ve hareket kabiliyeti olmayan faktörlere yatırım yaparak bu faktörlerin kalitesi artırılabilir. Diğer yandan, bölgeye dışardan gelecek sermaye gibi hareket kabiliyeti olan faktörlerin bölgeye çekilebilmesi için uygulanacak politikalarda merkezi hükümetin devreye girmesi gerekmektedir.

Ancak yerel ve hareket kabiliyeti olmayan faktörlere yapılacak yatırımın yalnız miktarı değil niteliği de önemlidir. Bölgesel ekonomik kalkınmaya katkısı en dolaysız olan projelere öncelik verilmelidir. İstihdam kaynaklarıyla yoksunluk içindeki yerleşimler arasında nispeten düşük maliyetli bir ulaşım yatırımı bir bölgeye büyük bir yol yatırımı kadar yararlı olabilir. “Doğru” yatırımların seçilmesinde yerel bilginin kullanılması, merkezi hükümetin ve bölgesel kalkınma amacıyla oluşturulmuş kurumların, yerel yönetimler ve diğer yerel aktörlerle sıkı bir işbirliği içinde bölgesel ihtiyaç ve öncelikleri saptayarak yatırım politikalarını oluşturması can alıcı önem taşımaktadır.

2.2.4.2. Günümüzde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımının Temel Özellikleri

Günümüzde bölgesel politika, bölgenin cazibesinin topyekun yükseltilmesi üzerine kuruludur.

Bölgenin cazibesinin topyekûn yükseltilmesi ile bölgenin sağlayacağı kamusal

hizmet ve ürünlerin kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle bölgenin potansiyelini engelleyen uzaklık, idari engeller, işgücünün eğitim durumu, cazip olmayan sosyal çevre vb. faktörlerin tespit edilmesi, engellerin ortadan kaldırılması ve yerine elverişli bir ortamın yaratılması gerekir. Bu durum özellikle yerel KOBİ'ler için önemlidir. Bu yaklaşımda, mevcut şirketlerin verimliliğinin artırılması ve özel sektörün yeni yatırımlar yapmasının özendirilmesine ağırlık verilmektedir. Yerel ekonominin gelişmesi, bölgede talep edilen hizmetlerin artmasına neden olacak ve ekonomik gelişimi uyaracaktır. Yeni kurulan şirket sayısının artması, ekonomik faaliyet alanlarının çeşitlenmesi, teknolojik ve yönetsel know-how gelişimini canlandıracak ve girişimciliği tetikleyecek, şirketlerin tek tek ve bölgenin toptan rekabet gücünü artıracaktır. Şirketler arasında tedarikçiliğin gelişimi ile yoğunlaşan ilişkiler özel sektörün daha da gelişmesine ve örgütlenmesine zemin hazırlayacak, yerel şirketler arasında güçlenen dayanışma, bölge dışı şirketler ile daha kolay rekabet edilebilmesine imkan sağlayacak, bölge dışı ile rekabet etme saiki ise yerel ağları daha da güçlendirecektir.

Bölgesel kalkınmada değişen yaklaşım 1990'larda gerek AB'de gerekse diğer gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıç koşulları itibarıyla bölgelerin özelliklerinin birbirinden farklı olması, bu yaklaşımın uygulanmasında yerel aktörlerin rolünü ön plana çıkartmıştır. Engellerin doğru tespit edilmesi, sağlanan hizmetin uygunluğunun, arzulan kalitede olması, ancak şirketlerin ve STK'ların sürece dahil edilmesiyle mümkün olabilir.

Bölgesel kalkınmada değişen yaklaşım, uygulanan yönetim yaklaşımlarının da değişimini getirmiştir. Sadece kamusal bir yaklaşımın ancak sınırlı sonuçlar verebileceğinin anlaşılması üzerine özel sektörün kar amacı güden şirketler ve STK'ların karar alma ve uygulama sürecine dahil edilmelerinin rekabet gücüne büyük katkı yaptığı anlaşılmıştır.

Rekabet gücünün artırılması fikrinin merkeze taşınmış olması ise çeşitli aktörlerin süreçte daha aktif rol oynaması ihtiyacını ve yatay ve dikey düzlemde giderek artan bir işbirliğini getirmiştir. Süreç, dikey olarak işbirliğinin kalitesinin artmasını zorunlu kılmaktadır. Kamunun değişik katmanları arasındaki ilişki çok daha esnek hale gelmekte ve hiyerarşik yapılar yerini yerel koşulların ve yerel tercihlerin çok daha kuvvetle hissedilebildiği yapılara bırakmaktadır. Esneklik stratejik bir avantaj haline

gelmektedir. Diğer yandan, yatay düzlemde de, bölge içindeki farklı aktörlerin karşılıklı etkileşiminin yaratacağı sinerjiden yararlanılmalıdır. Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımında, değişen yönetim anlayışından daha fazla sonuç alınabilmesi için kapasite geliştirici önlemlerin de alınması gerekir.

AB'nin de bölgesel kalkınma yaklaşımı 1990'larda ciddi değişim geçirmiştir. AB bölgesel politikasının temelinde, bölgesel dengesizliğin kök sebeplerinin tespit edilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için altyapı şebekelerinin tamamlanması, KOBİ'lerin desteklenmesi, girişimciliğin, inovasyon kapasitesinin ve bilişim teknolojilerinin geliştirilmesi, eğitimin ve mesleki eğitimin güçlendirilmesi ve çevrenin korunması gibi temel koşulların hazırlanması yatmaktadır.

AB'de bölgesel politikanın geleceğinde siyasi meşruiyet ve demokratik katılım ile uygulamanın etkinliğini dengelemek önem kazanacaktır. Demokratikleşme ve siyasi meşruiyetin bir an için, bölgesel politikanın etkinliği tartışmasında ikincil plana bırakılabileceği düşünülebilse bile, katılımcı yönetim ve sosyal içerilmenin sağlayacağı kurumsal kapasite ve politika belirlemenin giderek teknik seviyeye taşınması, mutlaka, uygulamada etkinliği pekiştirecektir.

2007-2013 döneminin finansal çerçevesinin yaklaşık üçte birlik bir bölümünü oluşturacak olan bölgesel kalkınma, aynı zamanda Türkiye'nin 2007-2009 döneminde kullanacağı 1.6 milyar euroluk AB yardımlarının da 500 bin euroluk bir bölümünü oluşturacaktır.

2.2.4.3. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Yaklaşımının Temel Özellikleri

Geçtiğimiz yıllarda ülkemizde devlet teşvikleri, vergi ve sair önlemlerle gelirin yeniden dağıtılması çabaları ve bölgesel sorunların hükümetin parasal destekleriyle dengelenmesi gibi merkezîyetçi bir felsefe ile hazırlanmış kalkınma stratejileri uygulanmıştır. Tüm ekonomik ve sosyal veriler, yerel aktörlerin görüşleri alınmadan uygulanan kalkınma stratejilerinin istenen sonuçları vermediğini göstermektedir. Büyük çaba ve maddi olanaklar ile temeli atılmış olup, onlarca yıldır bitirilememiş ya da bitmesine rağmen çalıştırılmayan yürekler acısı tesisler her gün basınımızda haber olmaktadır.

Sadece teşvik ve vergi kolaylıkları, işçi maliyetlerinin düşüklüğü, sermayeyi az

gelişmiş bölgelere çekmeye yetmemiştir. Ayrıca, parasal yardımlar az gelişmiş bölgelerde bağımlılık yaratıp bölgenin kendi kaynaklarını geliştirme ve katma değer yaratma çabalarını da engellemiştir. Maddi olanakları yaratan merkezi idarenin yerel idareler üzerinde ağırlığı giderek artmış, yerel aktörler arasındaki iletişim azalmıştır. Kamu sektörünün az gelişmiş bölgelerde yaptığı istihdam yaratmaya yönelik yatırımlar bir taraftan işgücü hareketliliğini olumsuz etkilerken diğer taraftan popülist uygulamalar, çalışanların beceri geliştirme çabası içinde olmasına gerek bırakmayıp, işgücü kalitesinin yükselmesini engellemiştir. Teşvik nedeniyle az gelişmiş bölgelere yatırım yapan şirketlerin yerel girişimcilerin tasfiyesine neden olduğunu söylemek de mümkündür. Bu yanlış stratejinin yerel uyum ve dayanışmayı sınırladığını, yok ettiğini, yerel gelenekler ve kimliği de erozyona uğrattığını söyleyebiliriz.

Bölgesel kalkınma konusuna bu merkezîyetçi yaklaşım, sadece bölgelerin ekonomik yapısını etkilemekle kalmamış, sosyal yapı üzerinde de çeşitli sonuçlara yol açmıştır. Sonuç olarak, ekonomik faaliyetin belli bölgelerde yoğunlaşması, bazı büyük kentler dışında kalan bölgelerde, ekonomik faaliyetlerin sadece bir-iki alanda yığılma göstermesi, demografi, iç göç, sivil toplumun gelişimi, kentleşme, doğal ve tarihi mirasın korunması gibi bir dizi alanda olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bölgelerde, canlı ve çeşitlilik gösteren bir ekonomik yapının oluşturulamaması, genç, nitelikli işgücünün bölgeyi terk etmesinden başlayarak, giderek, uygun altyapı, ulaştırma imkânları, nitelikli işgücü, hammadde ve aramaddede temini gibi temel konuların rahatça çözümlenemediği ve sonuçta, geri kalmışlığın kendini beslediği bir kısır döngüye neden olmuştur. Bu süreçte, tarımdan işgücü çözülmesi sınırlı kalmış, tarımdan kopan kesimlere yeterli ve uygun eğitim verilemediği için, bu işgücünün diğer sektörlerde istihdam olanakları yaratılamamış, artan işsizlikle beraber, özellikle tarımdan kopan nüfusun işgücünün dışına çıkması, toplum içinde cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadeleyi zayıflatmış, giderek gerileyen beşeri sermaye, bölgenin katılımcı bir süreç içinde sorunlarını çözme imkânlarını zafiyete uğratmıştır.

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının yol açtığı iç göç olgusu, hızlı kentleşme ile beraber kent altyapısında sorunlara ortaya çıkmış ve kentsel entegrasyon sağlanamamıştır. Geleneksel aile ve akrabalık ilişkiler çözülürken, yerine modern ve sistematik dayanışma mekanizmalarının, formel kurumların geliştirilememiş olması, buna karşılık, meydana çıkan boşluğu doldurmak üzere türeyen enformel dayanışma ağları, kentlerde son dönemde belirgin olarak gözlenen sosyal gerilime yol açmıştır.

Kalkınmada merkezîyetçi yaklaşımın yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar ve dünyada giderek benimsenen yeni bölgesel kalkınma anlayışı dikkate alınarak, bölgelerin cazibesinin topyekun yükseltilmesi üzerine kurulu bir bölgesel kalkınma politikası hazırlanmalıdır.

Bölgesel gelişme farklılıkları, bu farklılıkların toplumda yol açtığı kutuplaşma ve kutuplaşmanın sonucu olan toplumsal gerilimin, polisiye tedbirlerle engellenemediği anlaşılmıştır. Bu sorunla ancak, bireyler ve bölgeler arasında gelir ve refah farklılıklarını azaltmayı hedefleyen modern devlet yaklaşımı ve bu çerçevede geliştirilmiş kurumsal düzenlemelerle mücadele edilebilir. Bu süreçte, sivil toplum örgütlerine, özellikle yerel düzeyde ve toplumdaki çeşitli kültürel kimlikleri temsil edebilecek modern, sivil yapılanmaların son derece yapıcı bir rol oynayacağı aşikardır. Bu mücadeleyi mümkün kılacak bir yaklaşım hazırlanırken aşağıdaki konular, objektif, doyurucu, sistematik şekilde ele alınmalıdır.

- Bölgenin fiziki altyapı, kalifiye işgücü, teknik ve organizasyonel know-how, girişimci kapasitesi, sosyal ve kurumsal yapı, yerel kimlik gibi faktörlerinin nitelik ve nicelikleri,
- Bölgenin potansiyelini engelleyen uzaklık, idari engeller, eğitilmiş işgücü, cazip olmayan sosyal çevre vb. faktörler,
- Bölgeler bazında, sosyal, ekonomik, beşeri ihtiyaç ve öncelikler,
- Bölgesel ekonomik kalkınmaya katkısı en dolaysız olabilecek projeler,
- Bölgeler arasında entegrasyonu sağlayacak ve ucuzlatacak ulaştırma projeleri,
- Bölgelerde gençlere, kadınlara, yaşlılara dönük özel program ihtiyaçları,
- Bölgelerde modern sivil toplum örgütlenmeleri ve bu örgütlerin kurumsallaşmaları,
- Yerel bilginin kullanılması, merkezi hükümetin ve bölgesel kalkınma amacıyla oluşturulmuş kurumların, yerel yönetimler ve diğer yerel aktörlerle etkin işbirliği.

2.3. Sonuç

Tartışma belgesinde eğitim, işgücü piyasası/istihdam, kadın-erkek eşitliği ve bölgesel kalkınma, hem birbirleri hem de sosyal güvenlik, sağlık, gelir dağılımı ve yoksulluk gibi sosyal yapı ile ilişkili diğer alanlar üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri dikkate alınarak, öncelikle politika üretilmesi ve uygulanması gereken konular olarak belirlenmiştir.

Eğitim alanında temel sorunlar “eğitime erişim ve eğitime ayrılan kaynaklar”, “eğitimin kalitesi” ve “eğitim kademeleri ve yaşam boyu öğrenme” başlıklarında toplanmıştır. Bu alanlarda ilerleme kaydedilmesi için eğitime erişim bakımından kız-erkek arasındaki farkı giderici çalışmalara ağırlık verilmesi, eğitimin kalitesinin artırılması için ise müfredat güncellemesinin ezberciliğe dayanmayan, tam aksine, sorgulamayı, eleştirmeyi ve araştırmayı ön plana çıkaran anlayışla diğer sınıflara da yaygınlaştırılması, eğitimde bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılması, eğiticilerin hizmet içi eğitimi ve mesleki eğitimin işgücü piyasasıyla uyumu konuları öne çıkmaktadır. Ayrıca okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar eğitim kademelerinde yeniden yapılanma ve örgün eğitimin yaşam boyu eğitimle tamamlanması için bir strateji gereksinimi bulunmaktadır.

İşgücü piyasası mikro reformlarla desteklenmediği sürece, uygulanmakta olan makro politikaların, istihdam olanaklarını daha da ileri götürebilecek nitelikte olmadığı düşünölmektedir. İşgücü piyasasındaki katılıkların ortadan kaldırılması suretiyle ekonominin istihdam yaratma kapasitesinin ve istihdam kalitesinin artırılması gereklidir. Bu çerçevede, vergi ve primlerin neden olduğu yüksek işgücü maliyetleri, aksak ücret belirlenme mekanizmaları, etkin olmayan iş arama süreçleri ve vasıf uyumsuzluğu, işsizlik tazminat düzeni gibi etkenler başta olmak üzere, işgücü piyasasına yönelik yapısal düzenlemelere hız verilmesi gerekmektedir.

Kadın-erkek eşitliğinde temel sorun, kadınların eğitime, işgücüne/istihdama ve siyasete katılımının yetersizliğidir. Eğitime erişim sorunları, sosyal ve kültürel çevre faktörleriyle birleşince, kadınların işgücü piyasasında kendilerine yer bulmaları da güçleşmektedir. Hükümet, işveren ve işçi kesimlerinin yanı sıra ilgili sosyal paydaşların da katılımıyla, ulusal kadın istihdam politikasının acilen oluşturulması gerekmektedir. Kadınların siyasete katılımlarının desteklenmesi amacıyla da kota sistemi gündeme getirilmelidir.

Türkiye’de bölgesel kalkınma alanında temel sorun, devlet teşvikleri, vergi vb. önlemlerle gelirin yeniden dağıtılması ve bölgesel sorunların hükümetin parasal destekleriyle dengelenmesi çabaları gibi, kalkınma stratejilerindeki “merkeziyetçi” yaklaşımdır. Yerel aktörlerin görüşleri alınmadan uygulanan kalkınma stratejileri istenen sonuçları vermemiştir. Bölgesel kalkınma stratejisi çerçevesinde, ilgili bölgedeki fiziki altyapı, kalifiye işgücü, teknik ve organizasyonel know-how, girişimci kapasitesi, sosyal ve kurumsal yapı, yerel kimlik gibi faktörlerin nitelik ve nicelikleri; bölgenin

potansiyelini engelleyen faktörler; bölgeler bazında sosyal, ekonomik, beşeri ihtiyaç ve öncelikler; bölgesel ekonomik kalkınmaya doğrudan katkı sağlayacak projeler; bölgeler arasında entegrasyonu sağlayacak ve ucuzlatacak ulaştırma projeleri; bölgelerde gençlere, kadınlara, yaşlılara dönük özel program ihtiyaçları; bölgelerde merkezi hükümetin ve bölgesel kalkınma amacıyla oluşturulmuş kurumların, yerel yönetimler ve diğer yerel aktörlerle etkin işbirliği konuları ele alınmalıdır.

B Ö K Ü M
3

GÜÇLÜ EKONOMİ

3.1. Giriş

Türkiye, çok yakın bir tarihe kadar oynak büyüme oranlarının yaşandığı, istikrarsız bir ülke görünümündeydi. Siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanamadığı 90'lı yıllar, kayıp yıllar olarak adlandırılmıştır. %70 seviyelerinde sabitlenen enflasyon, ekonominin kaynak dağılımını olumsuz etkilemiş ve yatırım kararlarının önündeki en önemli engellerden birini oluşturmuştur.

2001 yılının ardından güçlü ekonomiye geçiş programı ile birlikte Türk ekonomisinde yeni bir istikrarlı büyüme süreci başlamıştır. Uluslararası Para Fonu'nun da desteğiyle, yeni ekonomik plan çerçevesinde kapsamlı ve yoğun bir dönüşüm süreci yürürlüğe konmuştur. Program düşük enflasyon-yüksek büyüme sürecini başlatmış, geride bırakılan son beş yılda makroekonomik göstergelerde belirgin bir düzelme gözlenmiştir.

2002 yılı başından 2006 yılı üçüncü dönemine kadar geçen dönemde milli gelir ortalama %7.3 büyürken kişi başına milli gelir, nominal olarak 2,239 dolardan 5,300 dolara yükselmiştir. Bu rakam, satın alma gücü paritesi ile hesaplandığında 9.000 dolara çıkmakta ve Avrupa Birliği ortalamasının yaklaşık %30'una karşılık gelmektedir. Yüksek büyümenin yanısıra, enflasyonla mücadele konusunda da önemli başarılar elde edilmiş, enflasyon oranı %70'lerden tek haneli seviyelere gerilemiştir.

Türkiye'nin 2001 krizi ertesinde uygulamaya koyduğu ekonomik reformlar ve makroekonomik istikrar, siyasi istikrarla birlikte, iş ve yatırım ortamının iyileşmesine katkıda bulunmuş ve şirketler kesiminin yatırım kararlarında ufkunu genişletmiştir. Bu sayede 2006 yılında sabit sermaye yatırımlarının GSYİH'ya oranı %24.6 gibi yüksek bir orana ulaştığı tahmin edilmektedir. Diğer yandan, yurtiçi tasarrufların oranının ise %21 civarında kaldığı hesaplanmaktadır. Yatırımlardaki bu kuvvetli artış sadece yurtiçi kaynaklarla finanse edilememiş, Türkiye yakaladığı ekonomik ve siyasi istikrar ortamı sayesinde ciddi miktarda yurtdışı kaynak kullanmıştır. Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarı 2005 yılında 8.7 milyar dolara, 2006 yılında ise 20.7 milyar dolara ulaşmıştır. Küresel likidite bolluğu, Türkiye'ye gerekli yatırımların finansmanı için önemli bir finansman imkanı sağlamıştır.

2006 yılı, ekonomide ortaya çıkmaya başlayan olumsuzluklara karşı, finansal akımların iyi yönetilmesi yoluyla mücadelenin tercih edildiği ve üretim yapılarında dönüşümü hedefleyen herhangi ciddi bir önlemin alınmadığı bir yıl olmuştur.

2003 yılından sonra yavaşlamaya başlayan ekonomik reformlar, 2006 yılında ciddi ölçüde ivme kaybetmiştir. Ekonomide 2002-2005 döneminde aralıksız devam eden yüksek performans sonucu, tüketici ve yatırımcı güveni tesis edilmiş ve beklentilerin yeniden olumluya dönmesi sağlanmıştır. Oluşan bu olumlu havanın da etkisiyle, cari açığıdaki genişleme eğiliminin yanı sıra enflasyon oranlarındaki katılık ve YTL'nin değer kazanması, gibi etmenlerin tetikleyebileceği riskler, göz ardı edilmiştir.

Türkiye'nin ekonomik performansı geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında sıra dışı olarak nitelendirilebilecek derecede bir iyileşme göstermesine karşın, rekabet içerisinde bulunduğu diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla belirgin bir üstünlük sağlayacak boyutta değildir.

2007 yılında dünya ekonomileri genelinde faizlerdeki yükselme eğilimi ve artan enflasyonist baskılar gelişmekte olan ülkelerin mali yapıları için ciddi boyutta tehlike arz etmektedir. Dünyada büyüme performansının geçtiğimiz yıllardaki kadar güçlü olmaması halinde, global sermaye hareketlerindeki rekabet 2007 yılından sonra daha da yoğunlaşacaktır. Dolayısıyla, bütçe ve cari işlemler dengeleri sorunlu olanlar ile enflasyon belirsizliği yüksek olan ülkeler, gelecek dönemde, önemli dış risklere maruz kalabilecektir. Önümüzdeki bir yıllık süreçte Türkiye ekonomisinin, enflasyonun daha zor öngörülebildiği ve cari açığın mevcut eğilimini sürdürdüğü bir dönemden geçeceği düşünüldüğünde, global risklere açık olacağı ortadadır.

3.2. Yeni Bir Sürdürülebilir Büyüme Stratejisi İhtiyacı³²

2001 krizinin ardından yapısal reformları peş peşe gerçekleştirebilen Türkiye, 2006 yılı geldiğinde aynı yüksek performansı devam ettirememiştir. 1980lerden sonra Türkiye'nin benimsediği, eski içe kapalı, korumacı, kamu tarafından yönlendirilen, ithal ikameci ekonomik modelinin yerine dışa açık, özel sektörün başı çektiği, piyasaların liberalleştirildiği bir model benimsenmiştir. 1996 yılında AB ile gümrük

³² Onur Varol, Eren Ocakverdi, Dilek Örnek, Zeynep Emre (2006), 2007 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, TÜSİAD Raporu

birliği tesis edilmesi ise, küresel ekonomiye entegrasyonun daha da güçlenmesine imkân sağlamıştır. Tüm siyasi çalkantılara, ciddi ekonomik dalgalanmalara, bir dizi belirsizliğe, kurumsal ve düzenleyici değişkenliklere, idari kararlardaki tutarsızlıklara, hukuk güvenliğinin eksik olmasına rağmen, geçen bu süre içinde şirketler kesimi ciddi ölçüde güçlenmiştir. 2001 krizinin ardından uygulamaya konulmuş olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, enflasyonun düşürülmesi, bütçe disiplininin sağlanması, başlıca yapısal reformların yapılması ve ekonomik istikrarın sağlanmasında başarılı olmuştur. Ekonomi yönetiminden sorumlu kurumlara duyulan güvenin artması ve IMF destekli program ile AB Uyum sürecinin gerektirdiği piyasa mekanizmalarını tesis edici reformlar sonucunda, iş ve yatırım ortamı kriz öncesi yıllara oranla çok daha iyileşmiştir. Ancak elde edilen başarılar, genelde yapıdaki değişiklikten değil, akımların niceliği ve niteliğindeki artıştan kaynaklanmıştır. Bir başka ifadeyle finanssal akımların yönetiminin iyileştirilmesi yoluyla kaynakların doğru kullanılması sağlanmış, ancak doğru kaynak kullanımının üretim yapılarına yansması çok sınırlı kalmıştır.

Gelinen nokta itibariyle, yapıda bir değişim sağlamadıkça, makroekonomik istikrar yoluyla sağlanabilecek başarıların doğal sınırına ulaşılmıştır. Bu durum, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla yeni bir sürdürülebilir büyüme stratejisi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

3.2.1. Ekonomik Sürdürülebilirlik

Ekonomik yapıdaki dönüşüm süreci, Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu atılımı sağlayamayacak kadar yavaş ilerlemektedir. Bu durum, ekonomik reform sürecinin mikro reformlarla derinleştirilerek, ekonomik yapının dönüşümünü daha da acil ve önemli kılmaktadır.

Mikro ekonomik alanlardaki reform ihtiyacı bir yana, devam eden tasarruf açığı, yaklaşık son bir yıllık süreçte beklentilerde görülen bozulma, uzun bir süredir beklenen özelleştirmelerde alınan kararlar, diğer etkilerinin yanı sıra, faiz oranlarının da yüksek kalmasına ve neden olmakta ve dönüşüm hızını yavaşlatmaktadır.

Üretim yapılarında stratejik bir değişim sağlanmadıkça, makroekonomik istikrar yoluyla sağlanabilecek başarıların doğal sınırına ulaşılmıştır.

Ürün piyasalarındaki liberalizasyon sürecinin yavaş işlemesi sonucunda, başta enerji ve telekomünikasyon olmak üzere, temel girdi fiyatları, dünya fiyatlarının çok üzerinde oluşmuştur. İstihdam piyasalarında esnekliğin sağlanamamış olması ve ücretler üzerindeki ağır vergi ve vergi benzeri yükler, istihdam imkânlarının yeteri kadar artırılmasını engellemiştir. Rekabet imkânlarının bu kısıtlar nedeniyle sınırlı olduğu emeğe dayalı sanayilerde çöküş süreci başlamıştır. Yüksek risk primi ve onun sonucu olarak yüksek sermaye maliyetleri, inovasyon kültürünün eksikliği ve fikri haklar korumasının zayıflığı ile birlikte yüksek teknoloji alanlardaki gelişim hızını sınırlamıştır.

Ekonomik yapıdaki düşük teknoloji alanlarından yüksek teknoloji alanlarına dönüşümün yetersiz kalması sonucunda, üretim yapılarının ithal aramalı ve sermaye malına bağımlı yapısı değiştirilememiş ve cari açık kronik bir sorun haline gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde iç talebe bağlı yüksek büyüme stratejisinin sürdürülebilirliği konusundaki endişeler artmaktadır. Sermaye, ürün ve hizmet piyasalarında küreselleşmenin ulusal ekonomiler arasındaki etkileşimi bu denli yoğunlaştırmış olduğu bir dünyada, ekonomi politikalarının bu eğilimleri dikkate alarak belirlenmesi gerekmektedir. Yüksek büyüme hızlarının sürdürülmesi açısından, küresel ekonomi koşullarında, ağırlıklı olarak iç talebe bağlı bir büyüme sürecinin belli kısıtları olacaktır. Bu nedenle Türkiye, dış talepten ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla pay almasına olanak sağlayacak bir ekonomik yapıya kavuşmalıdır. Üretim süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirecek bu değişim, yoğun ve yaygın bir mikroekonomik reform süreci ile mümkündür. Bu çerçevede, sanayi ve hizmet sektörleri için Türkiye'nin rekabet stratejisi belirlenmelidir.

Gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabetin daha da artarak karmaşık hale gelmesi, Türkiye açısından, rekabet ortamının güçlendirilmesini ve yatırım ortamının iyileştirilmesini ertelenemez bir zorunluluk haline getirmektedir.

Neredeyse tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu alanda sürekli bir çaba içinde bulunduğu göz önüne alındığında, Türkiye'nin de çitayı sürekli daha yukarıya taşıması gerektiği açıkça görülmektedir.

Geçtiğimiz yılın ortasında uluslararası piyasalarda patlak veren bir çalkantının Türkiye’de yol açmış olduğu sonuçlar, bahsettiğimiz reform sürecinin önemini gayet iyi ortaya koymaktadır. Yapısal reformların mikro reformlarla derinleştirilmemesi neticesinde, uluslararası piyasalarda meydana gelen görece küçük ölçekli bir dalgalanma, ekonomimizde bir önceki yıla kıyasla enflasyonun iki puan yükselmesine ve büyüme hızının da iki puan düşmesine yol açmıştır. Bu durum Türkiye’nin reform sürecinde bir yavaşlamaya tahammülü olmadığını en açık kanıtıdır.

2007 yılında beklenen bütün siyasi gelişmelere rağmen ekonominin uzun vadeli gerekleri ile uyumlu bir politikanın izlenmesi gerektiği ortadadır. Türkiye’nin şimdiye kadar elde ettiği kazanımlarla yetinmesi mümkün değildir. Tam tersine, bu kazanımlar tam da ihtiyaç duyulan reformları gerçekleştirmek için uygun bir zemin sağlamaktadır. Ekonomik istikrar, bütçe açığının azaltılmasında elde edilen başarı, kamu borcu oranındaki düşüş, enflasyonla mücadele süreci, ve bu dönemde gerçekleştirilmiş olan reformlar sonucunda son beş yılda kişi başına milli gelirin iki kattan fazla artış göstermiş olması, ekonomik reformların siyasi ve sosyal maliyetlerini azaltan bir işlev görecektir. Devlet bütçesinin, alınacak önlemlerden zarar görecektir kesimlerin kayıplarını telafi edecek harcamalara imkân vermesi, reformların sosyal maliyetini azaltmak açısından önemlidir. Aksi halde tıkanmış olan büyüme süreci, gelecek yıllarda ekonomide ciddi sorunlar yaratabilecektir. Reformlar, yeni bir ekonomik kriz yaşanmasına imkân tanımadan yapılmalıdır. Dolayısıyla, 2007 yılının kayıp bir yıl olmasına izin verilmemeli, elde edilmiş olan kazanımlardan, gerekli reformların gerçekleştirilmesi için yararlanılmalıdır.

Ekonomik yapıdaki dönüşüm stratejisinin ana hatlarını, uzun vadede üretime, istihdama, ihracat potansiyeline olumlu katkılar sağlayacak yeni yatırımlar oluşturmalıdır.

Türkiye’nin AR-GE altyapısını güçlendirecek, teknoloji yoğunluklu alanlara ve ürünlere yönelik olacak, katma değeri yüksek yatırımlara öncelik vermesi gerekmektedir. Türkiye’nin ekonomik yapısında gerekli dönüşümü sağlayacak olan bu tür yatırımlardır. Yeni ileri teknolojilerin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Bu tür yatırımlarla, yenilikçilik için zemin hazırlanacak, beceri geliştirmek mümkün hale gelecek, verimlilik ve büyüme hızı artacaktır.

Son yıllarda TL'nin değer kazanmasının da etkisiyle, emek yoğun sektörlerde, Türkiye'nin düşük ücret ülkeleri ile rekabette giderek zorlanmaya başlamıştır. Diğer yandan, rekabetin ucuz ücret değil hızlı verimlilik artışlarına dayalı olduğu daha yüksek teknoloji ürünlerde ise, hem ihracat hızla arttırılabilmiş hem de yurtdışında istihdam yaratılabilmektedir. 1997-2005 arası dönemde, yüksek teknoloji kullanan sektörlerde düşük teknoloji kullanan sektörlerle kıyasla üretim iki kat, ihracat beş kat, istihdam ise neredeyse 10 kat artmıştır³³.

3.2.2. Sosyal Sürdürülebilirlik

Ülkemizde ekonomik sürdürülebilirlik önündeki başlıca engeller sosyal yapıdaki sorunlardan kaynaklanmaktadır. Eğitimden işgücü piyasasına, sosyal güvenlikten sosyal dışlanmaya, cinsiyet eşitliğinden bilgi toplumuna, bölgesel kalkınmadan gelir dağılımı ve yoksulluğa kadar çok geniş bir alanı kapsayan sosyal yapıdaki sorunlara, bu çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bu geniş alanda ilerleme kaydedilmesi için politika önceliklerinin belirlenmesi, kaynakların belirli noktalara yoğunlaştırılmasını ve bu alanlarda sağlanacak gelişmelerin, hem birbirleri hem de sosyal yapının diğer unsurları üzerinde olumlu etkilerde bulunmasını sağlayacaktır.

Sosyal reform alanlarının en başında, son zamanlarda sıkça tartışma konusu haline gelen, çağdaşlığın en önemli göstergesi ve belirleyicisi olan eğitim yer almalıdır. 2006 yılında gerçekleştirilen bir TÜSİAD çalışması³⁴, büyümenin temel dinamiklerinden biri olan eğitimle ilgili harcamaların, Türkiye'de büyümeyi desteklemediğini, hatta sınırladığını ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, salt eğitim harcamalarının artırılması yeterli değildir. Eğitim harcamalarında kalite ve akılcılık da önem taşımaktadır. Eğitimde bütçe, müfredat, eğitimci kalitesi, fiziki altyapı, teknoloji gibi konuların yanı sıra, sosyal gelişim açısından önemli başka konuların da üzerinde durulmalıdır. Kız çocukların eğitimin her kademesine eşit erişimini ve eğitime devam etmelerini sağlamak, okul öncesi eğitimi yaygınlaştırmak, zorunlu eğitimi 12 yıla çıkarmak, meslek okulu-istihdam ilişkisini etkin şekilde kurmak bunlardan birkaçıdır.

---

³³ TÜSİAD Ekonomik Araştırmalar Bölümü tarafından TÜİK verileriyle hesaplanmıştır.

³⁴ Şeref Saygılı, Cengiz Cibran, Zafer Ali Yavan (2006), Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme; Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar (TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No: 7), TÜSİAD Raporu

Üniversiteler evrensel normlarda bilgi üreten, rekabet gücünün artmaya ve yaratıcı insan gücünü yetiştirmeye odaklı, çağdaş kurumlar haline getirilmelidir. Yaşam-boyu eğitim konusunda toplumda bir farkındalık yaratılmalıdır.

Eğitim, ideolojik mücadele alanı değil, kalkınmanın stratejik bir faktörüdür.

İşsizlik Türkiye'nin en önemli sosyal yaralarından biridir. Türkiye ekonomisinde tarım dışı işsizlik oranının aşağı çekilebilmesi için yılda ortalama en az 550 bin kişilik yeni istihdam yaratılması gerekmektedir³⁵. Son yıllarda görülen işgücüne katılım eğilimindeki artış devam ettiği takdirde, bu rakamın bir milyona yaklaşması kaçınılmaz olabilecektir.

İşgücü piyasası ile ilgili iki temel sorun bulunmaktadır: Birincisi, mevcut yapıda bile istihdam olanakları nispeten artırılabilirken, işgücü piyasasındaki katılıklar, ücretler üzerindeki vergi ve prim yükleri bunu engellemektedir.

İkincisi, Türkiye ortalama %7'lik bir büyüme hızını ancak verimliliği ve katma değeri yüksek bir üretimle yakalayabilmektedir. Bu da vasıflı işgücüne olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Türkiye'de toplumsal yapının gelişimi için, toplumun yarısını oluşturan kadınların, eğitim, çalışma hayatı ve siyasette karar alma süreçlerine eşit katılımlarının önü özel bir çabayla açılmak zorundadır.

Kadınların siyasete katılımını asgari temsil eşiği olarak kabul edilen % 30'lara çıkarabilmek için, Türkiye'nin, en az on yıl süreyle, kota dahil çeşitli pozitif ayrımcılık politikalarını devreye sokmasına ihtiyaç vardır. Toplumda kadının rolü ve statüsü güçlendirilmelidir.

Türkiye'de toplumsal yapının gelişimi için bölgelerarası gelişme farklarının da en aza indirilmesi gerekmektedir. Bölgesel kalkınma için bugüne kadar uygulanan teşvik politikalarının başarı şansının olmadığı artık dünya çapında kanıtlanmıştır. Hatta merkezi hükümetin yüklü parasal yardımları üzerine kurulu bu tür politikaların bağımlılık yaratıp, bölgenin kendi kaynaklarının gelişimini engellediği ortaya çıkmıştır.

---

³⁵ Seyfettin Gürsel, Haluk Levent, Enver Taştı, Ayla Saygılı Erçevik, Pelin Tercan, Arzu Yörüköğlu (2002), Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik TÜSIAD Raporu

Bu konuda sadece kamusal bir yaklaşım yeterli değildir. Dünya örneklerinde olduğu gibi, özel sektörün ve STK'ların karar alma ve uygulama sürecine dahil edilmeleri rekabet gücüne büyük katkı yapacaktır. Gerek eğitim ve işgücü politikalarındaki değişimler, gerekse cinsler ve bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi Türkiye'deki bireysel gelir dağılımını uzun vadede olumlu yönde etkileyecektir

Ancak, bu, asgari ücretin vergi dışı bırakılması ve yoksullukla mücadele programları gibi kısa vadede alınması gereken önlemlerin ihmaline yol açmamalıdır.

3.2.3. Çevresel Sürdürülebilirlik

Uzun yıllar birçok ülkede uygulanan kalkınma politikalarında kalkınma, iktisadi büyümenin türevi olarak kabul edilmiştir. Ancak, sadece ekonomik büyümeyi öne çıkartan bu yaklaşımın sonuçları itibariyle artık çöktüğü tüm dünyada kabul edilmektedir. 1990'ların başından itibaren gerek birçok ülkede, gerekse çokuluslu kuruluşlarda yapılan çalışmalarda insan odaklı ve çevreyle dost bir kalkınma modeli benimsenmeye başlanmıştır. Son yıllarda bütün dünyayı tehdit etmeye başlayan çevre kirliliği ve doğal kaynakların azalmasına karşı alınması gereken önlemler, uluslararası platformlarda en fazla tartışılan konuların başında gelmektedir. Artık, her ülkenin başta gelen sorumluluklarından birisi; büyüme ve gelişmeyi "sürdürülebilir" ve ekolojik açıdan kabul edilebilir bir esasa dayandırmaktır. Sürdürülebilir büyüme ve gelişme "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağını tehlikeye düşürmeden, bugünün ihtiyaçlarını sağlayacak olan bir gelişme"dir. Çevre politikası, yatırım alanları, dış ticaret, yerel yönetimler, sanayileşme, bölgesel kalkınma ve tüketici hakları gibi çok çeşitli alanları ilgilendiren bir konudur. Çevre politikalarının sanayici açısından önemi ise ulusal ve uluslararası pazarlardaki rekabet gücüne etkisi ve çevreyle dost bir ekonomik kalkınmadır.

Son dönemde iklim değişikliğinin etkileri küresel ve yerel ölçekte hissedilmeye başlanmıştır ve bu etkilerin aratarak gelecek kuşakları tehdit etmesinden korkulmaktadır. İnsan etkinliklerinin iklim üzerindeki etkileri 1980li yıllarda dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamış ve bu alanda ortak çözüm önerileri bulmak adına Birleşmiş Milletler bünyesinde çalışmalar başlatılmıştır.

İklim değişikliği konusu, dünyada bulduğu önemi Türkiye’de bulamamış, bu alanda yapılan çalışmalar sınırlı kaldığı gibi, Türkiye, Birleşmiş Milletler çerçevesindeki sözleşme ve Kyoto Protokolü çalışmalarında da, ayrıntılı araştırmalar, kapsamlı çalışmalar ve çevre-sanayi dengesini gözetten planlarla yer alamamıştır.

1980li yıllarda bu alanda ortak çözüm önerileri bulmak adına yapılan çalışmalar sonucunda Rio’da Haziran 1992’de düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda (Dünya Zirvesi) Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi imzaya açılmıştır. 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesini Türkiye 24 Mayıs 2004 tarihinde 189. taraf olarak imzalamıştır. Türkiye OECD ülkesi olması nedeniyle, bu sözleşmede EK I ülkesi konumunda yer almıştır. Sözleşmenin, gelişmiş ülkelerin 2000 yılındaki sera gazı emisyonlarını 1990 yılı seviyesinde tutmak için yetersiz olduğu kabul edilerek, yükümlülüklerin daha sıkı hale getirilmesi ve yasal bağlayıcı bir belge olması amacıyla Kyoto Protokolü hazırlanmıştır. Protokole göre, Sözleşmenin Ek-I ülkeleri EK-B ülkeleri olarak tanımlanmakta ve Protokol kapsamında sınırlama getirilen altı sera gazı toplam emisyonlarını 2008-2012 döneminde 1990 yılı seviyesinin en az %5 altına indirmekle yükümlü kılınmaktadır. EK-1 dışı ülkelerin ise emisyonlarını indirme zorunluluğu olmayıp, gönüllülük esasına göre sera gazlarını azaltabilirler. Kyoto Protokolü 1997 yılında kabul edildiğinde Türkiye henüz BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine taraf olmadığı için Kyoto Protokolü kapsamında Türkiye’ye özgü herhangi bir sayısallaştırılmış salım sınırlaması veya azaltılması belirlenmemiştir. Bu nedenle Türkiye’nin adı Kyoto Protokolü Ek-B Listesinde yer almamaktadır. Dolayısıyla Sözleşme taraf olarak iyi niyetini belli eden Türkiye, Kyoto Protokolü’nü prensipte benimsemekte ancak tüm ülkelerin izlediği görüşmeler süreci sonucunda konumunu belirleyeceğini beyan etmektedir.

Kyoto Protokolü’nün lokomotifini olan Avrupa Birliği, üye ülkelerde sera gazları salımlarının 2008-2012 yıllarını kapsayan ilk yükümlülük döneminde 1990 yılına göre %8 azaltılmasını hedeflemektedir. AB ülkelerinde sanayileşme oranları farklılık göstermektedir. Bu nedenle, Kyoto Protokolü yükümlülükleri çerçevesinde AB, kendi içindeki ekonomik ve sosyal dengeleri korumak amacıyla "Burden Sharing" sistemi oluşturmuştur. Buna göre, 2008-2012 yılları arasında Almanya sera gazı emisyonlarını 1990 seviyesinin %21 altına çekerken, sanayisi gelişmekte olan Yunanistan %25 ve Portekiz % 27 arttırabilecektir.

2003 yılı itibariyle Türkiye'nin 3.3 tona eşdeğer kişi başı CO2 üretimi 11.1 ton olan OECD ortalamasının çok altındadır. Bununla birlikte, Türkiye, 1990-2004 yılları arasında %74 ile sera gazı emisyonlarının en hızlı arttığı ülkelerden birisidir.

AB'ye üyelik sürecinde çevre müktesebatının gereklerini yerine getirme yükümlülüğü altında olan Türkiye, AB ülkelerinin taraf olduğu Kyoto Protokolü'nü de uygulamak zorunda olacaktır. Ancak sanayileşme ve gelişmişlik süreci AB ortalamasının altında bulunan Türkiye'nin AB ülkelerinin hedefini yerine getirmesi sanayi ve ekonominin gelişimini riske atacaktır. AB'nin "Burden Sharing" sistemine dahil olmayan Türkiye, üyelik sürecinde, ekonomik gelişimi ve çevre-sanayi dengesi çerçevesinde, bu sisteme dahil olmanın koşullarını da müzakere etmelidir.

Plansız sanayileşme ve kentleşme sonucunda ortaya çıkan sera gazlarındaki artışa karşı Türkiye'nin, bir an önce, global, bölgesel ve ulusal gelişmeleri dikkate alan kapsamlı çalışmaları başlatması gerekmektedir. Bu çerçevede ulusal değil küresel bir sorun olan ve sınır tanımayan iklim değişikliği konusunda, Türkiye sanayi-çevre dengesini koruyacak etkin bir stratejiye ihtiyaç duymaktadır Türkiye'nin küresel iklim değişikliği için ulusal bir adaptasyon stratejisi ve bu stratejiyle uyumlu bir eylem planı hazırlaması gerekmektedir. Enerjinin tasarrufu ve verimli kullanımıyla ilgili etkinlikler ve çalışmalar, yeni ve yenilenebilir enerji teknolojileriyle birlikte, Türkiye'nin yararlanabileceği politika araçlarının ve teknolojik olanakların başında gelmektedir. Enerji tasarrufu çalışmaları, Türkiye'de bütün sektörlerde % 25'in üzerinde enerji tasarrufu potansiyeli bulunduğunu göstermektedir.

Küresel ısınmanın ekonomik etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Dünya Bankası'nın eski baş ekonomisti, İngiltere hükümetinin danışmanı Sir Nicholas Stern, 2006 yılının Ekim ayında küresel ısınma ve iklim değişikliğinin risklerini ve ekonomik etkilerini içeren bir rapor hazırlamıştır. ABD başta olmak üzere, Kyoto Protokolü'ne uymayan Çin, Hindistan gibi milyarlık nüfuslarıyla hızla büyüyen ülkelerin atmosferi bu hızla kirletmeye devam etmeleri halinde olacaklara dikkat çeken Stern, 1930'dakilere benzer "buhran" uyarısında bulunmuştur. Stern Raporunda, iklim değişikliğiyle mücadelenin maliyetinin, küresel ısınmanın vereceği zararın çok altında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, iklim değişikliğine karşı dünya ekonomisinin %1'i seferber edilirse sera gazı etkilerinin düşürülmesine yönelik önlemler alınabilecek ve küresel felaketler önlenebilecektir. Ancak önlem alınmadığı takdir-

de, dünya ekonomisinin ortalama olarak her sene %5 küçülebileceği ve eğer daha geniş etkileri düşünülürse bu oranın %20'lere kadar çıkabileceği uyarısında bulunulmaktadır. Küresel ısınma bütün ülkeleri tehdit etmektedir ancak, sanayileşme oranı düşük olan fakir ülkelerin geri dönüşü olmayan bir şekilde ilk etapta etkilenecekleri tahmin edilmektedir.

3.3. Üretim Yapılarındaki Dönüşümün Temel Mekanizmaları

Küresel koşulların gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabeti giderek daha fazla artırdığı ve karmaşık hale getirdiği göz önüne alınmalıdır. Küresel ekonominin kuralları, rekabet ortamının güçlendirilmesini ve yatırım ortamının iyileştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Diğer gelişmekte olan ülkelerin de benzer bir yaklaşım sergilediği göz önüne alındığında, bu alanlarda zaman kaybedilmeden mesafe kaydedilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, cari açık, işsizlik, bütçe, vs. mevcut sorun alanlarının neredeyse tümünü yatay kesmesi nedeniyle kayıtdışı ekonomi ile mücadele ve bölgesel kalkınma konularına ilişkin stratejiler öncelikli gündem maddeleri olmalıdır. 2007-2013 yıllarını kapsayan dokuzuncu kalkınma planında da altı çizilen ve öncelikli gelişme eksenini belirleyen bu politikalara azami ölçüde bağlı kalınması büyük önem taşımaktadır.

Ekonomik yapıdaki değişim, özellikle düşük teknoloji bazı sektörlerdeki işyerlerinin kapanmasına ve bu işyerlerinde çalışanların işlerini kaybetmelerine yol açacaktır. Bu kesimler için yeni iş sahalarının açılması ve iş olanaklarının yaratılması için öncelikle, mesleki eğitim, yeni finansman modelleri, cluster politikaları gibi önlemler hızla ve etkin olarak devreye sokulmalıdır. Ekonomik yapıdaki değişim nedeniyle kayba uğrayacak kesimler için geliştirilecek olan destek mekanizmalarında, kayıtdışı ekonomi ile mücadele ve bölgesel kalkınma öncelikli gündem maddeleri olmalıdır.

Türkiye'nin ekonomik yapıda dönüşümü sağlayabilmesi için, başlıca öncelikler, yatırım ortamını iyileştirmek, işgücü piyasalarındaki katılıkları ortadan kaldırmak, ürün piyasalarındaki rekabeti geliştirme, altyapıyı iyileştirmek, finansal piyasaları derinleştirmek, diğer sektörlere girdi sağlayıcı sektörler olan bankacılık, enerji, ulaştırma gibi alanlardaki özelleştirmeleri hızla tamamlamak ve kayıtdışı ekonomi ile kapsamlı bir mücadele yürütmektir.

Bu çerçevede uygulanacak programın ana hatları şöyledir:

1. İstihdam üzerindeki maliyetler azaltılmalı, sosyal taraflar bir araya gelerek ücret belirleme süreçleri yeniden gözden geçirilmelidir.
2. Çalışma hayatını düzenleyen yasalar, iş hayatının gereklerine cevap verecek şekilde yeniden ele alınmalıdır.
3. Enerji, ulaştırma ve telekomünikasyon sektörlerinde liberalizasyon süreci hızlandırılmalı, bu sektörler adil rekabet koşulları sağlanarak özel sektöre tam açılmalı ve piyasa ekonomisi işler hale getirilmeli, bu sayede girdi maliyetlerinin dünya fiyatlarına gerilemesi sağlanmalıdır.
4. Buldozer tipi bir operasyon ile yatırımların ve üretimin önündeki idari ve teknik engeller temizlenmelidir.
5. Ekonomik yapıdaki dönüşüme imkân sağlarken piyasada rekabet koşullarını bozmayacak, uluslararası standartlarda bir devlet yardımları sistemi oluşturulmalıdır.
6. Vergi sistemi basitleştirilmeli ve oran indirimine gidilmeli, vergi denetim ve tahsilâtının etkinliği artırılmalıdır.
7. Türk ticaret hayatını daha şeffaf ve güvenilir hale getirerek şirketleşme ve kurumsallaşmayı ve sermaye birikimini teşvik edecek olan Yeni Türk Ticaret Kanunu bir an önce yasalaşmalıdır.
8. Kamu bankalarının bir an önce özelleştirilmesi sağlanmalı, BASEL II'nin 1 Ocak 2008'de uygulanmasının teminen geçiş hazırlıkları hızlandırılmalıdır.
9. Fon yaratıcı ve risk dağıtıcı ürünlerin işlem gördüğü pazarlar oluşturulmalı, bu ürünlerin kullanımının yaygınlaştırılması özendirici mekanizmalar geliştirilmeli, KOBİ'lere dönük bölgesel piyasalar oluşturulmalıdır.
10. Kayıtdışı ile etkin bir mücadele başlatılarak iş ortamının uluslararası iş yapma kurallarına göre çalışması sağlanmalıdır.

11. KOBİ'ler için büyük sanayi ve yan sanayi entegrasyonunu hedefleyen yeni bir strateji tasarlanmalıdır.
12. Bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyen, bölgelerin cazibesini topyekun yükseltilmesi üzerine kurulu bir bölgesel kalkınma politikası benimsenmelidir.

3.3.1. Ürün Piyasalarında Rekabetin Önünün Açılması³⁶

Rekabeti kısıtlayan ve özel sektörde yönetişimi olumsuz etkileyen ekonomi genelindeki ürün piyasası düzenlemeleri teknolojik yakalama sürecini aksatarak verimlilik artışını olumsuz etkilemektedir. Bu çerçevede, teknolojik sınırdan uzak olan ülkelerde, rekabeti bozucu düzenlemelerin uzun dönem maliyeti ağır olmaktadır.

1980'lerden bu yana kamu mülkiyetinden vazgeçilmesi ekonomik düzenlemelerin temelini oluşturmuştur. Son yirmi yılda yapılan ürün piyasası düzenlemelerinde, özelleştirme süreci, bu süreçle birlikte piyasaların liberalizasyonu ve doğal tekel özelliği olan ağ sanayilerinde rekabeti teşvik edecek ve hakim durumun kötüye kullanımını engelleyecek düzenlemeler ağırlık taşımıştır. Ekonomik işletmelerde özel sektör sahipliği, kamu sahipliğine oranla üretimde verimlilik artışı sağlayacağı ve doğrudan denetim yerine daha mesafeli bir düzenleme anlayışının, ağ sanayilerinde, düzenlemelerin başarı şansını arttıracığı düşüncesi, özelleştirme sürecine hız verilmiştir.

Ürün piyasası düzenlemeleri 3 başlık altında toplanmaktadır:

1. Devlet Kontrolü
2. Girişimciliğin önündeki engeller
3. Dış ticaret ve uluslararası yatırımların önündeki engeller

OECD ülkeleri arasında ürün piyasası düzenlemelerinin en ağır olduğu ikinci ülke Türkiye'dir. Bu durum ise ağırlıklı olarak girişimciliğin önündeki engellerin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

---

³⁶ Ümit İzmen, Alpay Filiztekin, Kamil Yılmaz (2005), *Türkiye'de Büyüme Perspektifleri: Makroekonomik Çerçeve/Dinamikleri Stratejisi - TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:1, TÜSİAD Raporu*

3.3.1.1. Devlet Kontrolü

Araştırmalarda ürün piyasalarında yapılan düzenlemelerin özellikle de özel teşebüsün faaliyet gösterebileceği ancak devletin faaliyet gösterdiği alanların ekonomiye negatif etkileri büyük olduğu gösterilmiştir. OECD tarafından 2003 yılında yenilenen Ürün Piyasaları Düzenlemeleri araştırmasında Polonya, Macaristan ve İtalya'nın ardından Türkiye en yüksek Devlet Kontrolü oranına sahip dördüncü ülke olarak yer almaktadır. Yunanistan'ın 1998 senesinde Devlet Kontrolü oranı bizden yüksek olmasına rağmen 2003 senesinde bu oranı Türkiye'den daha alt seviyelere çekmeye başarmıştır. Elektrik üretiminde olduğu gibi henüz özelleştirilmenin tamamlanmamış olması veya bazı sektörlerde olduğu gibi asimetrik devlet yardımı yapılması piyasanın rekabetçi gücünü azaltarak düşük üretime sebep olmaktadır. Özelleştirmeler en kısa zamanda tamamlanmalı ve devlet teşvikleri AB sürecine uyumlu olarak, belirli bir firmaya veya sektöre değil kalkınma hedefleri doğrultusunda ARGE veya KOBİ vb.lerine verilen teşvik türü olan Yatay Teşvik ile sınırlı tutulmalıdır.

Özel imtiyaza sahip kamu şirketlerinin imtiyazları kaldırılarak, özel teşebüslerin adil rekabet koşullarında çalışmasının yolunun açılması, ekonomide etkinliği artıracaktır.

3.3.1.2. Girişimciliğin Önündeki Engeller

Türkiye OECD ülkeleri içinde girişimciliğe destek konusunda en kötü performans gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda şirketlerin kayıt tescil, işleme ve kapama işlemlerinin kolaylaştırılması ve maliyetlerinin düşürülmesi piyasa giren şirket oranını arttıracak ve böylece rekabeti ve yeni yatırımları destekleyici bir unsur oluşturacaktır. Özellikle de Türkiye gibi teknoloji liderinden uzak olan ülkelerde yeni şirket kuruluşlarının teşvik edilmesi önemlidir. Yeni şirket kuruluşlarının uzun zaman alması ve parasal maliyetinin yüksekliği, bu yüke girmek istemeyen şirketlerin daha kuruluş aşamasında kayıtdışına çıkmasına da sebep olmaktadır. Bu nedenle, şirket kuruluşunun kolaylaştırılması, kayıtdışılığı da azaltan bir faktördür.

Türkiye'de şirketlerin işe giriş ve çıkış engellerinin, iş yapmanın önündeki idari ve teknik engellerin kaldırması tüm sektörlerde yatırım ortamını düzeltecek, verimliliği ve ekonominin dinamik esnekliğini arttıracak çok önemli bir adımdır.

3.3.1.3. Dış Ticaret ve Uluslararası Yatırımların Önündeki Engeller

OECD'nin yapmış olduğu Ürün Piyasaları Düzenlemesi araştırmasında Türkiye'nin en çok yol kat etmiş olduğu konu Gümrük Birliği'nin bir sonucu olarak dış ticaret ve uluslararası yatırımların önündeki engellerdir. Türkiye ticaret sınırlamaları konusunda çok yol kat etmiş olmasına rağmen diğer OECD ülkelerinin de Yabancı Yatırımları çekebilmek için yoğun düzenlemelere gitmiş olması sebebi ile halen Polonya ve Meksika'nın ardından sondan 3. sırada yer almaktadır.

Ürün piyasalarında rekabeti destekleyici bir diğer unsur olan Rekabet Kurulu rekabetin desteklenmesi ve antitröst yasalarının uygulanması konusunda yoğun faaliyetler yürütüyor olmasına rağmen kurulun kurumsal yapısının geliştirilmesi, özelleştirmeler ve devlet teşviklerinin takibinin arttırılması ve rekabet konusundaki yasal uygulamaların netleştirilmesi ile elde edilen sonuçlardaki verimlilik artacaktır.

Türkiye için ürün piyasası düzenlemeleri içinde en sorunlu alanlardan bir tanesi de, enerji, ulaştırma, perakende gibi sektörlerdeki sektör spesifik düzenlemelerdir.

Bu sektörler arasında, kamu kontrolünün ağırlıklı olarak hissedildiği enerji ve ulaştırma sektöründe, özelleştirmelerin ve sektörün liberalizasyonunun bir an önce tamamlanması gerekmektedir. Enerji sektöründe dağıtım ve üretim özelleştirmelerinin hızla tamamlanarak, sektörün liberalizasyonunu hızla gerçekleştirmek üzere, özel sektör girişimcilerinin de ihtiyaçlarına cevap verecek ve konunun taraflarının mutabakatını alan bir stratejinin benimsenerek titizlikle uygulanması gerekmektedir. Bu anlayış hayata geçirilmediği takdirde, Türkiye, yatırım ortamını iyileştirmek bir yana, çok yakın gelecekte enerji sıkıntısı ile başbaşa kalacaktır.

Ulaştırma sektöründe de liman özelleştirmelerinin tamamlanması, demiryolu yapımı ve işletilmesinin önünün açılması gerekmektedir.

Sektör spesifik alanlardan bir tanesi de perakende sektörüdür. Tüm dünyada, bu sektöre dönük düzenlemelerin azaltılmasının gündemde olduğu bir zamanda, kayıtdışı ekonomi ile mücadele ve tüketici hakları açısından da son derece önemli kazanımları içeren organize perakende sektörünün gelişimini engelleyecek düzenlemelerin gözden geçirilmesi, büyük bir gelişme potansiyelini barındıran sektörü sınırlamaktadır.

3.3.2. Finansal Piyasaların Derinleştirilmesi

Mali sistemin, uzun yıllar boyunca kamu açıklarını kapatmak amacıyla kullanılması, politik ve ekonomik istikrarsızlıklar reel sektörün finansman maliyetini olumsuz etkilemiş, şirketlerin uzun vadeli finansman yaratma şansını kısıtlamıştır. Bununla birlikte; artan üretim, zorlaşan rekabet koşulları, tüketici beklentilerindeki değişim gibi etkenler, reel sektörün finansman ihtiyaçlarının çeşitlenmesini ve derinleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Şirket bilançolarının maruz kaldığı piyasa risklerinin yönetilmesi gerekliliği de göz önüne alındığında, reel sektörün kullanması gereken ürün çeşitliliği artmalıdır.

Geçmiş yıllarda yaşanan olumsuz makroekonomik koşulların sonucu olarak istikrarsız bir ekonomik ortamda yürütülen bankacılık faaliyetleri, bilanço büyüklüklerinin arzu edilen noktaya ulaşmasını engellemiştir. 2001 yılından itibaren uygulanmaya başlayan programla birlikte, ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Yeniden yapılandırmanın ve makroekonomik istikrarın sağlanmasının olumlu etkileri 2002 yılından itibaren etkisini göstermektedir. Serbest kur ve enflasyon hedeflemesi politikası finansal fiyatlarda istikrar sağlamış, Merkez Bankasının bağımsızlığı ve enflasyonla mücadelede odaklanması, sıkı maliye politikası ve yüksek faiz dışı fazla hedeflerine düzenli olarak ulaşılması ekonomik birimlerin beklentilerini ve makro dengeleri olumlu etkilemiştir. Dünya genelindeki olumlu koşulların da etkisiyle artan ekonomik istikrar, bankacılık kesimi başta olmak üzere finans piyasalarının olumlu etkilemiş, para ve sermaye piyasalarının gelişimini desteklemiştir.

Son 5 yıllık süreçte risk yönetiminin geliştirilmesi ve kurumsallaşması yönünde önemli mesafeler alınmıştır. Bankacılık sisteminde yeniden yapılandırma çalışmalarının ardından, sektörün düzenleme ve denetim sistemi iyileştirilmiş, risk alma ve yönetme süreci değiştirilmiştir. Kurumsal altyapının güçlendirilmesi yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler yürürlüğe konmuştur. 2000 yılında faaliyete başlayan BDDK tarafından yapılan düzenlemeler ile bankacılık mevzuatı uluslararası düzenlemelere, tavsiyelere ve özellikle AB direktiflerine önemli ölçüde yaklaştırılmıştır. Banka bilançolarında şeffaflığın artırılması, uluslararası muhasebe standartlarına uyum, banka mali bünyelerinin güçlendirilmesinin yanı sıra risk tanımı ve yönetim yapısında da uluslararası uygulamalar dikkate alınarak düzenlemeler yapılmıştır. Uluslararası Para Fonu ile gerçekleştirilen anlaşmalarda oluşturulan hedeflere sadık kalınma-

sı da, bu süreci desteklemiş ve sektörün yurt dışı finansal piyasalarla entegrasyonunun geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

Büyük maliyetlerle gerçekleştirilen yeniden yapılandırma programı çerçevesinde elde edilen olumlu sonuçlara rağmen, Türkiye’de finansal sisteminin geldiği nokta şirketlerin yeniden yapılanmasını finanse etmek açısından yeterli değildir.

AB-15 ülkelerinin bankacılık sistemleri ile karşılaştırıldığında, Türk bankacılık sisteminin bütün göstergeler itibarıyla henüz küçük bir ölçüğe sahip olduğu görülmektedir. Şube ve personel sayısı gibi, hizmet kapasitesini doğrudan etkileyen göstergelerde Türk bankacılık sistemi geridedir. Toplam aktiflerin, kredi ve mevduat stoklarının hem mutlak büyüklükleri, hem kişi başına büyüklükleri, AB-15 ülkelerine kıyasla son derece düşüktür. Benzer şekilde bu büyüklüklerin milli gelire oranları incelendiğinde, yine AB-15 ülkelerinin oldukça gerisinde olduğu görülmektedir.

- **Ekonomide kayıtdışı faaliyetlerin çokluğu ve kredi kullanıcıların mali tablolarının yetersizliği önemli bir sorun oluşturmaktadır.**
- **Gözetim ve denetim etkinliğinin artırılması gerekmektedir.**
- **Yasal yükümlülükler aracılık maliyetlerini olumsuz etkilemektedir.**
- **Risk yönetimi sistemlerinin etkinliğinin artırılması gerekmektedir.**

3.3.2.1. Finansal Piyasalardaki Öncelikler

Küresel piyasalarda rekabet etmek zorunda kalan şirketlerin bu yeni duruma uyum sağlayabilmesi için, finansmana erişim koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir.

İlk olarak, kısa dönemde reel sektörün borçlanma senetleri çıkarabilmesini sağlayan teşvik mekanizmaları veya vergi avantajları getirilmelidir. Aksi halde, düşük likidite risk primini artırmakta, bu da özel kesimin borçlanma imkânlarını sınırlamak-

tadır. Özel sektör borçlanma senetlerindeki ilave risk primi, vergi avantajlarıyla dengelenmediği sürece, ikincil piyasanın gelişmesi mümkün olmayacaktır. Ayrıca finansal piyasaların küreselleşmesiyle birlikte artan piyasa risklerinin kontrol altına alınmasını sağlayan türev ürünlerinin kullanımı yaygınlaştırılmalı ve bu ürünleri kullanımını teşvik edici düzenlemeler getirilmelidir.

Finansal piyasalarda gelişme istenilen boyutlarda olmadığı durumda, özel kesimi yurt dışı finansal piyasalara yönelmek durumunda kalmakta, bu da, reel sektör bilançolarında dış borç kaleminin giderel büyümesine yol açmaktadır.

Özellikle ülkemizde bankaların kendi lehlerine aldıkları tüm paralar üzerinden hesapladıkları BSMV büyük oranla müşterilere yansıtılmakta olup, bankaların kendi portföylerinden elde ettikleri karlar üzerinden ödenen BSMV ise bankaların kaynak maliyetini yükseltmektedir. Bankaların girdileri nedeniyle yükledikleri KDV'nin mahsup imkanı olmaması da göz önüne alındığında BSMV'nin kademeli olarak indirilmesi, Türk bankacılık sektörünün uluslararası finans piyasaları karşısındaki rekabet gücünü arttırarak finans piyasalarının gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu sayede finans sektörünün aracılık işlevini daha etkin yerine getirmesi ve dolayısı ile reel sektöre daha fazla kaynak sağlanması mümkün olabilecek ve yüksek aracılık maliyetleri nedeniyle yurt dışı finansal piyasalardan yapılan işlemlerin yurtiçi piyasalara yönelmesi hızlanacaktır.

SPK'nın vizyonu, mevcut durumun düzenlenmesinin yanı sıra Türk Sermaye Piyasalarının derinleşmesi ve çeşitlendirilmesi olmalıdır. SPK, prosedürlerin basit ve hızlı olmasını sağlamalı ve mevzuatları genel çerçevede esnek olacak şekilde düzenlemelidir.

Bankacılık, Türk finans sektörünün en önemli fon arzı yaratan kesimi olduğu için reel sektör açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu yüzden bankacılık kesiminde yaşanan herhangi bir yapısal değişim, reel sektörü doğrudan etkilemekte ve ekonominin geneline yayılmaktadır.

Reel sektör bankacılık ilişkilerini yeni bir düzeye çıkaracak düzenlemeler BASEL II uygulamalarıdır. Bilindiği gibi, BASEL standartları, 2008 yılı başından itibaren uygulamaya konacaktır. Yeni uygulama, bankaların daha esnek risk ölçüm yöntemle-

rine başvurularını sağlarken piyasa ve kredi risklerinin yanında operasyonel risklerin de sermaye yeterliliğine dahil edilmesi mecburiyetini getirmiştir. Kredi riskinin hesaplamasında da özellikle Türkiye gibi OECD ülkesi ama düşük dereceli ülkeleri etkileyebilecek önemli değişiklikler getirmektedir. Yeni düzenleme Türk Bankacılık sisteminde faaliyet gösteren bankalar açısından ilave sermaye gereksinimi doğurmaktadır. Bankaların yüksek dereceye sahip firmalara fon kullandırmayı tercih edecek olması nedeniyle mevzuattaki bu değişiklik kredi sürecinin diğer ucundaki reel sektör firmalarını da yakından ilgilendirmektedir.

Yeni oluşacak kredilendirme sürecinde risk bazlı kredi fiyatlama sistemine geçilecektir. Bu da, düşük dereceli kuruluşlar için ek maliyet anlamına gelmektedir. Türkiye’de, az sayıda firmanın bağımsız kuruluşlar tarafından derecelendirildiği bilinmektedir. Bu nedenle reel sektör yeniden yapılanma çalışmalarını hızlandırmalıdır. Risk bazlı fiyatlamanın bankacılık sektöründe yaygınlaşmasıyla birlikte, reel sektör kurumlarının yönetim sistemlerini derinleştirmeleri gerekecektir. Yeni uygulamalar çerçevesinde tarafların beraberce hareket etmesi, öngörülen temel sorunların aşılmasında etkili olacak ve bankacık reel sektör ilişkisinin büyümeyi destekler nitelikte kesintisiz devam etmesini sağlayacaktır. Bu sürece kamu otoritelerinin de vergi ve diğer mevzuatlarda yapacakları düzenlemeler ile önemli katkılar sağlaması gerekmektedir.

BASEL II’nin yaratacağı ortamda ilk aşamada reel sektöre aktarılacak kaynaklarda bir daralma öngörülse de orta vadede sermaye kullanımının etkinleşmesine ve verimlilik artışına yol açması beklenmektedir.

Reel sektörün içerisinde en ciddi finansman sıkıntısını KOBİ’ler yaşamaktadır. Bu şirketlerin, işletmenin etkin pazarlama, nakit yönetimi, e-ticaret gibi çeşitli fonksiyonlarında yetersiz olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda söz konusu şirketlerin kalkınma yolunda önemli katkıları olması beklenmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak bankaların yenilik (inovasyon) yaratabilecek şirket yapılarına ve üretim süreçlerindeki belirsizliklere uygun finansman modelleri üzerinde durmaları gerekmektedir. Bu konuda “risk sermayesi” en iyi alternatif finansman stratejisi olarak önerilmektedir. Yurt dışı tecrübeler risk sermayesinin geleneksel kredilendirme sürecine oranla küçük firmalarca daha çok tercih edildiğini ve sonuçların daha etkin olduğunu göstermektedir.

Risk sermayesi fonları, yeni kuruluş dönemlerinde; ürün geliştirme, araştırma-geliştirme faaliyetleri ve ürünlerin pazarlama etkinliklerinin geliştirilmesi amacıyla kullanılabilir. Kuruluş sonrası dönemlerde ise, işletmenin kapasite artırımı, yeni pazar bulma gibi büyüme hedefli girişimlerinin kaynak ihtiyacı karşılanmalıdır. Gelişme potansiyeli yüksek, yeni teknolojileri kullanmada son derece esnek olan firmaların ve projelerin bulunması ve risk sermayesi yöntemi ile desteklenmesi sonucu KOBİ'lerin sermaye piyasalarından yararlanması sağlanmalıdır.

Ülkemizde KOBİ'lere yönelik yapılan finansal destek, ağırlıklı olarak kamu bankaları yoluyla sağlanmıştır. TSKB ve Halk Bankası'nın KOBİ'lere yönelik sübvans edilmiş kredileri günümüzde etkinliğini yitirmiştir. Bu nedenle KOBİ'lere yönelik ihtisas bankacılığı geliştirilmelidir. Halk Bankasının gerçek anlamda bir KOBİ bankası olarak yeniden yapılandırılması sağlanmalıdır. Bu amaca ulaşmak için özelleştirilme söz konusu olabileceği gibi, Halk Bankası kredilerinin başka bankalar aracılığı ile kullanılmasını seçenekleri de tartışılmalıdır.

3.3.2.2. Şirketlerin Yönetim Yapısı Açısından Öncelikler

Diğer yandan, şirketlerin yönetim yapısı da, finansal piyasaların gelişimi açısından bazı kısıtlar getirmektedir. Bu kısıtlamaların nasıl kaldırılacağına ilişkin öneriler Şirket Yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.3.3. İşgücü Piyasalarındaki Katılıkların Giderilmesi

Türkiye'de 2005 yılında brüt aylık asgari ücret 364 € ile Polonya (183€), Slovakya (167€), Estonya (159€), Bulgaristan (120€), Romanya (69€) gibi OECD ülkelerine kıyasla yüksektir. Asgari ücretli çalışanın işveren üzerindeki yükü, formal sektördeki ortalama ücretin yüzdesi olarak değerlendirildiğinde ise tüm OECD ülkeleri arasında Avustralya'dan sonra en yüksek ikinci sıradadır³⁷. Bölgeler ve sektörler arasındaki verimlilik farklılıkları dikkate alındığında, ücret seviyesi, bazı durumlarda daha da yükselmektedir. Yüksek işgücü maliyetlerinin düşürülmesinin istihdama yapacağı katkı da dikkate alınarak işgücü üzerindeki prim ve vergi yükü azaltılmalıdır.

---

³⁷ Gönenç, Rauf, Willi Leibfritz ve Gökban Yılmaz, (2007), "Enhancing Turkey's Growth Prospects by Improving Formal Sector Business Conditions" OECD Economics Department, Working Papers, No: 542

Uygulanmakta olan makro politikaların istihdam olanaklarını daha ileri götürebilmesi için işgücü piyasası mikro reformlarla desteklenmeli; işgücü piyasasındaki katılıkların ortadan kaldırılması suretiyle ekonominin istihdam yaratma kapasitesi ve istihdam kalitesi artırılmalıdır.

Bu çerçevede, işgücü maliyetleri üzerindeki vergi ve prim yükü, ücret belirleme mekanizmaları, iş arama süreçleri ve vasıf uyumu başta olmak üzere, işgücü piyasasına yönelik yapısal düzenlemelere hız verilmesi gerekmektedir³⁸.

3.3.4. İş ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesi

Türkiye'nin son yıllarda yakaladığı büyüme hızının sürdürülebilmesi için yapısal dönüşümü destekleyecek en önemli reform alanı iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesidir.

Küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, öz kaynakları büyüme için gerekli olan yatırımların finansmanı için yeterli olmayan gelişmekte olan ülkelere sağlıklı bir finansman imkanı sağlamaktadır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Ancak yapılan bütün çalışmalara rağmen, Türkiye son iki yıla kadar, potansiyelinin çok altında yabancı yatırım çekebilmiştir.

Türkiye, yapılan bütün çalışmalara rağmen, rekabet içerisinde bulunduğu diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla belirgin bir üstünlük sağlayamamıştır.

Yurtiçi tasarruflarının imkan tanıdığı bir rakamın üzerinde yatırım yapabilmek ve büyüme hızını daha artırabilmek, Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusunda son iki senede göstermiş olduğu performansın devamına bağlı olacaktır. Uluslararası rekabetin daha da arttığı bir ortamda, Türkiye'nin geçmiş yıl performansını koruyabilmesi kolay olmayacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin reform ivmesinin düşmesine rağmen, birçok başka gelişmekte olan ülkede, iddialı reform programları uygulanmakta olduğu göz önüne alınmalıdır.

Yatırım ortamının iyileştirilmesi bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmeli, ekonomik ve siyasi istikrar, hukuk sistemi, işleyen piyasa ekonomisi ve adil rekabet ortamı ile yatırımcılara sunulan teşvikler bir bütün olarak dikkate alınmalıdır.

---

³⁸ İşgücü piyasasının yapısal katılıklarının giderilmesi için öneriler, "İşgücü Piyasası/İstihdam" bölümünde ele alınmıştır.

Türkiye'nin 2005 yılında AB ile müzakerelere başlamış olması, 2001 krizi ertesinde uygulamaya koyduğu ekonomik reformlar ve makroekonomik istikrar, siyasi istikrarla birlikte, iş ve yatırım ortamının iyileşmesine katkıda bulunmuştur. Son 5 yıldır sağlanan siyasi ve ekonomik istikrar, sağlıklı bir yatırım ortamı için temel unsurları oluştursa da, bu alanda rakip ülkelerin benimsemiş oldukları kesintisiz reform süreci, Türkiye'nin de yeni ve farklılaştırılmış politikaları uygulamaya koymasını gerektirmektedir.

Yatırım ortamının önündeki idari ve teknik engeller, yeni yatırımları ve istihdam yaratılmasını engellemekle kalmaz, kayıtdışını besler ve yolsuzluklarla mücadeleyi zorlaştırır. Çoğu kez ülkeler, yoksullukla mücadele ve vatandaşlarına daha uygun koşullarda özel ve kamu hizmeti götürebilmek için ekonomiye çeşitli düzenlemelerle müdahale yolunu seçmişlerdir. Ancak, bu girişimler beklenenin tam tersi sonuç vermiş, çoğu kez, aşırı düzenleme ve düzenlemenin yol açtığı gecikmeler, aşırı işlem maliyeti, yetki karmaşası, ekonomik aktiviteleri kayıtdışına zorlarken, toplumun en muhtaç kesimlerini korumakta da başarısız kalmıştır. Dünya Bankası'nın Doing Business başlıklı çalışması bu durumu gözler önüne sermektedir³⁹. Bu çalışmanın verilerinden hareketle, büyüme performansı ve iş ortamının elverişliliği arasındaki ilişki analiz edildiğinde, iş ortamı elverişli olan ülkelerin aynı zamanda, kişi başına gelir seviyelerinin de yüksek olduğu görülmektedir.

İş ortamı ve gelir seviyesi arasındaki ilişkiye bakıldığında, Türkiye'nin yatırım ortamı, gelir seviyesinin işaret ettiği düzeyin çok altında çıkmaktadır. Bu tespit de, Türkiye'nin, gelir düzeyini artırmak için başta iş ortamı olmak üzere, kurumsal yapının iyileştirilmesine önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu sebeple yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında şirketlerimizin de yönetim ve iş yapma anlayışlarını uluslararası standartlar çerçevesinde yapılandırmaları gerekmektedir. Global ekonominin aktörleri haline gelen ve her türlü kapasitede yabancı ortaklıklar tesis edebilen büyük şirketlerimiz bir yana, ülkemizde faaliyet gösteren şirketlerin % 99'u KOBİ vasfında olan işletmelerdir. Bu işletmelerimizin dünya pazarlarında yer bulabilmesi ve yabancı finansman çekebilmesi için bir takım zorunlu yapılanmaları tamamlaması gerekmektedir. Şirketlerimizin hem uluslararası gelişmelere uyum sağlamak hem de Avrupa Birliğine uyum sürecinde üzer-

---

³⁹ World Bank (2006), *Doing Business Indicators*

lerine düşen görevleri yerine getirebilmek için, teknolojik altyapılarını güçlendirmeleri, üstün kalite standartlarını hedeflemeleri, kurumsallaşmalarını tamamlamaları, yönetimin kültürlerini geliştirerek şeffaf, hesap verebilir, adil ve azınlık haklarına saygılı bir yönetim anlayışı benimsemeleri gerekmektedir.

Kamu ve özel sektör arasında yakın ve etkin bir işbirliği oluşturan YOİKK, Türkiye'nin yatırım ortamını iyileştirmek için ihtiyaç duyduğu sürdürülebilir reform hedefini gerçekleştirmeye uygun bir yapıdır. Ancak bu yapının etkin bir şekilde çalışabilmesi için hem özel sektöre hem de kamu kesimine çok önemli görevler düşmektedir.

Ekonomideki yapısal reform sürecinin mikro reformlarla desteklenmesinde TÜSİAD'ın da etkin olarak katılım sağladığı Hazine Müsteşarlığı bünyesinde faaliyetlerini yürüten Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir.

YOİKK'in temel işlevi, Türkiye'deki yatırımlarla ilgili düzenlemeleri rasyonel hale getirmek, yatırım ortamının rekabet gücünü arttıracak gerekli düzenlemeleri tespit ederek politika önerileri geliştirmek ve işletme dönemi de dahil olmak üzere yatırımın her safhasında, ulusal ve uluslararası yatırımcıların karşılaştığı idari engellere çözüm üretmektir. YOİKK, yatırım ortamını doğrudan ilgilendiren; Şirket Kuruluşu, İstihdam, Sektörel Lisanslar, Yatırım Yeri, Vergi ve Teşvikler, Dış Ticaret ve Gümrükler, Yatırım Promosyonu, Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları, Doğrudan Yabancı Yatırım Mevzuatı ve Kurumsal Yönetim konularında görevli Teknik Komiteler aracılığıyla yatırım ortamını iyileştirmeye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

2002 Mart ayından itibaren fiilen aktif hale gelen YOİKK ve Teknik Komitelerin çalışmaları neticesinde çok önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. 2005 yılının Mayıs ayında YOİKK kararları ile Teknik Komitelerin çalışmalarına ivme kazandırmak, yapılacak olan çalışmaları takip ve koordine etmek üzere Hazine Müsteşarlığı başkanlığında YOİKK Yönlendirme Komitesi kurulmuştur.

Ancak bu çalışmalarda zaman içerisinde ilerleme kaydedilemediği olmuştur. Reform süreci sürdürülebilir olamamıştır. Bazı dönemlerde siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle teknik komiteler nezdinde yaşanan somut gelişmeler çok sınırlı düzeyde kal-

mış; Kurul, teknik düzeyde yürütülemez hale gelmiştir. Bilindiği gibi yatırım ortamının iyileştirilmesi için yapılması gereken çalışmalar devamlılığı olan, sürekli yenilenmesi gereken reform alanlarıdır. Bu alanlarda yapılan çalışmaların kesintisiz bir şekilde takip edilmesi gerekmektedir. YOİKK sürecinde çok önemli başarılar elde edilse de, özellikle siyasi istikrarsızlık veya seçim dönemlerinde yaşanan durgunluk, reform sürecini büyük ölçüde kesintiye uğratmaktadır. YOİKK çalışmalarının sonuca ulaşabilmesi için siyasi iradenin sağlam ve bürokrasinin işler olması gerekmektedir.

YOİKK sürecine hız ve ivme kazandırmak amacı ile 2007 yılının Ocak ayında düzenlenen III. Kızılcahamam Yatırım Konferansı kapsamında YOİKK ve YOİKK'in Teknik Komiteleri, kendi görev alanlarına giren konularda toplantılar düzenlemiştir. Konferans süresince, Kurul ve Teknik Komitelere mensup kamu ve özel sektör temsilcileri tarafından YOİKK sürecinde alınan kararlar gözden geçirilmiş ve yeni öneriler geliştirilmiştir. Konferans sonucunda önümüzdeki iki yıllık dönemde yatırım ortamının iyileştirilmesi amacıyla alınması gereken önlemler belirlenmiş, yapılması kararlaştırılan bu faaliyetler, Eylem Planları eşliğinde kamuoyu ile de paylaşılmıştır.

İdari ve teknik engellerin kaldırılması, çok katmanlı, karmaşık düzenleme sistemleri ve vergi sistemi yerine basit, standart, yeknesak, dolayısıyla idari maliyeti düşük ve uygulaması kolay bir mevzuat geliştirilmesi hedeflenmelidir.

Bu açıdan bakıldığında, YOİKK kapsamında yürütülmekte olan yapısal ve yasal düzenlemelerin etkinlikten uzak ve ağır işlemesi ve dolayısıyla yürütülen reform çalışmalarının etkisiz ve sınırlı sonuçlar vermesi Türkiye'deki yatırım ortamının hala istenilenden oldukça uzak bir noktada olmasına yol açmaktadır.

3.3.4.1. Hukuk Reformu

Piyasa ekonomisinin etkin biçimde işlemesi, yatırım ortamının iyileşmesi, daha fazla yabancı sermaye çekilebilmesi ve istihdamın artması için hukuki istikrar, ekonomik ve siyasi istikrar kadar önemlidir.

Hukuk reformu kapsamında, hukuk sisteminin hızlı ve etkin bir hale getirilmesi, kanunların geriye yürümezliği ilkesine işlerlik kazandırılması, karmaşık ve çok katmanlı yasal düzenlemelerin basitleştirilmesi, yatırımcılar için şeffaf ve güvenilebilir

bir hukuk sistemi yaratılması, fikri mülkiyet hakları ve kazanılmış hakların güvence altına alınması, haksız rekabetin önlenmesi, vakit yitirilmeden ele alınması gereken konular olarak öne çıkmaktadır.

İdari yargı kararları, yatırım kararları ve özellikle özelleştirmeler açısından çok önem taşımaktadır. İdari yargının görevi, idarenin işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetlemektedir. Oysa pek çok davada yürürlükteki idari usul hukukundaki yetersizlikler nedeniyle idari işlemlerin kamu yararını gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği, diğer bir ifadeyle yerindeliği sorgulanır hale gelmiştir. Bu yaklaşım sebebiyle, idari işlemlerin akibeti ile ilgili belirsizlik ciddi derecede artmaktadır. Tüm unsurları ile hukuka uygun görünen bir idari işlemin, çok geniş tanımlanmış “kamu yararı” olgusu çerçevesinde iptal edilmeyeceğinin güvencesi yoktur. Yatırımcıların karşılaştığı ikinci büyük problem ise, ülkemizde idari işlemlerin, doğurdukları kazanılmış haklar korunmaksızın değiştirilebilmesi veya kaldırılabilmesidir. Bu nedenle, yatırım sürecinin belirsizliğe uğramaması için, idari işlemler sonucunda doğan hakların geri alınabilmesi ya da geleceğe yönelik kaldırılabilmesi yönünde idareye bırakılan takdir yetkisini kısıtlayacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

3.3.4.2. Adil Rekabet Ortamı/Rekabet Politikası

Etkin/adil rekabet ortamı ile rekabetçi bir piyasanın tam işlerlik kazanmadığı ve kayıtdışının önlenemediği durumda Türkiye'nin yatırım potansiyelini daha fazla artırması da mümkün olmayacaktır.

Ekonomik etkinliği arttıran en önemli etkenlerden biri de rekabet politikasıdır. Bu sebeple ekonomi politikası içinde rekabet politikasının yeri güçlendirilmelidir. Kaynakların etkin kullanımı, maliyetlerin düşürülmesi, yeni teknolojiler bulunması, bu teknolojilerin üretime yansıtılması ve fiyatların düşmesi, rekabet sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple rekabet kurallarının serbest rekabet ortamının gerçekleştirilmesi yönünde etkin uygulanması için rekabet mevzuatı ve diğer mevzuat arasından uyumun sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, rekabete aykırı hükümler içeren mevcut sektörel mevzuatın rekabet mevzuatına uyumunun sağlanması ve tüm kamu kurum ve kuruluşlarının piyasalarda rekabete etkisi olacak düzenlemeler yaparken rekabet politikasını dikkate alması, rekabet hukuku ilkelerine aykırı olacak düzenlemeler yapmaması ve söz konusu düzenlemeler açısından ilgili kurumların Rekabet Kuru-

mu'nun görüşünü almaları sağlanmalıdır. Devlet tarafından rekabet hukukunun ötesine giden sektörel düzenlemelerin yapıldığı alanlarda rekabet hukuku ile sektörel mevzuat arasında ve bu mevzuatı uygulayan kurumlar arasındaki ilişki ve işbirliği mekanizmaları ilgili mevzuatta net bir şekilde belirlenmelidir. Bu alanlarda, genel ekonomik yarar dışında rekabet hukukuna istisna oluşturabilecek düzenlemelere gidilmemelidir.

Bu çerçevede etkin bir rekabet hukuku uygulaması için 4054 sayılı Kanun'da öngörülen Rekabet Kurumu'nun idari ve mali özerkliği korunmalıdır. Bu amaçla özellikle Kurul'a, kendisine tahsis edilen gelirlerden yeterli bir bütçe oluşturma imkanı sağlanmalıdır. Ayrıca, Rekabet Kurulu üyelerinin atanmasına ilişkin düzenlemeler Kurul'un karar almadaki bağımsızlığının ve bu alandaki uzmanlığının artırılmasının sağlanması bakımından gözden geçirilmelidir.

Rekabet Kurulu kararlarının yargısal denetimi etkin ve saydam hale getirilmelidir. Yargısal denetim sürecinin etkin çalışmaması rekabet hukuku uygulamasının etkinliğini de sekteye uğratmaktadır. Bu nedenle yargısal denetimin etkin hale getirilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması bir zorunluluktur. Ayrıca yargı kararlarına ilgililerin ulaşması kolaylaştırılarak bu alanda saydamlık sağlanmalıdır.

3.3.4.3. Devlet Yardımları

Devlet yardımlarının verimliliğinin bir kez daha gözden geçirilmesi ve bu konudaki tüm temel politikaların kalkınma planları ve yıllık programlar dikkate alınarak bölgesel ve sektörel bazda yeni tedbirlerle şekillendirilmesi hedeflenmelidir. Bu çerçevede sektörel çeşitlenmenin artırılması ve geleneksel olmayan yeni sektörlerle yatırım yapılmasının teşvik edilmesi için, piyasa mekanizmaları dahilinde, sektör spesifik planlar hazırlanmalıdır. Bu sayede Türkiye'nin yüksek katma değerli sektörlerle yönelmesi mümkün olabilecek ve ara malı ithalatı yerini alacak olan yurtiçi üretimle beraber ithalata bağımlılık oranı da düşecektir. AB Komisyonu'nun Türkiye için hazırlanan 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 yılı İlerleme Raporlarının "rekabet politikası"na ayrılmış olan bölümleri, Türkiye'ye yönelik olarak devlet yardımlarının kontrolü başta olmak üzere özel imtiyazlara sahip kamu şirketleri konusunda ciddi eleştiriler getirmekte ve "AB mevzuatı ile uyumlu olarak, devlet yardımlarının izlenmesi ve denetlenmesinden sorumlu bir kurumun oluşturulması gerektiği"ni belirtmektedir.

Bu çerçevede, devlet yardımları konusunda mevzuatımızın AB müktesebatına uyumlu hale getirilmesi amacıyla hazırlanan “Devlet Yardımlarının Çerçevesi, İzlenmesi Ve Denetlenmesi İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı” önemli bir adım oluşturmaktadır. Türkiye'nin uzun bir süreden beri yerine getirmesi gereken bir yükümlülük olan düzenlemenin, amaca en uygun şekilde, ancak, artık daha fazla gecikme yaşanmadan yasalaşması faydalı olacaktır. Tasarı'nın genel gerekçesinde de ifade edildiği üzere, söz konusu Kurul'un, plan ve yıllık programlar ile AB politika ve kuralları çerçevesinde devlet yardımları politikalarını ve çerçeve kurallarını belirlemesi, tüm kuruluşlarca uygulanacak devlet yardımlarının kural ve politikalara uygunluğunu gözetmesi, ayrıca koordinasyonu sağlaması, uygulama sonuçlarını değerlendirmesi ve AB ile Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) bildirim yükümlülüklerini yerine getirmesi amaçlanmaktadır.

Serbest ve adil rekabet ortamını, devlet yardımlarının bozucu etki yapmaması için, devlet yardımlarını izlenmek ve denetlenmek üzere oluşturulacak mekanizmanın, bu görevini tek elden, tarafsız ve etkin bir şekilde yerine getirebilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, devlet yardımlarına ilişkin politikaların belirlenmesi ile çeşitli kurumlar tarafından verilen devlet yardımlarının Kanun'a uygunluğunun denetlenmesi fonksiyonlarının birbirinden bağımsız olarak yürütülmesi önem kazanmaktadır. Bu fonksiyonların bağımsızlığının kanunla garanti altına alınabilmesi şüphesiz çok faydalı olacaktır. Ancak kanunen ayrı kurumlar görevlendirilmediği durumda, uygulamada bağımsızlığın etkin olarak sağlanması son derece önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede, Tasarı ile devlet yardımlarına ilişkin politikaların belirlenmesi ve devlet yardımlarının denetlenmesi görevleri aynı kurum bünyesinde tutulmuş olduğundan, uygulamada her iki görevin birbirinden bağımsız olarak yürütülmesi gerektiği büyük önem taşımaktadır.

3.3.4.4. Fikri Haklar

Fikri haklara ilişkin politikaların belirlenmesinde; ekonomi, sanayi, bilim ve teknoloji, kültür, eğitim, yatırım ve dış ticaret politikaları ile bir eşgüdüm sağlanması gerekmektedir.

Fikri haklar sistemi geçmişte, sadece fikrî haklar konusunu oluşturan hakların sı-

nırlarını, kullanım şekillerini ve tecavüz halinde yaptırımları belirleyen düzenlemelerle ifade edilirken, günümüzde, hak konusu ürün ve hizmetlerin, toplumsal gelişmenin ve ekonominin ana dinamiği haline gelmesine bağlı olarak yaratıcılık, yenilikçilik (inovasyon) ve rekabet edebilirlik süreçlerini de içine alan disiplinler arası bir yapıya kavuşmuştur. Bu kapsamda fikri haklar sistemi, teknoloji, ekonomi ve ticareti birbirine bağlayan bir köprü olarak görülmektedir. Bu alan artık sadece bir hukuk kuralları bütünü olmayıp önemli ölçüde sosyal ve ekonomik boyutu olan bir görünüm kazanmıştır. Bu nedenle fikri haklar sisteminin şekillendirilmesi, salt hukuk kurallarıyla düzenlenen bir alan olmaktan çıkmakta, ülkelerin sanayi, dış ticaret, bilim-teknoloji, araştırma-geliştirme, kültür ve eğitim politikalarıyla da desteklenen ve bu alanlara ilişkin stratejilerin etkileşim halinde olduğu kapsamlı bir ulusal politikayı gerekli kılmaktadır.

Fikri haklar konusunda konjonktürel değişimlerden bağımsız, uzun vadeli bir strateji ortaya konulmalıdır.

Bu çerçevede, Türkiye’de fikri haklar sisteminin yeterince gelişmemesi ve istenen sosyal ve ekonomik faydalarının ortaya konulamamış olmasının nedenlerinin başında, fikri haklar sisteminin anlamının ve öneminin yeterince anlaşılammış olması ve buna bağlı olarak geniş katılımlı bir ulusal politika ya da strateji belgesi üretilmemiş olması gelmektedir. Fikri haklar alanında, ülkemizin ekonomik tercihleri paralelinde, sektörel öncelikleri gözeten, teknolojik ilerlemeyi hedefleyen ve sistemi belirli ilkelere göre yapılandıran bir politika ya da strateji belgesi oluşturulamamıştır. Benzer şekilde, ülkemizde ne kadar fikir ve sanat eseri üretildiği tam olarak bilinmediği gibi, bu ürünlerin ülke ekonomisine sağladığı katkıya ilişkin herhangi bir rakama ulaşılması da söz konusu değildir.

Şirketlerimizin uluslararası piyasalarda hak ettikleri yeri almaları ve ülkeye teknoloji ağırlıklı yabancı sermaye çekebilmek açısından fikri hakların önemi çok büyüktür. Toplumsal ve endüstriyel gelişimin sağlanması için, yaratıcılığın ve markalaşmanın benimsenmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması gerekmektedir. Fikri haklar, günümüzde gerek gelişmiş ülkelerin ekonomisinin gerekse uluslararası ticaretin en önemli dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Avrupa Birliği üyeliği yolunda ilerleyen Türkiye’nin hedefi, bilgi üreten ve ihraç eden bir ülke olabilmektir. Bu hedefe ulaşabilmenin ilk koşullarından biri ise fikir eserlerinin üretimini özendirme ve

bunları korumaktır. Türkiye'nin bilgi üreten ve rekabetçi bir yapıda sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlamasının, toplumsal ve endüstriyel gelişimini tamamlamasının kuşkusuz en önemli şartları arasında buluş yapması, marka yaratması ve bilgi toplumuna dönüşmesi gelmektedir.

Bir ülkenin dünya çapında bilinen markalarının olması, bir ülkede çok sayıda patent tescilinin yapılması o ülkenin gelişmişlik seviyesini gösteren en büyük unsurlardan birisidir. Teknoloji ağırlıklı know-how'a dayalı yatırımların gerçekleştirilebilmesi için de fikri hakların ve ticari sırların etkin olarak korunduğu bir ortam yaratılması gerekmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilere kıyasla Türk sanayinin teknolojik altyapı anlamında birçok eksiğinin bulunduğu ortadadır.

3.3.4.5. AR-GE ve İnovasyon

Şirketlerimizin AR-GE yatırımları yetersiz düzeydedir. Bu da şirketlerin yüksek katma değerde üretim yapabilmelerini engellemekte rekabet edebilme olanaklarını olumsuz etkilemektedir. Türkiye'de üretilen ürünlerin rekabetçiliğini ve katma değerini artırmak, ayrıca markalaşmaya yardımcı olmak için Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerine hız verilmelidir.

Öncelikle bu alanda Türkiye'nin fikri haklarla ilgili mevzuatının ve uygulamalarının AB mevzuatı ve uluslararası standartlar ile tam uyumlu olması ve fikri hakların korunmasına ve bu yönde bir bilinç oluşturulmasına yönelik çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Hâlihazırda sürmekte olan yasalama çalışmaları bir an önce tamamlanmalıdır. Yargı ve uygulama otoritelerini kapsayacak şekilde uygulama yapıları ve mekanizmalarını güçlendirerek, fikri mülkiyet haklarının uygulanmasının daha etkin bir hale getirilmesi ve AB müktesebatına tam uyumlaştırılması gerekmektedir.

Türkiye'de inovasyon ve AR-GE desteklerinde arz ve talebin uyumunun ve finans desteği sağlayan kurumlarının sayılarının ve çeşitliliğinin artırılması büyük önem taşımaktadır. Mevcut durumda kamu araştırma fonları hariç tüm bu desteklerden yararlanılabilmesi için tekno-girişimcilerin şirketleşmiş olmaları gerekmekte, dolayısıyla ülkemizdeki girişimci sermayesi başlangıç durumundaki şirketlerin ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Ar-Ge teşviklerinin uluslararası kurallar çerçevesinde kapsamının genişletilmesi, özellikle Ar-Ge yardımlarının prototip üretimini de destekleyecek biçimde

düzenlenmesi, destek süreçlerindeki bürokrasinin azaltılması ve süreçlerin basitleştirilmesi mevcut kaynakların daha etkin kullanımına olanak verecektir. Devlet yardımlarının, kamu ihale ve vergi sistemlerinin araştırma ve inovasyona yönelik olarak yeniden yapılandırılması, fikri hakların etkin korunması ve araştırmacılar için elverişli bir ortam sunulması Ar-Ge ve inovasyonun gelişmesi için destekleyici olacaktır.

3.3.4.6. Şirket Yapıları

Yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında şirketlerin yönetim ve iş yapma anlayışlarını uluslararası standartlar çerçevesinde yapılandırmaları gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmenin getirilerinden yararlanabilmesi ve bu sürecin verimlilik artışına ve büyümeye yol açması, ülkenin, dışı açılma sürecindeki kurumsallaşma seviyesine bağlıdır. Kamu ve denetleyici/düzenleyici kurumlar bazında kurumsallaşmanın sağlanamaması, iş ve rekabet ortamının yeteri kadar iyileştirilmemiş olması, işletme bazında da kurumsallaşmaya geçilememesi ile sonuçlanmaktadır.

Yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında şirketlerin yönetim ve iş yapma anlayışlarını uluslararası standartlar çerçevesinde yapılandırmaları gerekmektedir. Global ekonominin aktörleri haline gelen ve her türlü kapasitede yabancı ortaklıklar tesis edebilen büyük şirketlerimiz bir yana, ülkemizde faaliyet gösteren şirketlerin % 99'u KOBİ vafında olan işletmelerdir. Bu işletmelerin dünya pazarlarına açılabilmesi ve birleşme ve devralmalar yoluyla yabancı finansman çekebilmesi için iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi yanısıra, bu şirketlerin yapılarında da uluslararası standartlara yaklaşmaları gerekmektedir.

Birleşme, devralma ve bölünme işlemleri, şirket yapılarında dönüşüm ve ekonomide yeniden yapılanmayı sağlayan önemli araçlardır. Yeniden yapılanmanın özendirilmesi ve bölünme işlemlerindeki sorunların giderilmesi gerekmektedir.

İş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, birleşme ve devralmaları cazip hale getirecektir. Bu çerçevede Türkiye'nin reform ivmesini koruyarak, hukuk sistemini hızlı ve etkin bir hale getirmesi, kanunların geriye yürümezliği ilkesine işlerlik kazandırması, yatırımcılar için şeffaf ve güvenilebilir bir hukuk sistemi yaratması gerekmektedir.

dir. Fikri mülkiyet hakları ve kazanılmış hakların güvence altına alınması, kayıtdışı-
nın ortadan kaldırılması, haksız rekabetin önlenmesi, rekabet politikasının etkin uy-
gulanması, liberalizasyon sürecinin tamamlanması gibi iş ortamında adilliği geliştiri-
ci hususlar, yurtdışı şirketler açısından, Türkiye piyasasında iş yapmanın cazibesini
artıracaktır. Diğer yandan, şirketlerde şeffaflığın artırılması ve kurumsallaşmanın ge-
lişmesi, denetimin uzman ve bağımsız denetçiler tarafından uluslararası standartlara
göre yapılması, finansal tablolarının uluslararası muhasebe standartlarına göre hazır-
lanması, azınlık ve bireysel pay sahipliği haklarının kuvvetlendirilmesi gibi konular-
da ilerleme sağlanması, Türk şirketlerinin yapısını güçlendirecektir.

Türk Ticaret Tasarısı'nın ertelenmiş olması, bölünme ve kısmi bölünme işlemleri-
ni sadece vergi düzenlemeleri ile düzenlenir durumda bırakmaktadır. Maliye Bakan-
lığı'nın tebliğ taslağı da bu konuda bazı sınırlamalar getirmektedir. Ortaklık yapısı-
nın aynen muhafaza edilmesi yaklaşımı, bölünme işlemlerinin ekonomik mantığı ile
uyumlu değildir. İşletmelerden kesilmesi halinde ayrıca vergilendirilmesi gerektiği
öngörülen, vergi istisnasından faydalanan satışların yarattığı fonların, enflasyon mu-
hasebesi farkları gibi kalemlerin, kısmi veya tam bölünme işlemleri sonrasında ya
da buldukları hesaplar altında, bölünme sonrası ortaya çıkan kurumların bilanço-
larına aktarılması işletmelerden çekiş sayılmamalıdır.

**Şirketlerimizde kurumsallaşmayı sağlayacak olan en asli unsur, yasalaş-
ması ertelenmiş olan Yeni Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nın bir an önce ya-
salaşmasıdır.**

Yeni Türk Ticaret Kanunu Tasarısıyla ilgili görüşmelerinin seçim sonrasına erte-
lenmesi, Türkiye'deki şirketlerin uluslararası standartlarda iş yapmasının ve ekono-
mide küresel bir oyuncu haline gelmesinin de ertelenmesi anlamını taşımaktadır.
Tasarının, Türk ticaret hayatını daha şeffaf ve güvenilir hale getirerek şirketleşme ve
kurumsallaşma olgusunu ön plana çıkarmaya ve sermaye birikimini teşvik etmeye
yönelik hükümleri; şirketlerde denetimin uzman ve bağımsız denetçiler tarafından
uluslararası standartlara göre yapılmasına ve finansal tablolarının uluslararası mu-
hasebe standartlarına göre hazırlanmasına yönelik hükümleri; Tasarı ile azınlık ve bi-
reysel pay sahipliği haklarını kuvvetlendirici düzenlemelerin getirilmesi sonucunda
pay sahiplerine sağlanan korumanın güçlendirilmesi, yatırım ortamını daha güvenli
hale getirme yönünde önemli bir açılım getirmektedir.

Türkiye'nin Ulusal Program dahilindeki taahhütleri çerçevesinde ve Avrupa Birliği ile yürütülen katılım müzakereleri sürecinde de ifade edildiği gibi, AB Müktesebatının "Şirketler Hukuku" Faslına ilişkin olarak tam uyumun sağlanması için de Tasarı'nın iç hukukumuzda bir an önce dâhil edilmesi gerekmektedir.

Şirketlerimizin, başta BASEL II standartlarına uyum olmak üzere, krediye erişim imkanlarını kolaylaştırabilmeleri ve karşı karşıya oldukları risk ve fırsatları iyi değerlendirebilmeleri, risk yönetim kültürlerini geliştirmelerini gerektirmektedir. İş dünyası, risk yönetim kültürünü geliştirmeli ve kurumsallaştırmalı, salt getiri maksimizasyonu anlayışından uzaklaşmalıdır. Genellikle iş dünyasında, getiriye maksimize etmeye yönelik bir anlayış güçlü bir şekilde yerleşmiş durumdadır. Bu durum, risk yönetim kültürünü geliştirmek isteyen kuruluşlarda engeller yaratabilmektedir. Çünkü risk yönetimi en yüksek getiriye değil, en uygun getiri/risk kombinasyonunu elde etmeyi hedefler. Teoride kolaylıkla anlaşılır gözükmeyle birlikte, pratikte performans maksimizasyonuna hedeflenmiş bir kültürde, risk yönetim anlayışının gelişmesi zorlaşmaktadır.

Risk Yönetimi ile spekülasyon kazanç sağlama amacı birbirleriyle karıştırılmamalıdır. Risk yönetim fonksiyonu, kar maksimizasyonu kültürünün bir parçası olarak görülmemelidir. Aksi durumda, her pozisyon değişiminin kar üretimine destek olması beklenemez böylelikle alınan karar riskleri gözetmeksizin kazanç beklentilerine göre şekillenebilecektir. Şirketler kesimi, işletme faaliyetlerinden elde edileceği gelirleri maksimize etmeye yardımcı olacak bir risk yönetimi anlayışına odaklanmalıdır.

Özellikle Türkiye gibi genel ekonomik ortamda ve para piyasalarında yüksek volatilitelere sahip ülkelerde faaliyet gösteren kuruluşlar, piyasa risklerine karşı uluslararası risk yönetim prensiplerini uygulamalı ve kaynak yapılarını bu çerçevede şekillendirmelidir.

3.3.4.7. Yatırım Stratejisi

Türkiye'de üretim yapılarındaki dönüşümün yavaş hızlandırılması için iyi düşünülmüş bir sanayileşme stratejisine ihtiyaç vardır.

Belirlenmiş bir amaç, politika tercihi ve uygun araçların yokluğu, makroekonomik ortam ve yatırım ortamının olumsuzlukları ile birleştiğinde, öncü girişimcilerde

yavaşlığa ve toplumda dirence yol açmaktadır. Türkiye'nin uzun vadede istihdama, ihracata, teknoloji yoğun ve yüksek verimlilikte üretim modelleri içeren yatırım çekebilmek hedefi doğrultusunda yatırım stratejisini belirlemesi gerekmektedir.

Sanayi politikasının en önemli parçalarından bir tanesi de doğrudan yabancı yatırım stratejisidir. Sanayi politikası çerçevesinde, yabancı yatırımların önemi, yeni üretim ve istihdam olanakları yaratmalarından ve yerli üreticilerin teknolojik ilerlemesine katkıda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye, teknolojik yenilenme sağlayan, yüksek katma değerli, Türk şirketlerinin küresel ekonomiye entegrasyonunu hızlandıran yabancı yatırımları çekmeye çalışmalıdır. Bu çerçevede, teknoloji yoğun sektörler ve teknoloji yoğun ürünlere yönelik yabancı yatırımların gerçekleşmesinin önündeki engeller tespit edilerek ortadan kaldırılmalıdır. Böylece Türkiye, yeni teknoloji alanlarında dünyadaki en son teknolojilere kavuşma imkanı yaratabilecektir. Uzun vadede çok uluslu şirketlerin Türkiye'ye yatırım yapmalarının sağlanması, bu şirketlerin istihdam ve ihracatı arttıran etkilerinin yanısıra, teknoloji, yönetim, uluslararası pazarlama, uluslararası yatırım ve mali deneyimlerinin de ülkeye transfer edilmesini sağlayacaktır.

Yatırım stratejisi, geçmiş bu stratejiyi uygulamış olan ülkelerde ortaya çıkan sıkıntıları dikkate alarak tasarlanmalıdır. Bu tasarımın özünü, gelecekte performansının yüksek olacağı düşünülen bazı sektörlerin belirlenerek çeşitli parasal unsurlarla teşvik edilmesi değil, tüm şirketler için adil rekabet ortamının hazırlanması ve sektörler bazında gelişimin önündeki engellerin belirlenerek bu engellerin ortadan kaldırılmasıyla, potansiyelin açığa çıkartılması oluşturmaktadır.

3.3.5. Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadele⁴⁰

Piyasa ekonomisinin hukuki ve kurumsal altyapısındaki boşluklardan istifade ederek, iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerini ihlâl eden kayıtdışı faaliyetler, girişimcilik ve rekabet ruhuna zarar vermekte, adil rekabet ortamını bozmakta, kaynakların etkin kullanılmasını engellemekte ve ülkemizin büyüme potansiyeli önüne set çekmektedir.

Serbest pazar ekonomisinin şartlarına ayak uyduramayan ve gittikçe artan reka-

---

⁴⁰ Sinan Ülgen, Ulaş Öztürk (2007), *Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri - TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:8, TÜSİAD Raporu*

betçi düzen içinde hayatta kalmak için verimliliklerini yeterli ölçüde artıramayan firmalar kısmen veya tamamen kayıtdışı geçme yolunu seçmektedirler. Makroekonomik istikrarın sağlanması, Türkiye ekonomisinde üretim yapısında bir dönüşümü başlatırken, bu dönüşüme ayak uyduramayan, yapısı verimsiz şirketler bir süre daha rekabet edebilirliklerini korumak üzere kayıtdışı yönelmektedirler. Bu süreçte düşen enflasyon, yüksek oranlarda nakit kullanılan kayıtdışı aktiviteler üzerindeki enflasyonun tahripkar etkisini de azaltıcı rol oynamıştır.

Diğer yandan kayıtdışılığın varlığı, katma değer ve uzun dönemli büyümeyi sağlayacak gerçek rekabet şartlarının oluşmasına engel olmaktadır. Kısacası, kayıtdışı faaliyetin, bu faaliyet içinde bulunan firmaya sağladığı kısa dönemdeki avantaj uzun dönemde dezavantaja dönüşmektedir. Şirketlerin kayıtdışı faaliyetlerde bulunmaları, şeffaf ve hesap verebilir normlarda çalışmalarını engellemektedir. Muhasebe ve finans hesaplarının kabul edilen standartlarda hazırlanmasına engel olan bu durum, şirketlerin, bankalar ve diğer finans kuruluşları ile ticari bir borç ilişkisine girmelerini zorlaştırmaktadır. Böylece, diğer OECD ülkelerine oranla, Türkiye'deki KOBİ'lerin finansmana erişimleri son derece kısıtlı kalmaktadır.

Kayıtdışının bugün yol açtığı toplumsal maliyet ve kayıtdışında çalışan firmalar için yarın neden olacağı zorluklar, kayıtdışı ile ciddi bir mücadeleyi gerektirmektedir.

Rekabet dezavantajları ile iş ve yatırım ortamının külfetleri kayıtdışılığa yol açmakta, kayıtdışılığın neden olduğu büyümeyi teşvik edecek mekanizmalardaki tıkanıklıklar rekabet ve verimlilik artışlarını engellemektedir. Bu kısır döngünün kırılması hiç şüphesiz pahalı ve zordur. Güçlü bir siyasi irade, kapsamlı bir strateji ve güçlü bir toplumsal mutabakat gerektirmektedir. Ancak, uzun dönemde elde edilecek kazanımlar karşısında, katlanması gereken maliyet ve zorluklar çok önemsiz kalacaktır.

Kayıtdışı ile mücadelenin zorluklarından birisi de uğraştığımız sorunun boyutları ve yapısına ilişkin belirsizliklerdir. Örneğin, TÜİK verilerine göre çalışmakta olan nüfusun neredeyse yarısı hiçbir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle, kayıtdışı çalışan 10 milyon 655 bin kişi, hiç bir sosyal güvenlik hakkından yararlanamamaktadır.

Örnekleri, işgücü piyasası dışına çıkarmak da mümkündür. Genel olarak iş yapmanın kolaylığı ile kayıtdışı ekonominin büyüklüğü arasında negatif bir korelasyon olduğu, göstergelerin işaret ettiği bir gerçektir. Örneğin, 2006 yılında, iş yapmanın en kolay olduğu 10 ülkede kayıtdışı ekonominin milli gelire oranı %15'tir. Bu ülkelerde kişi başı ortalama gelir de 37.500 \$ civarındadır. Avrupa Birliğini oluşturan 25 ülke ise iş yapma kolaylığı bakımından ortalama 36. sırada yer almakta ve %21'lik bir kayıtdışı oranına sahip bulunmaktadır. Bu grupta kişi başı gelir 25.000 \$'a yakındır. Kişi başı gelirin yaklaşık 4.700 \$ olduğu Türkiye, iş yapma kolaylığı bakımından 175 ülke arasında ancak 91. sırada yer alırken, kayıtdışılık oranı da %32'ye yakındır. Diğer bir deyişle, iş ve yatırım yapmayı kolaylaştıran adımların atılmasıyla, rekabet ve verimliliğin artması ve kayıtdışılığın azalması mümkün olmaktadır.

Kayıtdışı ile mücadele konusunda yapılması gerekenler arasında en başta geleni vergi sistemine ilişkin olanlardır. Kayıtdışı ile mücadelede alınabilecek vergisel önlemlerin başında; vergi tabanını genişletici düzenlemelerin yapılması, denetimin etkinleştirilmesi ve ağır vergi yüklerinin düşürülmesi gelmelidir.

Örneğin, istihdam üzerindeki vergi ve benzeri yüklerin büyüklüğü kayıtdışı işgücünün azaltılmamasının en önemli nedenlerinden biridir. Türkiye OECD ülkeleri arasında istihdam vergileri bakımından birinci sırada yer almaktadır. 2006'ya ait "ücretlerin vergilendirilmesi" raporuna göre, haneye giren ücret üzerinden %42.8 kesinti yapılmaktadır. Vergi kesintisi AB ülkelerinde %30'lar dolayında bulunurken, OECD ortalaması %27.5'dir. Ülkemizde işletmeler üzerindeki kıdem tazminatı yükü de, dünyada en yüksek seviyelerdedir. Yatırım ve istihdamı engelleyen faktörlerin başında yer alan bu yükler azaltılmalıdır. İşgücü maliyetlerinin düşürülmesi kayıtdışılıkla mücadele ile birlikte ele alınmalıdır.

Bu vergi yükünün asgari geçim indirimi uygulamasıyla bütçe imkanları çerçevesinde azaltılmaya çalışılması, hem işveren hem de çalışan için kayıtdışı çalışmanın cazibesini azaltıcı bir önlem olacaktır.

Tüm bu önlemlerin yanında, kayıtdışı ile etkili ve sonuç alıcı bir mücadelenin sosyal dayanışma mekanizmaları ile de desteklenmesi gerekmektedir.

Kayıtdışı olgusu, sokak satıcısı, küçük esnaf, küçük atelye sahibi gibi çok sayıda

kişiyi barındıran marjinal kesimde yoksulluk, eğitimsizlik ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yoksunluk gibi olgularla içiçedir.

3.3.6. Özelleştirmelerin Tamamlanması

Özelleştirmelerin tamamlanması, devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve piyasaların rekabetçi yapısının güçlendirilmesi açısından önemlidir.

Özelleştirmenin ardında, piyasa mekanizmasının sağlıklı işlemesi için kaynakların rasyonel kullanılması gerekliliği ve piyasa ekonomisindeki bireylerin rasyonel davranışını varsayımı yatmaktadır. Piyasa mekanizmasının gerektirdiği kuralları göz ardı ederek çalışan KİT'ler, tekel konumunda bulunmalarının yanı sıra, uyguladıkları fiyat, yatırım ve benzeri politikalarla piyasa mekanizmasının optimal işleyişini engellemektedirler. Karlılık ve verimlilik ölçütlerine aykırı biçimde faaliyet gösteren KİT'ler, hem bütçe üzerinde bir yük meydana getirmekte hem de açıkların Hazine aracılığı ile mali piyasalardan karşılanması neticesinde de kaynak dağılımı olumsuz etkilenmektedir. Bununla birlikte, düşük verimle çalışan KİT'ler mal ve işgücü piyasalarında fiyat ve ücret oluşumlarını olumsuz etkileyerek özel sektörün gelişimini de sekteye uğratmaktadır. Bu durum ise özel firmaların gerek yurtiçi gerekse de uluslararası rekabet gücünü ciddi ölçüde zayıflatmaktadır. Özelleştirmelerin verimlilik üzerindeki etkisinin üç kanaldan olabileceği kabul edilmektedir: haksahibi (stakeholder) davranışlarında değişim, şirket içinde asil-vasi ilişkilerinde değişim ve çıkar gruplarının baskılarına karşılık verme davranışında değişim.

Türkiye'de özelleştirme uygulamaları çerçevesinde 1980'li yıllardan, Özelleştirme Yasası'nın çıkarıldığı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) ve Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun (ÖYK) kurulduğu 1994 yılına kadar önemli bir adım atılmamıştır. Bu tarihten sonra ise, bütün Türk hükümetlerinin en önemli öncelik alanlarından biri olmasına rağmen özelleştirme uygulamaları inişli çıkışlı bir seyir izlemiş, ülkedeki ekonomik krizlerden olumsuz etkilenmiştir. Nitekim kriz yılları olan 1999 ve 2001'deki özelleştirme gelirleri, oldukça düşük düzeyde kalmış ve Türkiye'nin 1986-2002 yılları arasındaki toplam özelleştirme geliri 11.2 milyar dolar olmuştur.

Ülkemizdeki özelleştirme sürecindeki yavaşlık ve süreçte ortaya çıkan çeşitli ak-

saklıklar ve iptaller, ya özelleştirme konusunda duyulan tereddütlerden ya da mevzuatımızdaki bazı kısıtlamalardan kaynaklanmıştır. Özelleştirme uygulamalarındaki sıkıntıların bir bölümü, rekabet politikası uygulamaları ile ilişkilidir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) ile Rekabet Kurulu (RK) arasında bir mutabakat muhtırasının akdedilmiştir ve özelleştirme uygulamaları sözkonusu kuralların ışığında yapılmaktadır. Ancak, bu kuralların uygulanmasındaki bazı yorum farklılıkları zaman zaman büyük özelleştirmelerin başarıya ulaşmasını engellemiştir. Piyasadaki rekabet ortamının korunması açısından, kamu teşebbüsünün pazar payı ve gücünün yanı sıra, alıcının pazar payı veya pazardaki konumu da önem taşımaktadır.

Özelleştirme uygulamalarının hız kazandığı dönem 2005 ve 2006 yılları olmuştur. Önceki yıllarda ertelenen yada iptal edilen ihalelerin büyük çoğunluğu bu dönemde gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında, Türk Telekom'un blok satışı ve TÜPRAŞ'ın halka arzı gibi uygulamalarla özelleştirmelerin değeri 8,2 milyar doları aşmış, bu miktarın yaklaşık yarısı söz konusu yılda tahsil edilmiştir. 2006 yılında ise, ERDEMİR ve TÜPRAŞ'ın blok satışlarına ek olarak, bir önceki yılda yapılan satışların tahsilatıyla, yaklaşık 12,5 milyar dolarlık özelleştirme geliri elde edilmiş, bu gelirin 7,2 milyar doları Hazine'ye aktarılmıştır. Ancak, 2005 yılında imzalanan TÜPRAŞ ihalesi sonrasında çıkan pürüzler, Galataport ihalesinin iptali ve 2006 yılında bazı doğalgaz ve liman ihaleleri sonrası yaşanan sorunlar, özelleştirme sürecini takip eden yabancı ve yerli katılımcılar tarafından olumsuz karşılanmıştır.

İhale sonrası çıkan sorunlara rağmen, önceki iki yılda başarıyla gerçekleştirilen özelleştirme sürecinin, 2007 yılında tekrar sekteye uğrayacağına sinyalleri sene başından itibaren gelmeye başlamıştır. Önce elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesi ertelenmiş, sonra Halk Bankası'nın blok satışından vazgeçilmiş, ardından Tekel Sigara, Galataport, THY, Milli Piyango İdaresi ve Petkim gibi 2007 yılında yapılması beklenen büyük özelleştirmelerin de seçim sonrasına bırakılacağı açıklanmıştır.

Özellikle diğer sektörlere girdi sağlayan sektörlerde yapılacak özelleştirmelerin, fiyat, yeterli miktarda arz ve arz edilen ürünün/hizmetin niteliği açısından, düşük enflasyonlu ortamda sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunması beklenmektedir.

Kamu maliyesindeki kısıtlar, ve ÖİB'ye devredilmiş bulunan KİT'lerde, yatırım ve

işletme süreçlerinde ortaya çıkan sıkıntılar, özelleştirme sürecine alınmış işletmelerde, bu sürecin uzamasının toplumsal maliyetini çok arttırmaktadır. Enerji ve ulaştırma sektörlerinde özelleştirme sürecinin kısa sürede tamamlanması, tüm ekonominin en önemli girdisi olan elektrik enerjisi temini ve üretilen ürünlerin iç piyasaya ya da uluslararası piyasalara nakli konularında sürekliliğin sağlanabilmesi açısından giderek kritik önem kazanmaya başlamıştır.

Türkiye’de özel sektör yatırımları yönlendirilmediği takdirde, 2009 yılından itibaren elektrikte arz açığının yaşanmaya başlanması mümkündür. Enerji Bakanlığına göre, ekonomik büyümeyi güvence altına almak için 2020 sonuna kadar Türkiye’ye 128 milyar \$ enerji yatırımına ihtiyaç vardır. Bu yatırımların sağlanabilmesi için sektördeki liberalizasyon sürecinin hızlandırılması ve finanse edilebilir yatırımlara uygun bir yatırım ortamının sağlanması, en temel önceliktir.

3.4. Sonuç

Uzun dönemde tüm ekonomik aktörler ve tüm toplum için net olarak olumlu sonuçlar doğurmasına rağmen, mikroekonomik reformlar, kısa vadede bazı kesimleri olumsuz etkileyebilecektir. Mikro ekonomik reformların uygulanmasıyla ilk aşamada doğrudan olumlu etkilenecek olan şirketler, kayıtdışı, kurumsal yapısı güçlü şirketlerdir. Kayıtdışı faaliyetleri olan şirketlerin ise, bu reformlar sonucunda belli ölçülerde olumsuz etkilenmesi muhtemeldir. Bu nedenle, bu tür kapsamlı bir reform programı uygulanırken, aynı zamanda, bu süreçten zarar görecektir firmalara ve bu firmalarda çalışanlara destek mekanizmaları oluşturmalı ve geçiş dönemleri belirlenmelidir.

Uygulanacak olan mikro reformlar, piyasaların daha rekabetçi çalışmasına imkan sağlayacaktır. Böylece, enerji, ulaştırma, telekomünikasyon başta olmak üzere, artan rekabet ve etkinlik girdi fiyatlarının düşmesine ve verimliliğin artmasına olanak verecek, finansal piyasalarının derinleşmesiyle, faiz oranları, yatırım ve üretim kararlarını çok daha destekleyici seviyelere inebilecektir. Faiz oranlarının kabul edilebilir seviyelere inmesi ise, Türkiye’de ekonomik yapıdaki söz konusu dönüşümün önünü açacaktır. Şirketlerde kurumsallaşmanın güçlenmesi, risk yönetim kültürünün gelişmesi, denetimin uluslararası şartlarda yapılması, pay sahiplerine sağlanan korumanın güçlendirilmesi, Türk şirketlerinin yapısını güçlendirerek onları küresel ekonominin rekabetçi bir oyuncusu haline getirecektir. Bu sayede, kurumsal yapısı güç-

lü olan şirketlerde verimlilik ve rekabet gücü artacak, rekabete dayanamayan sektörlerde verimsiz firmalar kapanacak, eskiden rekabet gücü olmayan ancak uygulanan reformlarla getiri oranlarının yükseldiği sektörlerde yeni şirketler kurulacak, yüksek teknoloji bu sektörler, bir dizi hizmet sektörüne de talep yaratacaktır. Üretim zincirlerinin gelişimi, birçok KOBİ'nin de bu zincirlere eklenmesine imkan sağlayacaktır. Kayıtdışı çalışan firmalar için uygulanacak dönüşüm programları, bölgesel kalkınma programları, yoksullukla mücadele destekleri, mesleki eğitim ve yaşam boyu eğitim programları sayesinde, işlerini kaybedenlerin yeni sektörlerde istihdam edilmeleri mümkün olacaktır.

Makroekonomik istikrarın sağlanmasından sonra, mikro ekonomik reformları da gerçekleştirerek iş ve yatırım ortamını cazip hale getirebilen bir Türkiye, üretim yapılarının yüksek teknoloji ürünlerde rekabet gücü kazanmasıyla, ihracat potansiyelini artıracak ve cari açık problemini çözebilecektir.

Ekonomik ve sosyal yapıların beraberce gelişmesi için, Türkiye'nin makroekonomik yapısını güçlendirmesi ve yapısal reform sürecini mikro ekonomik reform alanlarına doğru derinleştirilmesi, yanında, kayıtdışı ile mücadele, bölgesel kalkınma ve sosyal destek programlarını da mutlaka geliştirmesi gerekmektedir.

TÜSİAD RAPORLARI (1990 - 2007)

“Konu ve Zaman Sıralı Kaynakça”

• Büyüme Stratejileri

TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi

- 1) *Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri - TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:8*, Ocak 2007, Sinan Ülgen, Ulaş Öztürk, ISBN:978-9944-405-06-5, TÜSİAD Yayın No:T/2007,01-428,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/kayitdisi.pdf>
- 2) *Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme: Türkiye Deneyimi, Riskler, Fırsatlar - TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:7*, Haziran 2006, Şeref Saygılı, Cengiz Cihan, Zafer Ali Yavan, ISBN:975-8458-99-X, TÜSİAD Yayın No:T/2006,06-420
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No9.pdf>
- 3) *Türkiye’de Sermaye Birikimi ve Büyüme-TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:6*, Aralık 2005, Şeref Saygılı, Cengiz Cihan, Hasan Yurtoğlu, ISBN:975-8458-95, TÜSİAD Yayın No:T/2005,12-413
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No8.pdf>
- 4) *Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Mali Yapı-TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:5*, Kasım 2005, Cihan Yalçın, Olcay Yücel Çulha, Pınar Özbay-Özlu, ISBN:975-8458-92-2, TÜSİAD Yayın No:T/2005,11-409
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No7.pdf>
- 5) *Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları: Sektör-Bölge Yığılımları - TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:4*, Eylül 2005, Lütfi Elvan, Nevin Sorguç, Leyla Bilen Kazancık, Ahmet Öztürk, ISBN:975-8458-91-4, TÜSİAD Yayın No:T/2005,09-408
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No6.pdf>
- 6) *Türkiye’nin Üretim Yapısı: Girdi-Çıktı Modeli ile Temel Bulgular - TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:3*, Haziran 2005, Gülay Günlük-Şeneser, ISBN:975-8458-85-X, TÜSİAD Yayın No:T/2005,06-400
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No3.pdf>

- 7) *Türkiye'de Yeniden Yapılanma Arayışları: Seçilmiş Sektör /Kurum Politika Örnekleri- TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:2*, Haziran 2005, TÜSİAD, ISBN:975-8458-84-1, TÜSİAD Yayın No:T/2005,06-399
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No2.pdf>
- 8) *Türkiye'de Büyüme Perspektifleri: Makroekonomik Çerçeve/Dinamikleri Stratejisi - TÜSİAD Büyüme Stratejileri No:1*, Haziran 2005, Ümit İzmen, Alpay Filiztekin, Kamil Yılmaz, ISBN:975-8458-86-8, TÜSİAD Yayın No:T/2005,06-398
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No1.pdf>

21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi Dizisi

- 9) *21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 4. Bölüm - Sosyo-ekonomik Kalkınmada Süreklilik: İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesine Dönük Programlar*, Ocak 1993, Ruhi Gürdal (Proje Yöneticisi), TÜSİAD Yayın No:T/93.1.157
- 10) *21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 3. Bölüm - Ekonomik İstikrar Arayışı: Temel Koşulların Sağlanması*, Kasım 1992, Ruhi Gürdal (Proje Yöneticisi), TÜSİAD Yayın No:T/92.11.155
- 11) *21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 2. Bölüm - Rekabetçi Bir Ekonomiye Doğru: Hedeflere Odaklanmış Stratejik Programlar*, Mart 1991, Ruhi Gürdal (Proje Yöneticisi), TÜSİAD Yayın No:T/91.3.141
- 12) *21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 1. Bölüm -Yeni Bir Atılım İçin: Kalkınma Sürecinde Farklı Bir Döneme Geçiş*, Mart 1991, Ruhi Gürdal (Proje Yöneticisi), TÜSİAD Yayın No:T/91.3.140

• Rekabet Gücü

- 13) *Türkiye Küresel Rekabet Raporu, Ekim 2006, TÜSİAD - Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu (EAF)*, Gündüz Ulusoy, Sumru Öz, Selçuk Karaata, Melsa Ararat, BurçinYurtoğlu, Hande Yegenoğlu,
Web: <http://ref.advancity.net/IcSayfa.aspx?kodal=203>

- 14) *Yeni Rekabet Stratejileri ve Türk Sanayisi, Haziran 2002*, İbrahim Kavrakoğlu, Süleyman Gedik, Melike Balkır, ISBN:975-8458-35-3, TÜSİAD Yayın No:T/2002,6-322, Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/86acd10103b34d4bc2256bf40027ec94?OpenDocument>
- 15) *Rekabet Gücü Yüksek Avrupa için Dünya Çapında Bir Performansa Doğru*, Mayıs 1995, UNİCE,

TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi

- 16) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:9 - Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye'de Biyoteknoloji İşbirlikleri*, Haziran 2006, Hüveyda Başağa, Dilek Çetindamar, ISBN:9944-405-00-0, TÜSİAD Yayın No: T/2006,06-421, Web:<http://ref.advancity.net/En/Moduller/Makaleler/MakaleForm.aspx?MkId=49>
- 17) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:8 - Makine İmalat Sektöründe İş Mükemmelliği ve Elektronik İş Stratejileri*, Ekim 2002, Gündüz Ulusoy, ISBN: 975-8458-37-x, TÜSİAD Yayın No: T/2002,9-327 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/makina/makina.pdf>
- 18) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:7 - Uluslararası Rekabet Stratejileri: Biyoteknoloji*, Aralık 2000, Hüveyda Başağa, Dilek Çetindamar, ISBN:975-8458-09-4, TÜSİAD Yayın No: T/2000-12/289, Web:<http://ref.advancity.net/En/Moduller/Makaleler/MakaleForm.aspx?MkId=49>
- 19) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:6 - Moving Forward: Assessment of Competitive Strategies and Business Excellence in The Turkish Manufacturing Industry, A Benchmarking Study*, Mart 2000, Gündüz Ulusoy, ISBN:975-8458-02-7, TÜSİAD Yayın No:T/2000-3-278, Web:<http://ref.advancity.net/En/Moduller/Makaleler/MakaleForm.aspx?MkId=49>

- 20) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:5 - Beyaz Eşya Yan Sanayi Rekabet Stratejileri ve İş Mükemmelliği*, Haziran 1999, Gündüz Ulusoy, Ayşegül Toker, Selçuk Karabatı, Gülay Barbarosoğlu, İlknur İkiz, ISBN:975-7249-89-0, TÜSİAD Yayın No:T/99,6-263,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/beyazesya/beyazesya.pdf>
- 21) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:4 - Taşıt Araçları ve Yan Sanayiinde Teknoloji ve Yeni Ürün Geliştirme Yönetimi*, Aralık 1998, Gündüz Ulusoy, Erbil Payzın, Taner Bilgiç, Ali Rıza Kayhan, Ahmet Özgür, ISBN:975-7249-88-3, TÜSİAD Yayın No:T/98,-12/256,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/rekabet4/kapak.pdf>
- 22) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:3 - Türkiye'de Rekabet Stratejileri ve En İyi Uygulamalar: Türk Otomotiv Sektörü*, Aralık 1997, Gündüz Ulusoy, Ahmet Özgür, ISBN:975-7249-44-0, TÜSİAD Yayın No:T/97-225, Web: <http://ref.advancity.net/Moduller/Makaleler/MakaleForm.aspx?KodAl=0&mdId=201>
- 23) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:2 - Türkiye'de Rekabet Stratejileri ve En İyi Uygulamalar:- Türk Çimento Sektörü*, Aralık 1997, Gündüz Ulusoy, İlknur İkiz, Ahmet Özgür, İbrahim Karaman, ISBN:975-7249-43-2, TÜSİAD Yayın No:T/97-224, Web:<http://ref.advancity.net/Moduller/Makaleler/MakaleForm.aspx?KodAl=0&mdId=202>
- 24) *TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No:1 - Türkiye'de Rekabet Stratejileri ve En İyi Uygulamalar: Türk Elektronik Sektörü*, Aralık 1997, Gündüz Ulusoy, Ahmet Özgür, İdil Zehra Taner, ISBN:975-7249-42-4, TÜSİAD Yayın No:T/97, Web: <http://ref.advancity.net/Moduller/Makaleler/MakaleForm.aspx?KodAl=0&mdId=203>

• **Kamu Kurumları, Etik Altyapı, Düzenleyici Kurumlar ve Rekabet Hukuku**

- 25) *Devlette Etikten, Etik Devlete: Kamu Yönetiminde Etik, Kavramsal Çerçeve ve Uluslararası Uygulamalar Cilt I*, Kasım 2005, Cüneyt Yüksel
ISBN:975-8458-93-0, TÜSİAD Yayın No:T/2005,11-412,
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/etik/etik_1_cilt.pdf

- 26) *Devlette Etikten, Etik Devlete: Kamu Yönetiminde Etik, Yasal Altyapı, Saydamlık ve Ayrıcalıklar*, Tespit ve Öneriler Cilt -II, Kasım 2005, Cüneyt Yüksel, ISBN:975-8458-94-9, TÜSİAD Yayın No:T/2005,11-411,
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/etik/etik_2_cilt.pdf
- 27) *Sağlıklı Bir Gelecek: Sağlık Reformu Yolunda Uygulanabilir Çözüm Önerileri*, Eylül 2004, Laura Morlock, Hugh Waters, Alan Lyles, Haluk Özsarı, Gökseven Aktülay, ISBN:975-8458-72-8, TÜSİAD Yayın No:T/2004,9-380,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/saglik/saglik.pdf>
- 28) *Türk Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması, Temel Tasarım*, Aralık 2003, Fatih Özçelik, Demet Penbecioğlu, Ali Ünal, ISBN:975-8458-71-X, TÜSİAD Yayın No:T/2003,12-375, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/gelir/gelir.pdf>
- 29) *Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Türkiye'de Kamu Sektörü Göstergeleri*, Aralık 2003, Ümit İzmen, Türker Hamzaoğlu, Aşkın Süzük, , ISBN:975-8458-69-8, TÜSİAD Yayın No: T/2003,12-370
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/kamu2003/kamu_2003.pdf
- 30) *Türkiye'de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik Dönüşüme Yaşamsal Destek*, Eylül 2003, OECD, ISBN:975-8458-60-4, TÜSİAD Yayın No:T/2003,9-359,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/duzen/duzref.pdf>
- 31) *Kamu Hizmetinde Etik: Güncel Konular ve Uygulama*, Eylül 2003, ISBN:975-8458-67-1, TÜSİAD Yayın No:T/2003,9-363,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/kamu2/kamu.pdf>
- 32) *Kamu Reformu Araştırması, Aralık 2002, Sosyal Araştırmalar Merkezi(SAM)*, ISBN:975-8458-43-4, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-335, Web:
<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/3b8fcac672b56635c2256c8e0034c77b?OpenDocument>
- 33) *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar Ve Türkiye Uygulaması*, Aralık 2002, Uğur Emek, Ünal Zenginobuz, Muhittin Acar, ISBN:975-8458-54-X, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-349,
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/bagimsiz_dktu/bagimsiz.pdf

- 34) *Kamu Alımlarında Etkin İhale Tasarımı*, Kasım 2001, Uğur Emek, ISBN:975-8458-27-2, TÜSİAD Yayın No:T/2001,11-311,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/7309a5ec29959bdec2256b04004419ac?OpenDocument>
- 35) *Düzenleyici Reform Değerlendirmeleri*, Haziran 2000, OECD,
ISBN:975-8458-05-1, TÜSİAD Yayın No:T/2000-284,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/duzen/duzenreform.pdf>
- 36) *Altyapı Seviyeleme Analizi: Dokuz İl için Pilot Çalışma*, Aralık 1998, Gündüz Ulusoy (Proje Yöneticisi), Atilla Öner, Taner Bilgiç, ISBN:975-7249-77-7,
TÜSİAD Yayın No:T/98-1-250,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/e60efc8c0346cccdc225693b0041ce5e?OpenDocument>
- 37) *Ombudsman (Kamu Hakemi) Kurumu İncelemesi*, Ocak 1997, Oğuz Babüroğlu, Nevra Hatiboğlu, ISBN: 975-7249-29-7, TÜSİAD Yayın No:T/97,206
- 38) *Yerel Yönetimler Yasa Taslağı*, Ocak 1997, Selçuk Yalçındağ, Fethi Aytaç, Ziya Çoker, Melih Celet, ISBN: 975-7249-30-0, TÜSİAD Yayın No:T/97,207
- 39) *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması*, Ocak 1996, Faruk Selçuk, Anjariitta Rantanen, LL.M, ISBN:975-7249-22-X, TÜSİAD Yayın No:T/96,1-190,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/42bb9fb684d19e50c2256a77003730d8?OpenDocument>
- 40) *Optimal Devlet*, Şubat 1995, Can Aktan, ISBN: 975-7249-05-X,
TÜSİAD Yayın No: T/95,2-174
- 41) *Yerel Yönetimler, Sorunlar, Çözümler*, Eylül 1995, Selçuk Yalçındağ, ISBN:975-7249-04-1, TÜSİAD Yayın No:T/95,9-184,

Rekabet Hukuku

- 42) *Rekabet Hukukunda Anlaşma, Uyumlu Eylem ve Kararlar*, Aralık 1998, Arif Esin, ISBN:975-7249-65-3, TÜSİAD Yayın No:T/98-244
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/rekabet/pdf/sec01.pdf>
- 43) *4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un Uygulama Esasları*, Aralık 1998, Arif Esin, ISBN:975-7249-66-1, TÜSİAD Yayın No:T/98-245
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/4054/pdf/sec0.pdf>
- 44) *Avrupa Birliği'nde Blok Muafiyetler*, Aralık 1998, Sinan Ülgen, Görkem Barış Tantekin, Pars Kutay, ISBN:975-7249-67-X, TÜSİAD Yayın No:T/98-246,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/abbm/pdf/sec0.pdf>
- 45) *Avrupa Birliği'nde Hakim Durumun Kötüye Kullanılması*, Aralık 1998, Sinan Ülgen, ISBN: 975-7249-68-8, TÜSİAD Yayın No:T/98-247
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/hakim/hakim.pdf>
- 46) *Avrupa Birliği Şirket Birleşmeleri Yönetmeliği*, Aralık 1998, Sinan Ülgen, ISBN: 975-7249-XX-X , TÜSİAD Yayın No: T/98-12/243
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/absby/pdf/sec0.pdf>

• Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukuk Devleti

- 47) *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876-2006) - Prof.Dr.Bülent Tanör Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi*, Aralık 2006, Zafer Üskül, ISBN:978-9944-405-05-8, TÜSİAD Yayın No:T/2006,12-426
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/demokpers10/10yilguncel.pdf>
- 48) *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu*, Aralık 2003, Süheyl Batum, Feridun Yenisey, Celal Erkut, Sibel İnceoğlu, ISBN:975-8458-68-x, TÜSİAD Yayın No:T/2003,12-369,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/yargi/yargi.pdf>

- 49) *Avrupa Birliği Üyeliğine Doğru: Türkiye'de Siyasi Reformlar*, Ekim 2002, Süheyl Batum, ISBN:975-8458-42-6, TÜSİAD Yayın No:T/2002,10-332,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/ab/ab.pdf>
- 50) *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, Aralık 2000, Mine G.Tan, Yıldız Ecevit, Serpil S.Üşür, ISBN:975-8458-10-8, TÜSİAD Yayın No:T/2000,12-290, Web:
<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/1175a739fdacf0eb422569d50051633a?OpenDocument>
- 51) *AB'ye Tam Üyeliğe Doğru: Siyasi Kıstaslar ve Uyum Süreci*, Aralık 1999, TÜSİAD Dış İlişkiler Bölümü, ISBN:975-7249-98-x, TÜSİAD Yayın No:T/99,12-276,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/577d656ca28eaad2c22569120051f41c?OpenDocument>
- 52) *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Son Gelişmeler* Aralık 1999, Bülent Tanör, ISBN:975-7249-97-1, TÜSİAD Yayın No:T/99,12-274
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/demokrat/demokrat.pdf>
- 53) *Yargılama Düzeninde Kalite*, Kasım 1998, Erdoğan Teziç, Yıldızhan Yayla, Köksal Bayraktar, Erdener Yurtcan, Selçuk Öztekin, S.Batum, Necmi Yüzbaşıoğlu, ISBN:975-7249-53-X, TÜSİAD Yayın No:T/98,11-237
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/yargi/pdf/kapak.pdf>
- 54) *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, Ocak 1997, Bülent Tanör, ISBN:975-8458-26-4, TÜSİAD Yayın No:T/97,205,
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/demokratik_tur/demoktur.pdf
- 55) *Memur Yargılaması Hakkında*, Ocak 1997, Sami Selçuk, ISBN:975-7249-32-7, TÜSİAD Yayın No:T/97,209
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/isgucu/isgucu.pdf>
- 56) *Dernekler Kanunu Taslağı*, Ocak 1997, Arif Bilgin, Cengiz Kıyıcı, Levent Bıçakçı, Semih Baban, ISBN:975-7249-31-9, TÜSİAD Yayın No: T/97,208

Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri Dizisi

- 57) *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri No:3&4 - Ölüm Cezası, Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler*, Mayıs 2002, Süheyl Batum, Esin Kalaycıoğlu, ISBN:975-8458-33-7, TÜSİAD Yayın No:T/2002-05/321, Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/demokratik_tur/dus.pdf
- 58) *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri No:2 - Düşünce ve İfade Özgürlüğü*, Eylül 2001, Süheyl Batum, Esin Kalaycıoğlu, ISBN:975-8458-24-8, TÜSİAD Yayın No:T/2001,09-308, Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/demokratik_tur/dus.pdf
- 59) *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri No:1 - Siyasi Partiler*, Haziran 2001, Süheyl Batum, ISBN:975-8458-29-9, TÜSİAD Yayın No:T/2001,06-314, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/siyasi/siyasi.pdf>
- 60) *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri - Görüş ve Öncelikler*, Mayıs 2001, Süheyl Batum, ISBN:975-8458-16-7, TÜSİAD Yayın No:T/2001,05-300, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/demokratik.pdf>

Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi - Tartışma Toplantıları

- 61) *İnsan Hakları - TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi Tartışma Toplantıları Dizisi No:5*, Şubat 1998, Parlamento İşleri Komisyonu, ISBN:975-7249-47-5, TÜSİAD Yayın No:T/98-228, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/insanhaklari/ttd5.pdf>
- 62) *Hukuk Devleti ve Yargı - TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi Tartışma Toplantıları Dizisi No:4*, Aralık 1997, Parlamento İşleri Komisyonu, ISBN:975-7249-40-8, TÜSİAD Yayın No:T/97,12-221, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/hukukdevleti/dsy4.pdf>

- 63) *Yerel Yönetimler - TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi Tartışma Toplantıları Dizisi No:3*, Ekim 1997, Parlamento İşleri Komisyonu, ISBN:975-7249-39-4, TÜSİAD Yayın No:T/97,10-219
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/yerel/dsy3.pdf>
- 64) *Seçimler, TBMM ve Hükümet Sistemleri - TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi Tartışma Toplantıları Dizisi No:2*, Haziran 1997, Parlamento İşleri Komisyonu, ISBN:975-7249-35-1, TÜSİAD Yayın No: T/97,6-214
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/secimler/dsy2.pdf>
- 65) *Siyasal Partiler Yasası - TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi Tartışma Toplantıları Dizisi No:1*, Mayıs 1997, Parlamento İşleri Komisyonu, ISBN:975-7249-34-3, TÜSİAD Yayın No:T/97,5-213
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/siyasipartiler/dsy1.pdf>

• Seçim Sistemi

- 66) *Karma Seçim Sistemi ve Siyasal İstikrar*, Aralık 2002, Seyfettin Gürsel, Erhan Bozdağ, ISBN:975-8458-36-1, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-326,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/karma/cilt1.pdf>
- 67) *Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması-Temel Bulgu ve Sonuçlar Cilt- I*, Kasım 2001, Sam Araştırma, ISBN:975-8458-28-0, TÜSİAD Yayın No:T/2001,11-312,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/8b356d5cadfd1ebac2256b2d0034026b?OpenDocument>
- 68) *Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması- Ana Rapor Cilt-II*, Kasım 2001, Sam Araştırma, ISBN:975-8458-28-0, TÜSİAD Yayın No:T/2001,11-312,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/dd21434e7bf8167bc2256b2d0039063e?OpenDocument>
- 69) *Siyasal İstikrar ve İki Turlu Dar Bölge Seçim Sistemi Simülasyon Modeli*, Aralık 1998, Seyfettin Gürsel, ISBN:975-7249-62-9, TÜSİAD Yayın No:T/98-241,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/b2a9767e23218784c22568db005299fb?OpenDocument>

70) *Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem*, Nisan 1996, Seyfettin Gürsel, ISBN:975-7249-26-2, TÜSİAD Yayın No:T/95,4-197,

71) *Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Yöntemi Tasarımına Doğru*, Mayıs 1995, Murat R.Sertel, Ersin Kalaycıoğlu, ISBN:975-7249-10-6, TÜSİAD Yayın No:T/95,5-179,

• **Mali Piyasalar, Bankacılık ve Sermaye Piyasaları**

72) *Sermaye Piyasaları İçin Örnek Şirket Yapısı*, Haziran 2005, TÜSİAD Finansman Modelleri Çalışma Grubu, ISBN:975-8458-83-3, TÜSİAD Yayın No:T/2005,06-403, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/Sermaye/sermaye.pdf>

73) *Bankacılık ve Reel Sektör İlişkilerinin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, Aralık 2005, TÜSİAD, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/bankacilik/bankacilikvereel.pdf>

74) *Türkiye Sermaye Piyasalarının Gelişimine Yönelik Öneriler*, Şubat 2005, ISBN:975-8458-78-7, TÜSİAD Yayın No:T/2005,02-391, TÜSİAD Finansman Modelleri Çalışma Grubu, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/Sermaye/SERMAYERAPORU.pdf>

75) *Finansal Raporlama Uygulamalarında Uluslararası Standartlara Geçiş*, Temmuz 2003, Seminer notları, ISBN:975-8458-59, TÜSİAD Yayın No:T/2003,7-356, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/finans/1.pdf>

76) *Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılanma Konusunda Öneriler*, Nisan 2003, Cüneyt Sezgin, ISBN:975-8458-58-2, TÜSİAD Yayın No:T/2003,4-355, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/banka/banka.pdf>

77) *Türk Bankacılık Sektörünün Maliyetlerine İlişkin Öneriler*, Aralık 2002, TÜSİAD Ekonomi Bölümü, ISBN:975-8458-53-1, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-348, Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/bankacilik_smipo/bankacilik.pdf

78) *Şirketler Kesiminin Finansman Sorunları Ve Alternatif Finans Kaynakları*, Ocak 1996, Fatih Özatay, Emin Öztürk, Güven Sak, ISBN:975-7249-21-1, TÜSİAD Yayın No:T/96,1-192

• Eğitim

- 79) *Doğru Başlangıç: Türkiye'de okul öncesi eğitim*, Mayıs 2005, Sevda Bekman, Can Fuat Gürlelel, ISBN:975-8458-81-7, TÜSİAD Yayın No:T/2005,05-396, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/egitim/egitim.pdf>
- 80) *Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması: Temel İlkeler*, Ekim 2003, ISBN:975-8458-65-5, TÜSİAD Yayın No:T/2003,10-365, Üstün Ergüder Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/yukse/yok.pdf>
- 81) *Avrupa Birliği Yolunda Bilgi Toplumu ve e-Türkiye*, Haziran 2001, Cemil Arıkan, Metin Durgut ve TÜSİAD Bilgi Toplumu ve Yeni Teknolojiler Komisyonu, ISBN:975-8458-17-5, TÜSİAD Yayın No:T/2001,05-301, Web: <http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/e562210b3b8da235c2256a68004b2177?OpenDocument>
- 82) *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması*, Şubat 1999, Ali Şimşek, ISBN:975-7249-79-3, TÜSİAD Yayın No:T/99,2-252, Web: <http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/cf31f4aa066ede02c22569120050dbfe?OpenDocument>
- 83) *Türkiye ve Dünya'da Yüksek Öğretim, Bilim ve Teknoloji Raporu Üzerine Görüşler*, Mart 1995, Kemal Gürüz, Erdoğan Şuhubi, Celal Şengör, Kazım Türker, Ersin Yurtsever, TÜSİAD Yayın No:T/95,3-175, Web: <http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/3be413c8430b9a0dc225694600435b44?OpenDocument>
- 84) *Türkiye ve Dünya'da Yüksek Öğretim, Bilim ve Teknoloji*, Haziran 1994, Kemal Gürüz, Erdoğan Şuhubi, Celal Şengör, Kazım Türker, Ersin Yurtsever, TÜSİAD Yayın No:T/94,6-167.
- 85) *Türkiye'de Eğitim; Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri*, Temmuz 1990, Zekai Baloğlu Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/te1990/te1990.zip>

Çağdaş Yurttaş Üçlemesi

- 86) *Coğrafya 2002*, Aralık 2002, Füsun Üstel, Engin Akyürek, Rahmi Nuran Çelik, Dilek Durgunay, Edhem Eldem, Lütfi Elvan, Umut Ergezer, Serhat Güvenç, Oğuz Işık, Muharrem Kesik, Tuba Akıncılar Onmuş, Mihriban Özbaşaran, İbrahim Tolunay, Sinan Türkyılmaz, ISBN:975-8458-40-X, TÜSİAD Yayın No:T/2001,11-330, Web: <http://www.tusiad.org/02.htm>
- 87) *Tarih 2002*, Aralık 2002, Ahmet Kuyaş, Ayça Akarçay-Gürbüz, Ahmet İnel, Asım Karaömerlioğlu, Ferhat Kentel, Esra Kuyaş, Ali Yaşar Sarıbay, ISBN: 975-8458-45-0, TÜSİAD Yayın No: T/2002,12-337, Web: <http://www.tusiad.org/02.htm>
- 88) *Felsefe 2002*, Aralık 2002, Tülin Bumin, Ahmet Arslan, İlhami Güler, Kenan Gürsoy, Zerrin Kurtoğlu, Ahmet Cevizci, Murat Belge, Seyfi Ögün, Ali Yaşar Sarıbay, Mustafa Erdoğan, Mete Tunçay, ISBN:975-8458-46-9, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-338 Web: <http://www.tusiad.org/02.htm>

• İşgücü Piyasası

- 89) *Türkiye'de İşgücü Piyasalarının Kurumsal Yapısı Ve İşsizlik*, Kasım 2004, Seyfettin Gürsel, ISBN:975-8458-73-6, TÜSİAD Yayın No:T/2004,11-381 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/issizlik/issizlik04.pdf>
- 90) *Türk Emeklilik Sisteminde Reform: Mevcut Durum, Alternatif Stratejiler*, Kasım 2004, Selahattin İmrahoroğlu, Yusuf Alper, Serdar Sayan, ISBN:975-8458-74-4, TÜSİAD Yayın No:T/2004,11-382 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/emek/emek.pdf>
- 91) *Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik*, Aralık 2002, Seyfettin Gürsel, Haluk Levent, Enver Taştı, Ayla Saygılı Erçevik, Pelin Tercan, Arzu Yörükoğlu, ISBN:975-8458-57-4, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-354 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/issizlik/issizlik.pdf>

- 92) *İşgücü Piyasalarının Etkisinin Artırılmasında Özel İstihdam Kurumlarının ve Esnek Çalışma Biçiminin Rolü*, Ekim 2002, Seminer Deşifresi, ISBN:975-8458-38-8, TÜSİAD Yayın No:T/2002,10-328
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/isgucu/isgucu.pdf>
- 93) *Türk Sosyal Güvenlik Siteminde Yeniden Yapılanma*, Ekim 1997, Can Tuncay, Yusuf Alper, ISBN:975-7249-36-X, TÜSİAD Yayın No:T/97,10-217,
- 94) *Türkiye'de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikleri*, Ekim 1997, Zafer Ali Yavan, ISBN:975-7249-37-8, TÜSİAD Yayın No:T/97,10-218
- 95) *Emekli ve Mutlu: Sosyal Güvenlik Sistemleri*, Ocak 1996, Abdullah Karacık, Pınar Kayalı, Alaattin Büyükkaya, Yılmaz Argüden, ISBN: 975-7249-20-3, TÜSİAD Yayın No: T/96,1-193

İş Kanunu Toplantı Dizisi

- 96) *İş Kanunu Toplantı Dizisi No:3 - Performans Nedeniyle İş Akdinin Feshi ve Fesih Kaynaklanan İşe İade Davaları Toplantısı*, Mart 2005, Toplantı Deşifresi, ISBN:975-8458-77-9, TÜSİAD Yayın No:T/2005,03-390
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/iskanunuTD/is_3.pdf
- 97) *İş Kanunu Toplantı Dizisi No:2 - İş Güvencesi Ve İşyerinin Gereklere Dayanarak İş Akdinin Feshi Toplantısı*, Mart 2005, Toplantı Deşifresi, ISBN:975-8458-80-9, TÜSİAD Yayın No:T/2005,05-393
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/iskanunuTD/is_2.pdf
- 98) *İş Kanunu Toplantı Dizisi No:1 - Yeni İş Kanunu Çerçevesinde İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi Semineri*, Mart 2005, Toplantı Deşifresi, ISBN:975-8458-77-9, TÜSİAD Yayın No:T/2005,03-390
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/iskanunuTD/isguvencesi.pdf>

• Ekonomik İstikrar

- 99) *Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar*, Mayıs 2007, Gülden Ayman, Tülay Ayalp Kılıçdağı, Aydın Sezer, ISBN:978-9944-405-09-6, TÜSİAD Yayın No: T/2007-05/434
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/strateji/staratejiraporu.pdf>
- 100) *Will History Repeat Itself? An Assessment of Turkish Current Account Trends and Prospects*, Şubat 2006, TÜSİAD-Koç Üniversitesi, Ekonomik Araştırma Forumu (EAF), Cevdet Akçay, Murat Üçer, ISBN:975-8458-96-5, Yayın No:EAF/WP/06/01,
Web: http://eaf.ku.edu.tr/files/CAD_Paper_February2006Final.pdf
- 101) *Türkiye için Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı Tartışma Tebliğleri: Bölgesel Gelişme, Büyümenin Finansmanı, Eğitim ve Büyüme Haziran 2005*, TÜSİAD - Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırmalar Forumu (EAF), ISBN:975-8458-87-6, TÜSİAD Yayın No:T/2005,06-401
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No4.pdf>
- 102) *Ekonomik Büyüme Anlamak, Nisan 2005, OECD-Çeviri: TÜSİAD Ekonomik Araştırmalar Bölümü*, ISBN:975-8458-79-5, TÜSİAD Yayın No:T/2005,04-392,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/buyume/No5.pdf>
- 103) *Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri: Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi*, Aralık 2002, Cevdet Akçay, Emre Alper, Kamil Yılmaz, ISBN:975-8458-49-3, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-341,
Web: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enf_buyume/enflasyon.pdf
- 104) *Türkiye'de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Diplomasi Stratejisine Doğru*, Eylül 1998, Mehmet Ögütçü, ISBN:975-7249-50-5, TÜSİAD Yayın No:T/98-230,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/ticaridiplomasi/pdf/index.html>

- 105) *KKTC Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Temmuz 1998, Ümit İzmen, Baturalp Candemir, Tuğrul Erkin, Fikret Görün, Meltem Dayıoğlu, ISBN:975-7249-51-3, TÜSİAD Yayın No:T/98-232, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/kktc/kktc.pdf>
- 106) *Türkiye için Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, Haziran 1995, Ercan Uygur, Ercan Kumcu, Deniz Gökçe, Sübidey Togan, Alper Yılmaz, Hasan Ersel, Rüştü Saraçoğlu, ISBN: 975-7249-11-4, TÜSİAD Yayın No: T/95,6-180, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/istikrar/istikrar.pdf>
- 107) *2000'li Yıllara Doğru Süper Ekonomik Güç: ÇİN*, Temmuz 1995, Mehmet Öğütçü, 975- ISBN:7249-12-2, TÜSİAD Yayın No:T/95,7-182

• Kurumsal Yönetim, Girişimcilik ve Yenilikçilik

- 108) *Kurumsal Risk Yönetimi*, Aralık 2006, TÜSİAD Risk ve Değer Yönetimi Çalışma Grubu Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/risk/kurumsalrisk.pdf>
- 109) *OECD-Kamu İşletmeleri İçin Kurumsal Yönetim Rehberi*, Nisan 2006, Çeviri-Ayşe Günaysu, ISBN:975-8458-97-3, TÜSİAD Yayın No:T/2006,04-417, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/oece/oece06.pdf>
- 110) *Ulusal İnovasyon Sistemi*, Ekim 2003, Cemil Arıkan, Müfit Akyos, Metin Durgut, Aykut Göker, ISBN:975-8458-63-9, TÜSİAD Yayın No:T/2003,10-362, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/ulusal/ulusal.pdf>
- 111) *Türkiye'de Girişimcilik*, Aralık 2002, Dilek Çetindamar, ISBN:975-8458-48-5, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-340 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/girisimcilik/girisimcilik.pdf>
- 112) *Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı Ve İşleyişi*, Aralık 2002, TÜSİAD Kurumsal Yönetim Çalışma Grubu, ISBN:975-8458-44-2, TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-336, Web:<http://www.tusiad.org/english/rapor/kurumsalyonetim/kurumsalyonetim.pdf>

- 113) *Kurumsal Yönetim İlkeleri*, Haziran 2000, OECD, ISBN:975-8458-06-x, TÜSİAD Yayın No:T/2000-285,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/oecd/oecd.pdf>
- 114) *Avrupa'da Girişimciliğin Özendirilmesi ve Yaygınlaştırılması*, Aralık 1999, TİSK-TÜSİAD, ISBN: 975-7249-96-3, TÜSİAD Yayın No: T/99,11-270,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/unice/avrupaunice.pdf>

Özelleştirme

- 115) *1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları*, Ocak 1996, Fatih Özatay, Emin Öztürk, Güven Sak, ISBN:975-7249-23-8, TÜSİAD Yayın No:T/96,1-189,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/1980kamu/1980PDF.pdf>
- 116) *İngiltere'de Özelleştirme Uygulamaları Sempozyumu*, Ocak 1994, TÜSİAD Yayın No:T/94,1-166
- 117) *Meksika ve Arjantin'de Özelleştirme Uygulamaları*, Mayıs 1993, TÜSİAD Yayın No:T/93,9-161

• AB, Gümrük Birliği ve Dış Ticaret

- 118) *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımaları*, Ekim 2006, TÜSİAD-Koç Üniversitesi, Ekonomik Araştırma Forumu (EAF), Ercan Türkan, Zafer Yükseler, ISBN:9944-405-01-9, TÜSİAD Yayın No:T/2006,10-423,
Web:http://eaf.ku.edu.tr/files/Uretim_ve_DisTicaret_Yapisindaki_Donusum.pdf
- 119) *Lizbon Avrupa Konseyi AB Başkanlar Konseyi Belgesi: İstihdam, Ekonomik Reformlar ve Toplumsal Uyum*, Ocak 2003, ISBN:975-8458-51-5, TÜSİAD Yayın No:T/2003,1-346,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/lizbon/lizbon.pdf>

- 120) *AB'ye Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticarete Etkileri*, Eylül 2003, ISBN:975-8458-64-7, TÜSİAD Yayın No:T/2003,9-364, TÜSİAD Gümrük Birliği Alt Çalışma Grubu,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/gumruk/gumruk.pdf>
- 121) *Dünya Ticaret Örgütü 5. Bakanlar Konferansı, Cancun, Meksika, 10-14 Eylül 2003: Küresel Kalkınmaya Doğru*, Eylül 2003, TÜSİAD DTÖ Alt Çalışma Grubu, ISBN:975-8458-61-2, TÜSİAD Yayın No: T/2003/9/360
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/dto/dto.pdf>
- 122) *Türk-Amerikan Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin Analizi ve Geleceğe Yönelik Öneriler*, Aralık 2002, Bülent Şahinalp, ISBN:975-8458-52-3,
TÜSİAD Yayın No:T/2002,12-347
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/abd/abd.pdf>
- 123) *Avrupa Birliği'nin Malların Serbest Dolaşımı Mevzuatına Uyumda Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Aralık 2001, Acar Şensoy, ISBN:975-8458-30-2,
TÜSİAD Yayın No:T/2001,12-315
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/abms/ab.pdf>
- 124) *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Haziran 1999, Mensur Akgün, Turan Aydın, ISBN:975-7249-90-4,
TÜSİAD Yayın No:T/99-264
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/rusya/pdf/index.pdf>
- 125) *Gümrük Birliği Çerçevesinde Rekabet Hukuku*, Aralık 1998, Panel Konuşmaları, ISBN:975-7249-63-7, TÜSİAD Yayın No:T/98-242, Web:
<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/93eae667b89da6f6c22568db005778fa?OpenDocument>
- 126) *Avrupa Para Birliği ve Ekonomik Politikalar ve Türkiye Üzerine Yansımaları*, Aralık 1998, Erkan Kumcu, Yavuz Canevi, Yavuz Ege, Orhan Güvenen , Bilsay Kuruç, Selçuk Tamer, ISBN:975-7249-61-0, TÜSİAD Yayın No:T/98-240,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/22870b5ec48bc194c225693b002f9b45?OpenDocument>

- 127) *Türkiye'nin İhracatında Uzun Vadeli Bir Perspektif ve Öneriler*, Ocak 1996, ISBN:975-7249-25-4, TÜSİAD Yayın No:T/96,1-195, Refik Erzan, Ali Çarkoğlu, Nezihe Güner, Kemal Badur, A.Çimenoğlu,
- 128) *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi(KEİB) Ekonomik Bir Değerlendirme*, Mayıs 1993, TÜSİAD Yayın No:T/93,5-159, Canan Balkır

• Çevre

- 129) *Şirketlerin Yeni Yönetim Aracı: Çevresel Muhasebe*, Haziran 2005, Tamer Atabarut, Feride D.Gönel, ISBN:975-8458-88-4, TÜSİAD Yayın No: T/2005,06-404
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/sirket/sirket.pdf>
- 130) *Avrupa Birliği Çevre Mevzuatına Uyum Süreci*, Eylül 2002, T.Ataboru, M Boğan, N.K.Cılız, S.İncecik, M.Özcan, S.Topçu, H.Ünlü, O.Yevgün, C.Zanbak, ISBN:975-8458-41-8, TÜSİAD Yayın No: T/2002,9-331
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/cevre/cevre.pdf>
- 131) *Dış Ticarete Çevre Koruma Kaynaklı Tarife Dışı Teknik Engeller ve Türk Sanayi İçin Eylem Planı*, Ağustos 1998, Caner Zanbak, Ekrem Ekinci, Ayşe Şenatalar, Hulisi Barlas, Mustafa Bağan, Halil Ünlü, ISBN: 975-7249-52-1, TÜSİAD Yayın No: T/98-233,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/cevre/pdf/index.html>

• Demografi, Göç ve Gelir Dağılımı

- 132) *Türkiye AB İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışması*, Aralık 2006, Ahmet İçduygu, ISBN: 978-9944-405-04-1, TÜSİAD Yayın No:T/2006,12-427
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/goc/goc.pdf>
- 133) *“Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: AB ile Karşılaştırma”*, Aralık 2000, Seyfettin Gürsel, Haluk Levent, R.Selim, Özlem Sarıca, ISBN:975-8458-14-0, TÜSİAD Yayın No:T/2000,12-295,
Web:<http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/47eb2657ee561420422569ae0040e05b?OpenDocument>

- 134) *Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümler*, Ocak 1999, Cem Behar, Oğuz Işık, Murat Güvenç, Sema Erder, Hakan Ercan, ISBN:975-7249-78-5, TÜSİAD Yayın No:T/99,1-251, Web: <http://www.tusiad.org/rapor/demografik.htm>

• **Fikri Haklar**

- 135) *Fikri Mülkiyet Hakları Alanında Gündemdeki Konular: İş Dünyası İçin Yol Haritası, Türkiye'deki Mevcut Durum*, Aralık 2005, ICC-TÜSİAD Fikri Haklar Çalışma Grubu, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/fikri/fikri2005.pdf>
- 136) *Fikri Mülkiyet Hakları Alanında Gündemdeki Konular: İş Dünyası İçin Yol Haritası*, Aralık 2004, ICC-TÜSİAD Fikri Haklar Çalışma Grubu, ISBN:975-8458-75-2, TÜSİAD Yayın No:T/2004,12-385 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/fikri/fikri.pdf>
- 137) *İş Dünyasında Başarının Anahtarı: Fikri Haklar, Ekim 2003*, Seminer Raporu, ISBN:975-8458-66-3, TÜSİAD Yayın No:T/2003,10-366,

• **Sektör Araştırmaları Raporları**

- 138) *Kurumsal Yapısı, Yasal Çerçevesi ve Göstergeleriyle: Ulaştırma Sektörü*, Şubat 2007, Güldem Cerit, ISBN: 978-9944-405-07-2, TÜSİAD Yayın No: T/2007,02-431 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/ulastirma/ulastirma.pdf>
Ek Tablolar: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/ulastirma/Ek_tablolar.pdf
- 139) *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Bilişim ve Telekomünikasyon Teknolojileri Sektörü Üzerine Görüş ve Öneriler*, Haziran 2006, Ufuk Çağlayan, Ayşe Bener, ISBN: 975-8458-98-1, TÜSİAD Yayın No: T/2006,06-419 Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/ABbilisim/ABbilisim.pdf>
- 140) *DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye'de Tarım*, Haziran 2005, ISBN: 975-8458-82-5, TÜSİAD Yayın No: T/2005-06/397, Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/tarim2/tarim.pdf>

- 141) *Savunma Alanında Yapılacak Tedariklere İlişkin Savunma Tedarik Taslağı Önerisi*, Ekim 2001, Birol Altan, Hasan Gençtürk, ISBN: 975-8458-25-6, TÜSİAD Yayın No: T/2001,10-309
Web: <http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/a4f728bfa0bcaa00c2256afc002dd851?OpenDocument>
- 142) *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*, Aralık 1999, Erol Çakmak, ISBN:975-7249-99-8, TÜSİAD Yayın No: T/99,12-275, Web: <http://www.tusiad.org/raporlar.nsf/d775763bed800367c22568da003cc1f9/c1876f28f554d1d5c22568db005a473f?OpenDocument>
- 143) *Türk Savunma Sanayinde Ofset Uygulamaları*, Aralık 1999, Birol Altan, ISBN: 975-8458-03-5, TÜSİAD Yayın No: T/99,12-276-1,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/savunma/savunma.pdf>
- 144) *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi*, Aralık 1998, Mustafa Özcan Ultanır, ISBN: 975-7249-59-9, TÜSİAD Yayın No: T/98-239,
Web: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji/pdf/index.html>
- 145) *Enerji Sektöründe Geleceğe Bakış, Arz, talep ve politikalar*, Kasım 1994, Vedat Şahin, ISBN:975-7249-03-3, TÜSİAD Yayın No:T/94,11-168

